

POLITIEK JAARBOEK
1989
ANNEE POLITIQUE

Nieuwe reeks nr 14 Nouvelle série n° 14

Uitgegeven door **RES PUBLICA**
Tijdschrift voor politologie
1990, bundel XXXII, nr 2-3

Editée par **RES PUBLICA**
Revue de science politique
1990, volume XXXII, n° 2-3

INHOUD - SOMMAIRE - CONTENT

Overzicht van het Belgische politiek gebeuren in 1989, door M. DEWEERDT	168-206
Belgian Politics in 1989, by I. COUTTENIER	208-227
Statistisch overzicht van het politieke jaar 1989, door M. VERMINCK	229-254
Belgique-Zaïre. La crise de la maturité, par Cl. ROOSENS	255-263
De rol van de overheid in het Europeaniseringsproces van het bedrijfsleven in België, door D. HEREMANS en J. GULDEMONT	265-278
Les politiques budgétaires de la Région wallonne et de la Communauté française, par J.-P. DAWANCE	279-298
Het recente beleid inzake de audiovisuele media in België, door E. DE BENS	299-311
Morphologie des partis politiques francophones en 1988 et 1989, par M. VERMINCK	313-348
Bibliographie de l'année politique 1989, par W.S. PLAVSIC	252-386
De politieke opiniepeilingen in België in 1989, door E. DAS	387-408

OVERZICHT VAN HET BELGISCHE POLITIEK GEBEUREN
Gedetailleerde inhoudsopgave

I.	Staatshervorming	169
	A. Verdere afwerking en uitvoering van de eerste en de tweede fase van de staatshervorming	169
	B. De derde fase	171
II.	Europese en Brusselse verkiezingen	173
	A. De campagne voor de Europese verkiezingen	173
	B. De verkiezing van de Hoofdstedelijke Raad en de vorming van de Brusselse gewestregering	177
	C. Regeringsherschikkingen	178
III.	Begrotings- en sociaal-economisch beleid	179
	A. De begroting-1989	179
	B. De begroting-1990 ; nieuwe begrotingsprocedure	181
	C. Sociale zekerheid	183
	D. Ambtenarenakkoord ; onrust in welzijnssector	184
IV.	Het abortusvoorstel-Lallemand/Truffaut-Michielsens	186
V.	Buitenlands en defensiebeleid	189
	A. Buitenlandse betrekkingen	189
	B. Landsverdediging	194
VI.	Overige gebeurtenissen.	196
VII.	De evolutie in de partijen en de vakbonden	203

Overzicht van het Belgische politiek gebeuren in 1989

door Mark DEWEERDT,

Licentiaat politieke en sociale wetenschappen.
Hoofdredacteur van *De Standaard*.

Het vijfledige kabinet-Martens VIII, dat in mei 1988, na de langste politieke crisis uit de Belgische geschiedenis, was gevormd, zette in 1989 de uitvoering van de staatsbervorming voort. De Europese verkiezingen van 18 juni hadden weinig of geen invloed op de binnenlandse politiek, al brachten ze andermaal de migrantenkwestie op de voorgrond. Het abortusvraagstuk veroorzaakte wél spanningen in de coalitie. In het vlak van de buitenlandse politiek ging de meeste aandacht naar de normalisering van de betrekkingen met Zaïre.

I. Staatshervorming.

A. Verdere afwerking en uitvoering van de eerste en de tweede fase van de staatsbervorming.

De regering-Martens VIII werkte in 1989 voort aan de eerste en de tweede fase van de staatshervorming en bracht in het parlement het debat over de derde fase op gang.

De eerste fase omvatte de herziening van zeven grondwetsartikelen, de bijzondere wet van 8 augustus 1988 over de bevoegdheden van de gewesten en de gemeenschappen en, hoewel zij alsdusdanig buiten de hervorming der instellingen viel, de zgn. faciliteitenwet van 9 augustus 1988 ¹.

Tijdens de tweede fase waren eind 1988, begin 1989 de bijzondere wet van 12 januari 1989 over de Brusselse instellingen, de wet van 12 januari 1989 over de verkiezingen van de Brusselse Hoofdstedelijke Raad, de bijzondere wet van 6 januari 1989 op het Arbitragehof, de bijzondere wet van 16 januari 1989 over de financiering van de gemeenschappen en de gewesten, de wet van 23 januari 1989 over de samenwerkingsgerechten en de wet van 23 januari 1989 over de belastingbevoegdheid van de gewesten en de gemeenschappen goedgekeurd ².

In het verslagjaar werd deze reeks wetten verder aangevuld met :

(1) M. DEWEERDT, Overzicht van het Belgische politiek gebeuren in 1988. In : *Res Publica*, 1989, nr. 3, blz. 252-264.

(2) Al die wetten werden behandeld in ons vorig jaaroverzicht : M. DEWEERDT, *a.w.*, blz. 264-272.

- de wetten van 31 maart 1989 (*B.S.* 20 april) en van 23 mei 1989 (*B.S.* 1 juni) die technische wijzigingen aanbrachten aan de wet van 12 januari 1989 over de verkiezingen van de Brusselse Hoofdstedelijke Raad.
- de bijzondere wet van 9 mei 1989 (*B.S.* 12 mei). Tijdens de bespreking van de Brussel-wet was van Vlaamse zijde kritiek geuit op de geringe vertegenwoordiging van Nederlandstaligen in de Brusselse instellingen. De regering had daarvoor een oplossing beloofd³. Op 28 februari nam zij het Vlaamse voorstel over om de plaatsvervangers van de vijf leden van de Executieve en van de drie geweststaatssecretarissen aan de werkzaamheden van de Raad te laten deelnemen. In de plenaire vergadering hebben ze een raadgevende stem, in de commissies hebben ze volwaardig stemrecht.
- de zgn. invulwet (wet van 16 juni 1989 houdende diverse institutionele hervormingen ; *B.S.* 17 juni).

Die wet regelde vooreerst de deelneming van de twee gemeenschappen aan het bestuur in de negentien Brusselse gemeenten. Indien de gemeenteraad geen enkel Nederlandstalig lid telt, heeft een Nederlandstalig lid van de OCMW-raad het recht om alle akten en stukken over het gemeentebestuur te onderzoeken zoals een gewoon gemeenteraadslid. Indien de OCMW-raad geen Nederlandstalig lid heeft, maakt het eerste niet-verkozen Nederlandstalig gemeenteraadslid er van rechtswege deel van uit. De Brusselse gemeenten krijgen een bijkomende schepen als zij ten minste één Vlaming in het schepencollege opnemen.

De bevoegdheden van de afdeling Wetgeving van de Raad van State werden uitgebreid tot de nieuwe Brusselse instellingen. Aan de afdeling kan voortaan de vraag worden voorgelegd of een conflict dat aan het Overlegcomité wordt voorgelegd, al dan niet een bevoegdheidsconflict is.

De afdeling Administratie van de Raad van State spreekt zich, op vraag van de verzoeker, in verenigde kamers uit over de schending van de grondwetsartikels 6, 6bis en 17 door besluiten van de uitvoerende macht, wanneer een kamer van de afdeling eerder op vraag van de verzoekende partij eenparig besliste het omstreden besluit te schorsen (de Raad van State heeft hier een analoge bevoegdheid als het Arbitragehof ten aanzien van wetten, decreten en ordonnanties).

De Brusselse Executieve stuurt twee vertegenwoordigers naar het Overlegcomité regering-executieven : een Vlaming en een Franstalige. Zij mogen mee beslissen over de gewestelijke en de persoonsgebonden zaken, niet over de culturele. Zij kunnen alleen aan de besluitvorming deelnemen als ze het onderling eens zijn. Om de pariteit tussen de centrale staat en de deelstaten te handhaven, wordt het aantal leden van het Overlegcomité verhoogd van acht naar twaalf.

(3) M. DEWEERDT, *a.w.*, blz. 265.

Het Overlegcomité kan bijzondere ministeriële comités oprichten, interministeriële conferenties genoemd, om het overleg en de samenwerking tussen de centrale staat en de deelstaten te bevorderen.

Voor de Brusselse administratie werd de regeling van het taalgebruik bevestigd.

- de herziening van artikel 59ter van de Grondwet van 20 juni 1989 (B.S. 20 juli) ten einde de Duitstalige Gemeenschap op gelijke voet te plaatsen met de andere twee gemeenschappen. De wijziging verleent aan de Duitstalige Gemeenschap verdragsrecht en bevat het principe van haar financiering. In tegenstelling tot wat voor de andere gemeenschappen geldt, worden uitvoeringswetten niet met een bijzondere maar met een gewone meerderheid aangenomen en is de Duitstalige Gemeenschap niet bevoegd om het taalgebruik te regelen.

Ten slotte werden er diverse koninklijke besluiten genomen ter uitvoering van de staatshervormingswetten, onder meer voor de overdracht van personeel en goederen van het Rijk naar de gewesten en de gemeenschappen en om de samenwerking tussen de federatie en de deelstaten te regelen.

B. *De derde fase.*

Tijdens het formatieberaad was overeengekomen de afschaffing van het dubbel mandaat, de hervorming van het tweekamerstelsel, de toekenning van de residuairre bevoegdheid aan de "deelgebieden" en het verdragsrecht van de gewesten en de gemeenschappen in de zgn. derde fase van de staatshervorming te regelen.

Diverse verklaringen wezen er op, dat de meerderheidspartijen van mening verschilden over de concrete uitwerking van die algemene beginselen.

Eind 1988 waarschuwde CVP-voorzitter Herman van Rompuy in *De Standaard* (31 december 1988) voor een te verregaande bevoegdheidsoverdracht in de derde fase van de staatshervorming en zei hij te vrezen dat door de afschaffing van het dubbel mandaat "de middelpuntvliedende krachten nog groter worden". "Vandaar", zei hij, "dat wij na rijp beraad tot de slotsom zijn gekomen: liever geen derde fase dan een slechte derde fase".

Het partijbestuur van de Volksunie repliceerde op 2 januari 1989 met een oproep zo spoedig mogelijk met de voorbereiding van de derde fase te beginnen. De partij noemde die fase essentieel om het al geleverde werk te laten renderen. Zij zou dat standpunt van toen af aan geregeld herhalen.

CVP-Kamerfractieleader Luc Dhoore zei op 5 januari in de Kamer dat zijn partij "een goede derde fase wenst, binnen een redelijke termijn". Diezelfde dag lieten de CVP-Jongeren weten "liever een halve derde fase dan geen derde fase" te willen. Volgens hen had Van Rompuy in eigen naam gesproken.

Vice-premier en minister van Institutionele Hervormingen Jean-Luc Dehaene (CVP) zei 's anderendaags in de Kamer dat de derde fase van de staatshervorming integraal deel uitmaakt van het regeerakkoord en dat het akkoord volledig wordt

uitgevoerd. "Zonder de derde fase is de staatshervorming niet af", zei hij in een interview met *De Standaard* (7 januari).

Op een debatavond in Leuven gaf Dehaene op 24 januari echter toe dat de derde fase politiek en juridisch de moeilijkste is. Hij wees op de vraag aan welke deelgebieden de residuaire bevoegdheid moet worden overgedragen. "Men zou zich zelfs de vraag kunnen stellen of de overdracht van de residuaire bevoegdheid aan de deelgebieden wel realistisch is zonder een systeem van concurrerende bevoegdheden in te stellen, dat noodzakelijkerwijze gepaard gaat met het instellen van een hiërarchie der normen", zei hij.

Op een studiedag in Brussel (7 april) zei Dehaene: "Ik ben ervan overtuigd dat men uiteindelijk tot een soepeler bevoegdheidsverdeling en derhalve tot concurrerende bevoegdheden op bepaalde domeinen zal moeten komen waarbij terzelfder tijd de residuaire bevoegdheid aan de deelgebieden kan worden toevertrouwd".

Inmiddels hadden de voorzitters van de drie Vlaamse regeringspartijen in een mededeling (8 februari) gezegd dat de voorbereiding van de derde fase in overleg met het parlement moet gebeuren. "Het zou moeten mogelijk zijn de drie delen van de eindfase (hervorming van het tweekamerstelsel, verdragsrecht en residuaire bevoegdheden) gezamenlijk goed te keuren in het Parlement tegen het einde van de zitting 1989-1990, m.a.w. de zomer van 1990. De voorbereiding hiervan kan evenwel zo snel mogelijk starten", stond in de mededeling.

Nadat het enkele tijd stil was geweest, waarschuwde vice-premier Schiltz (*De Standaard* 29 juni) "degenen die het regeerakkoord inzake de derde fase van de staatshervorming willen herdefiniëren".

Een week later zei Dehaene aan *De Standaard* (5 juli) dat de materie zo complex en delicaat is, "dat hierover nog diepgaande onderhandelingen nodig zijn". De toekenning van de residuaire bevoegdheid aan de deelstaten noemde hij "de minst doordachte en uitgewerkte operatie van de staatshervorming". VU-voorzitter Gabriëls repliceerde dat de beginselen die Dehaene in twijfel trok, allesbehalve ondoordacht in het regeerakkoord waren gekomen.

In een interview met *De Morgen* (28 augustus) zei vice-premier Willy Claes dat de derde fase "zonder overhaasting" moet worden afgewerkt. Ook hij plaatste vraagtekens bij de toekenning van de residuaire bevoegdheid en het verdragsrecht aan de deelstaten.

Begin oktober nodigde de regering het Parlement uit een gemengde commissie op te richten om voorstellen voor de derde fase van de staatshervorming uit te werken. De commissie werd op 22 december geïnstalleerd. Zij telt 26 leden en wordt geleid door de voorzitters van Kamer (Nothomb) en Senaat (Swaelen).

De commissie had de opdracht tegen Pasen 1990 voorstellen uit te werken over de hervorming van de parlementaire instellingen (dubbel mandaat, tweekamerstelsel, rechtstreekse verkiezing van de Raden, aanpassing van de kiesdistric-

ten,...). Daarnaast kan zij "de bepalingen van de regeringsverklaring over de derde fase" en voorstellen van de fracties onderzoeken; daarvoor was geen tijdslimiet vastgesteld.

II. Europese en Brusselse verkiezingen.

A. *De campagne voor de Europese verkiezingen.*

Op 18 juni had, voor de derde maal, de vijfjaarlijkse rechtstreekse verkiezing van de 24 Belgische leden van het Europees Parlement plaats. De verkiezingscampagne kende een bijzonder mat verloop, waaraan de desinteresse van de burger voor de Europese eenmaking niet vreemd was. Alleen "Belgische" - dus communautaire - toestanden brachten enig leven in de brouwerij.

Zoals dat in 1984 het geval was, gaf de verdeling van de 24 Belgische zetels in het Europees Parlement over de twee kiescolleges, het Nederlandse (13 zetels) en het Franse (11 zetels), aanleiding tot communautaire wrijvingen.

Die verdeling werd, samen met de indeling van het kiezerskorps in twee kiescolleges (het Nederlandse en het Franse) en in drie kieskringen (de Vlaamse, de Waalse en de Brusselse⁴) met het oog op de Europese verkiezingen van 1979 afgesproken in het kader van het Egmontpact (1977).

De bepalingen van de wet van 16 november 1978 die de verkiezingen van 1979 regelde, werden grotendeels overgenomen in de wet van 27 februari 1984. Aangezien die wet alleen maar betrekking had op de verkiezingen van 1984 en er nog steeds geen uniform Europees kiesstelsel was, diende het parlement een nieuwe wettelijke regeling tot stand te brengen.

Aan Vlaamse zijde werd daarbij unaniem aangedrongen op een aanpassing van de zetelverdeling. Er werd op gewezen, dat het Nederlandse kiescollege krachtens zijn bevolkingscijfer recht had op 14 zetels. Indien rekening werd gehouden met het aantal kiezers, kwam men zelfs op 15 zetels.

De Franstaligen hielden vast aan de 13/11-verdeling. Zij verwezen naar het regeerakkoord dat geen enkele bepaling over een zetelaanpassing bevatte.

Binnen de meerderheid kon over de kwestie geen akkoord worden gevonden. Op 24 februari keurde de regering een wetsontwerp goed dat de bestaande zetelverdeling behield. In de *Memorie van Toelichting* werd wel ingeschreven dat de zetelverdeling en de kiesdistricten voor de Europese verkiezingen ter sprake zouden komen in de derde fase van de staatshervorming.

Bij de bespreking van het wetsontwerp betreurden Vlaamse parlementsleden van alle partijen de "onrechtvaardige" zetelverdeling, maar op enkele symbolische

(4) De Brusselse kieskring valt samen met het kiesarrondissement Brussel-Halle-Vilvoorde, waar de kiezers hun stem kunnen uitbrengen op een Nederlandstalige of een Franstalige lijst.

tegenstemmen na, keurden ook de Vlaamse leden van de regeringspartijen het wetsontwerp goed.

In de Vlaamse Raad trachtte de PVV door middel van een motie een belangenconflict uit te lokken, maar de "nationale" meerderheidsfracties (CVP, SP en VU), die zegden het eens te zijn met de inhoud van de motie, wezen de procedure af. In een eigen resolutie herhaalden zij dat tijdens de derde fase van de staatsherforming, en in elk geval vóór 1994, een regeling voor een proportionele verdeling van de zetels moet worden uitgewerkt.

Na de publikatie ervan in het *Belgisch Staatsblad*, werd tegen de wet van 23 maart 1989 op de Europese verkiezingen beroep aangetekend bij het Arbitragehof. Dat gebeurde op basis van de nieuwe wet van 6 januari 1989 op het Arbitragehof, die bepaalt dat een burger "die doet blijken van een belang" de schorsing en de vernietiging kan vragen van wetten, decreten en ordonnanties die in strijd zijn met de artikelen 6, 6bis en 17 van de Grondwet.

De klachten gingen uit van Gerolf Annemans, Kamerlid van het Vlaams Blok, als kiezer; van Marcel Storme en negentien andere leidinggevende figuren van Vlaamse verenigingen als kiezer en eventuele kandidaat; en van Gunter Pauli, als (eerste plaatsvervangend) kandidaat (op de VU-lijst).

Het Arbitragehof verwierp op 27 april het verzoek om de wet te schorsen. Het oordeelde dat de aangevoerde ondervertegenwoordiging van de Vlamingen in het Europees Parlement geen "moeilijk te herstellen ernstig nadeel" berokkent. Dat, na de eventuele vernietiging van de wet, het overdoen van de verkiezingen de campagnekosten voor de verkiezingen van 18 juni nutteloos zou maken, vond het Hof evenmin een "moeilijk te herstellen ernstig nadeel". Omdat er van zo'n nadeel geen sprake was, onderzocht het Arbitragehof de tweede schorsingsvoorwaarde - de ernst van de aangevoerde middelen - niet.

Het arrest van het Hof was niet zonder belang. Door te erkennen dat kiezers en kandidaten belang hebben bij een kieswet, gaf het Arbitragehof een ruime interpretatie aan het begrip "belang" en aan zijn nieuwe rol als semi-Grondwettelijk Hof. De regering had aangevoerd dat de verzoekers geen belang hadden bij de wet op de Europese verkiezingen, maar het Hof vond dat "elke kiezer en kandidaat er belang bij (heeft) de vernietiging te vorderen van die bepalingen van de bedoelde kieswet die zijn stem of zijn kandidatuur ongunstig kunnen beïnvloeden".

Over de grond van de zaak deed het Arbitragehof in 1989 nog geen uitspraak.

Naast de zetelverdeling zorgde ook een "Europees referendum" voor politiek gehakketak.

Agalev-Senator Ludo Dierickx diende een wetsvoorstel in om op 18 juni, samen met de Europese verkiezingen, een zgn. volksraadpleging te houden over de wenselijkheid aan het Europees Parlement een grondwetgevende opdracht te geven. Het voorstel werd door alle fracties ondertekend, op de socialisten na. Later namen de CVP en de VU afstand van het voorstel, en ging de PS het daarentegen

wél steunen. Het werd op 3 mei in de Senaatscommissie van Buitenlandse Zaken goedgekeurd door PVV, PS, PSC en PRL. De Vlaamse regeringspartijen (CVP, SP en VU) stemden tegen. SP-voorzitter Frank Vandenbroucke noemde het referendum "een typisch instrument van sterke of conservatieve regimes". De Volksunie sprak ven "een typisch staaltje Agalev-demagogie". CVP-voorzitter Herman van Rompuy zei dat het referendum ongrondwettelijk is.

Minister Tobback van Binnenlandse Zaken zei dat het materieel onmogelijk zou zijn de raadpleging te organiseren. Hij voerde voorts aan, dat de goedkeuring van het voorstel een grondwettelijk probleem zou doen rijzen: de Koning zou een wet moeten ondertekenen, die niet kan worden uitgevoerd.

In de openbare Senaatsbespreking vroeg, op initiatief van de CVP, een derde van de leden een spoedadvies van de Raad van State. De Raad kwam tot de conclusie dat een consultatief referendum ongrondwettelijk is, omdat het niet strookt met de wijze waarop de grondwetgever de uitoefening van de openbare macht organiseerde.

De Senaat legde het negatieve advies naast zich neer en keurde op 24 mei het voorstel-Dierickx goed.

Hoewel de Kamer besliste het voorstel met hoogdringendheid te behandelen, kwamen de voorstanders ervan, na een procedureslag in de commissie voor de Grondwetsherziening, eind mei tot de vaststelling dat het inderdaad niet meer mogelijk zou zijn op 18 juni een volksraadpleging te houden. Beslist werd het debat uit te stellen tot na de Europese verkiezingen, maar het thema kwam nadien niet meer ter sprake.

Voor enig animo in de campagne zorgde, ten slotte, de houding van het Luiksgezinde gemeentebestuur van Voeren.

De zgn. faciliteitenwet van 9 augustus 1988 bepaalt dat de inwoners van die gemeente voor de Europese verkiezingen hun stem kunnen uitbrengen in de Waalse buurgemeente Aubel. Omdat er in Voeren zelf minder kiezers zouden zijn, keurde de gemeenteraad op 5 juni het voorstel van het schepencollege goed om het aantal stembureaus van zeven tot vier te verminderen en ze bovendien onder te brengen in de Franstalige gemeenteschool van Sint-Martens-Voeren, in plaats van ze - zoals vroeger - over het grondgebied van de gemeente te spreiden. Die beslissing werd door de Vlamingen beschouwd als een middel om de inwoners aan te zetten hun stem in Aubel uit te brengen.

's Anderendaags besliste de bestendige deputatie van Limburg evenwel dat er vijf stembureaus zouden komen, gespreid over vier van de zes deelgemeenten. De deputatie baseerde zich daarvoor op het in onbruik geraakte artikel 91 van het Kieswetboek, dat voorschrijft dat de arrondissementscommissaris in akkoord met het schepencollege vaststelt waar gestemd wordt. Als er geen akkoord komt, valt de beslissing aan de deputatie toe. Adjunct-arrondissementscommissaris Wynants had voordien vergeefs naar een akkoord gezocht met het college.

Op 17 juni, daags vóór de Europese verkiezingen, besliste de Luiksgezinde meerderheid in de gemeenteraad zich niet neer te leggen bij het besluit van de bestendige deputatie. De raad handhaafde zijn besluit om maar vier stembureaus in te richten. Om een eventuele opeising te voorkomen, liet burgemeester Drogen gemeentegebouwen verzegelen.

Binnenlandse Zaken verrastte op 18 juni iedereen toen minister Tobback in de vroege ochtend kantinevagens van de Civiele Bescherming liet aanrukken, die als stembureau waren ingericht. De verkiezingsdag in Voeren verliep rustig.

De vier grootste Vlaamse partijen (CVP, SP, PVV en VU) sloten op 23 februari een protocol om de uitgaven voor de verkiezingscampagne te beperken: maximum 800 bordes van 20m² per partij; geen gadgets en autokaravanes; geen betaalde reclame op radio en televisie. De afspraak gold niet voor het kiesarrondissement Brussel-Halle-Vilvoorde, omdat de Vlaamse partijen daar in concurrentie kwamen met de Franstalige, die geen gelijkaardig protocol wensten te sluiten.

Op 21 september maakten de vier partijen bekend dat zij samen bijna 200 miljoen F hadden uitgegeven voor de campagne: 65,36 miljoen door de CVP; 50,79 miljoen door de PVV; 47,40 miljoen door de SP; 28,69 miljoen door de VU. Agalev en het Vlaams Blok zegden resp. 2,7 en 1,5 miljoen F te hebben uitgegeven.

De Europese verkiezingen van 18 juni kenden al bij al een verrassende uitslag⁵.

In vergelijking met de vorige Europese verkiezingen wonnen in het Nederlandse kiescollege Agalev (+5,1 procentpunten), Vlaams Blok (+4,5), PVV (+2,9) en CVP (+1,4). De SP (-8,1) en de VU (-5,2) verloren fors.

Bij de zetelverdeling bleven de verschuivingen echter miniem: de CVP won er een zetel bij en het Vlaams Blok veroverde zijn eerste Europese zetel; de SP en de VU verloren elk een zetel.

Vergeleken met de parlementsverkiezingen van 1987 won de CVP in de Vlaamse kiesarrondissementen 2,6 procentpunten, Agalev 4,9 en het Vlaams Blok 3,3. Verlies was er voor SP (-4), PVV (-1,7) en VU (-4,3).

In het Franse kiescollege kwamen Ecolo (+6,7 procentpunten), PS (+4,1) en PSC (1,8) als winnaars uit de bus in vergelijking met 1984. De PRL verloor 5,2 punten en stond een zetel af aan Ecolo.

Ten opzichte van de parlementsverkiezingen van 1987 verloor de PS in de Waalse kiesarrondissementen 2,3 procentpunten, de PRL 5,2 en de PSC 0,1. Ecolo ging 9,5 procentpunten vooruit.

In het Nederlandse kiescollege kreeg CVP-lijsttrekker Leo Tindemans 433.172 voorkeurstemmen. PVV-lijstaanvoerder Willy de Clercq haalde er 230.193 en SP-lijstduwer Louis Tobback 102.254.

(5) Zie ook W. FRAEYS, Les élections européennes de 1989. Analyse des résultats pour la Belgique. In: *Res Publica*, 1989, nr. 4, blz. 551-564.

José Happart kreeg van de Franstalige kiezers 308.117 naamstemmen (tegenover 234.996 in 1984). Hij lag ver voor op PSC-lijstduwer Philippe Maystadt (89.673) en PSC-voorzitter Gérard Deprez (78.826).

B. De verkiezing van de Hoofdstedelijke Raad en de vorming van de Brusselse gewestregering.

Samen met de Europese verkiezingen hadden in de negentien gemeenten van het Brusselse Hoofdstedelijk Gewest de eerste rechtstreekse verkiezingen plaats voor de 75 leden en de plaatsvervangers van de Brusselse Hoofdstedelijke Raad.

De verkiezingen gebeurden op eentalige lijsten, met een systeem van poolvorming. Aan de Franstalige lijsten, die 84,7% van de stemmen kregen, vielen 64 zetels toe; de Nederlandstalige lijsten kregen met 15,3% van de stemmen elf van de 75 zetels. De Vlamingen kwamen 210 stemmen te kort voor een twaalfde zetel.

De stemmen- en zetelverdeling zag er als volgt uit:

TABEL 1

Resultaten van de verkiezing van de Brusselse Hoofdstedelijke Raad

	Stemmen (in %)	Zetels
PS	22,0	18
PRL	18,9	15
FDF-ERE	14,7	12
PSC	11,9	9
Ecolo	10,2	8
Front National	3,3	2
Overige Franstaligen	3,8	
CVP	4,2	4
PVV	2,8	2
SP	2,7	2
VU	2,1	1
Vlaams Blok	2,1	1
Agalev	1,1	1
Overige Nederlandstaligen	0,4	

Na de verkiezingen begonnen onderhandelingen over de vorming van een zgn. afspiegelingscollege, dit wil zeggen een gewestregering die uit dezelfde partijen bestaat als de centrale regering. Aan Franstalige zijde werd ook het FDF, dat samen met de PS en de PSC aan het bestuur van de Franse Gemeenschap deelneemt, bij de gesprekken betrokken.

De zes partijen (PS, PSC, FDF, CVP, SP en VU) ondertekenden op 23 juni een akkoord over de portefeuilleverdeling. De PS kreeg het voorzitterschap van de Exe-

cutieve (Charles Picqué), de CVP het ondervoorzitterschap (Jos Chabert). De overige gewestministers zijn Jean-Louis Thys (PSC), Georges Désir (FDF) en Rufin Gryp (SP). Zij werden formeel verkozen op 12 juli, tijdens de installatievergadering van de Brusselse Hoofdstedelijke Raad, waarvan Edouard Pouillet tot voorzitter werd verkozen. Nog op 12 juli werden Christian D'Hoogh (PS), Vic Anciaux (VU) en Didier Gosuin (FDF) tot geweststaatssecretaris verkozen.

Op 14 juli had de installatie van de gemeenschapscommissies plaats. Robert Garcia (SP) werd voorzitter van de Vlaamse Gemeenschapscommissie, die bestaat uit de veertien Nederlandstalige leden van de Hoofdstedelijke Raad; de Franse Gemeenschapscommissie koos Serge Moureaux (PS) tot voorzitter.

C. *Regeringsberschikkingen.*

Met de installatie van de Brusselse gewestregering had een tweede herschikking in de centrale regering plaats als gevolg van de staatshervorming.

Door de overdracht van hun bevoegdheden naar de gewesten resp. de gemeenschappen waren op 16 januari al de ministers van Openbare Werken, Paula D'Hondt-Van Opdenbosch (CVP), en van (Franstalig) Onderwijs, Yvan Ylieff (PS), en de staatssecretaris voor (Nederlandstalig) Onderwijs, Pierre Chevalier (SP), uit het kabinet verdwenen. Vice-premier en minister van Economische Zaken Willy Claes (SP) werd uit zijn ambt van minister van (Nederlandstalig) Onderwijs ontheven.

Chevalier werd op 16 januari staatssecretaris voor Wetenschapsbeleid in opvolging van Marcel Colla (SP), die de PTT-portefeuille overnam van zijn partijgenoot Freddy Willockx. Willockx nam ontslag om burgemeester van Sint-Niklaas te worden.

Ylieff werd op 17 januari lid van de Franse gemeenschapsregering, waarvan het aantal leden werd uitgebreid tot vier. Ook de Waalse gewestregering kreeg er, krachtens de bijzondere wet van 8 augustus 1988, een (zevende) lid bij. Het mandaat ging op 18 januari naar André Baudson (PS).

Op 11 juli, daags voor de installatie van de Brusselse Executieve, verdwenen de staatssecretarissen voor het Brusselse Gewest, Jean-Louis Thys (PSC) en Jef Valkeniers (VU), uit de nationale regering en werd vice-premier en minister van Institutionele Hervormingen Philippe Moureaux (PS) ontheven uit zijn ambt van minister van het Brusselse Gewest.

Los van de staatshervorming was Raymond Langendries (PSC) op 2 maart benoemd tot minister van Openbaar Ambt, in opvolging van Michel Hansenne (PSC) die ontslag nam om directeur-generaal van het Internationaal Arbeidsbureau te worden.

Op 19 juni werd Mark Eyskens (CVP) minister van Buitenlandse Zaken in opvolging van zijn partijgenoot Leo Tindemans (die minister van Buitenlandse Betrekkingen was). Tindemans was op 18 juni tot Europees parlements lid verkozen.

III. Begrotings- en sociaal-economisch beleid.

In werkgroepen en tijdens vergaderingen van het sociaal-economisch kernkabinet discussieerde de regering het hele jaar door over financieel-economische hervormingen, maar wetsontwerpen daarover waren eind 1989 nog niet bij het parlement ingediend of nog niet geschreven.

Het kabinet raakte het medio december eens over een nieuw statuut voor de NMBS, de PTT, de RTT en de Regie der Luchtwegen (RLW), die zelfstandige overheidsbedrijven zouden worden, waarmee de overheid een beheerscontract sluit.

Minister Maystadt van Financiën kreeg op 1 december van de ministerraad groen licht voor een grootschalig ontwerp om de belangrijkste hervorming van de financiële markten sinds 1935 door te voeren (beurshervorming, uitbreiding van de bevoegdheden van de Bankcommissie, invoering van Belgische sicav's, be-teugeling van het misbruik van voorkennis, controle op zelfstandige beleggingsadviseurs).

De regering besliste de zes openbare kredietinstellingen (ASLK, Gemeentekrediet, NMKN, CBHK, NILK en NKBK) te groeperen in twee holdings rond resp. de ASLK en het Gemeentekrediet. Ten minste 50% van het kapitaal blijft in handen van de openbare sector, die ten minste 75% van het stemrecht behoudt.

Minister Claes van Economische Zaken werkte aan een wetsontwerp over de economische mededinging en aan een ontwerp over het verbruikskrediet.

Wél rond was de zgn. transparantiewet van 2 maart 1989, die iedereen die een belang van 5% of meer bezit, verwerft of afstaat van een Belgische vennootschap met een eigen vermogen van meer dan 250 miljoen F, verplicht dat bekend te maken aan de vennootschap en aan de Bankcommissie.

A. De begroting-1989.

Op 3 januari 1989 deelde het "schaduwkabinet" van de PVV mee, dat het financieringstekort voor 1988 433,9 miljard F bedroeg, of 7,7% van het bruto nationaal produkt (bnp). In juni 1988 had de pas aangetreden regering-Martens VIII besloten dat het tekort mocht oplopen tot 462 miljard F, of 8,4% van het bnp.

Minister Schiltz van Begroting bevestigde het cijfer, maar hij wees erop dat het om een kasresultaat ging (het verschil tussen de inkomsten en de werkelijke betalingen) en dat in 1989 nog betalingen zouden gebeuren die betrekking hebben op het begrotingsjaar 1988.

Half februari begon de jaarlijkse begrotingscontrole. Schiltz deelde mee dat de regering bijkomende maatregelen zou moeten nemen om het tekort op de begroting-1989 te beperken tot 7% van het bnp, het cijfer dat in het regeerakkoord was overeengekomen. Er was sprake van 20 miljard frank.

Op 11 maart publiceerden enkele kranten een nota van Schiltz, waarin deze voorstelde het tekort al tot 6,6% van het bnp terug te brengen door 36,6 miljard F

te besparen. Hoewel vrij snel duidelijk werd dat er geen tegenspraak bestond tussen beide doelstellingen - het cijfer van 36,6 miljard bevatte de "voorlopige winst" van de staatshervorming voor de centrale regering, d.w.z. het bedrag van de begrotingskredieten die niet aan de gewesten en gemeenschappen worden uitgekeerd, maar later grotendeels weer ten laste van de centrale regering vallen in de vorm van een participatie in de schuldenlast van de deelstaten - polemiseerden de regeringspartijen de daaropvolgende dagen over de omvang van de besparingsoperatie. Sommige cijfers in de nota-Schiltz werden overigens betwist en ter controle aan werkgroepen voorgelegd.

Premier Martens stelde op 17 maart zelf voor, het tekort te beperken tot 403 miljard F of 6,8% van het bnp.

Op 20 maart raakte de regeringstop het erover eens iets verder te gaan dan in het regeerakkoord was afgesproken en het financieringstekort te beperken tot 6,9% van het bnp. Omdat het bnp sneller zou groeien dan bij het opstellen van de begroting was verwacht, kon het tekort in absolute cijfers toenemen van 403 tot 405,4 miljard F.

De regering rekende op 1.598,8 miljard F aan inkomsten (waarvan er 561,8 miljard naar de gewesten en gemeenschappen zouden gaan), op 1.963,3 miljard F aan uitgaven (waarvan 587,7 miljard door de gewesten en de gemeenschappen zouden worden gedragen) en op een negatief resultaat van de schatkistverrichtingen van 10 miljard F. Van de winst op de staatshervorming kon 3,1 F miljard als definitief worden beschouwd. Aangezien het netto te financieren saldo na de begrotingscontrole 17,5 miljard F boven het aanvaarde tekort uitkwam, diende nog voor 14,4 miljard F te worden "bespaard".

De helft daarvan (7,3 miljard) zocht het kabinet in de sociale zekerheid: vermindering van de staatssubsidie door de overschotten af te romen (5,5 miljard), strengere controle van de abnormaal langdurig werklozen, beperking van het vroegtijdig brugpensioen.

De Nationale Loterij zou 1 miljard F uit haar reserves afstaan aan de Schatkist. Financiën zou 2 miljard F besparen op de kapitaalsverhoging van sommige internationale instellingen. De openbare bedrijven (NMBS, Post en RTT) werden verplicht 2,6 miljard F in te leveren. In de investeringsuitgaven werd voor 1 miljard F geschrapt.

Deze en andere maatregelen werden ingeschreven in de Programmawet van 6 juli 1989.

Ondanks de stijging van de rentevoeten in de tweede helft van 1989, kon, naar minister Schiltz begin 1990 meedeelde, het financieringstekort beperkt worden tot 397,2 miljard F, of 6,6% van het bnp.

B. *De begroting-1990; nieuwe begrotingsprocedure.*

Eind mei begonnen de zgn. bilaterale gesprekken ter voorbereiding van de begroting-1990. Het regeerakkoord bepaalde daarover dat de uitgaven, op de rentelasten na, niet sneller mochten stijgen dan de inflatie en dat het nominale tekort niet hoger mocht zijn dan in 1989. Op 6 juli vatte de regeringstop het eigenlijke begrotingsberaad aan. Tijdens de bilaterale gesprekken waren al voor 64 miljard F aangevraagde bijkredieten geschrapt. Om de doelstelling van het regeerakkoord te bereiken, zo bleek uit een nota van minister Schiltz, moest nog ten minste 70 miljard F "gevonden" worden.

Voor enige deining zorgde de verklaring van SP-voorzitter Vandenbroucke aan *De Standaard* (12 juli), dat minister Maystadt van Financiën zijn huiswerk diende over te doen. De SP-voorzitter wees daarmee het voorstel van een schuldherschikking die maar 5 miljard F echte besparingen zou inhouden, van de hand. De sterkste schouders moeten de zwaarste lasten dragen, zei Vandenbroucke, die wilde dat de regering het geld zocht bij de banken, financiële instellingen en vennootschappen.

Op vraag van de SP werd een werkgroep opgericht om na te gaan welke inspanning de bedrijven konden leveren. Van meetaf aan werd er echter van uitgegaan, dat ook van de particulieren een bijdrage tot de sanering van de overheidsfinanciën zou worden gevraagd.

Tijdens de "conclaf"-werkzaamheden raakte bekend dat de inning van de belastingen een flinke achterstand had opgelopen. Er was sprake van een bedrag van 20 miljard F. Een en ander werd toegeschreven aan het tekort aan informatica en aan gekwalificeerd personeel. Hoewel dat officieel werd geminimaliseerd, hield de achterstand ook verband met acties van belastingambtenaren die door snellere, minder grondige behandeling van de dossiers hun ongenoegen over het uitblijven van een weddeverhoging lieten blijken.

Op 27 juli stelde de regering haar ontwerp-begroting voor 1990 aan de pers voor. De uitgaven van de federale overheid werden op 1.457,2 miljard F geraamd, de inkomsten op 1.110,6 miljard F en het verlies bij de Schatkistverrichtingen op 1,8 miljard F. Het netto te financieren saldo zou 348,4 miljard F bedragen. Rekening houdend met het tekort van de gewesten en de gemeenschappen, zou het totale netto te financieren saldo van de overheid op 405,4 miljard F uitkomen, of 6,5% van het bnp.

Om dat cijfer te bereiken, werden tijdens het begrotingsberaad maatregelen genomen ten belope van 80 miljard F.

Van een beter beheer van de staatsschuld verwachtte de regering een opbrengst van 30 miljard F:

- 20 miljard F door een nieuwe schuldherschikking (omzetting van rentelasten in een nieuwe lening), waarover minister Maystadt op 26 juli een akkoord met de

financiële instellingen had ondertekend en waarbij die instellingen 520 miljoen F inleverden ;

- 10 miljard F door een nieuwe aflossingspolitiek, o.m. een grotere selectiviteit bij de terugkoop van staatsobligaties vóór de vervaldag en de vermindering van de commissielonen.

In de departementale uitgaven werd voor 31 miljard F geschrapt. De belangrijkste posten daarvan waren :

- vermindering van de kredieten voor het Fonds voor Ontwikkelingssamenwerking (1 miljard);
- besparingen op de werkloosheidsuitgaven (3,2 miljard);
- vertraging van de investeringen op Landsverdediging en verkoop van militaire eigendommen (1,2 miljard);
- actief beheer van de "lasten uit het verleden" (2,5 miljard);
- verkoop staatseigendommen (3,2 miljard);
- afremmen van de uitgaven voor gezondheidszorg (8 miljard).

De bedrijven dienden 16 miljard in te leveren door een vermindering van de belastingaftrekken in de vennootschapsbelasting. Daartegenover stond dat het tarief van de vennootschapsbelasting vanaf het aanslagjaar 1991 (inkomsten 1990) zou verlaagd worden van 43 naar 41% en het jaar nadien tot 39% . Die maatregel zou de regering in het begrotingsjaar 1990 ruim 6 miljard F kosten.

Van de particulieren werd om en bij de 9 miljard F verwacht. Door de indexering van de belastingschalen in 1990 maar voor de helft door te berekenen in de bedrijfsvoorheffing, zou de Staat in 1990 voor 6 miljard F "gratis krediet" krijgen. Een bijkomende verhoging van de accijnzen op brandstof, tabak en alcoholische dranken zou 3 miljard F opbrengen.

Op de begroting werd 5,3 miljard F gereserveerd voor "nieuwe sociale initiatieven", zoals een verhoging met 2% van de sociale minimumuitkeringen en de invoering van een moederschapsverzekering (gefinancierd door een bijdrageverhoging van 0,12% ten laste van de werkgevers).

De meeste van die maatregelen werden opgenomen in de Programmawet van 22 december 1989 en in de wet van 22 december 1989 houdende fiscale bepalingen.

Begin augustus ontbrandde een nieuwe communautaire rel rond de onderwijskredieten, toen bleek dat de regering voor 5,1 miljard F "schulden uit het verleden" van het Franstalig onderwijs zou betalen, tegenover maar 200 miljoen F voor het Nederlandstalig onderwijs. Luidens de zgn. financieringswet van 16 januari 1989 neemt de centrale regering alle "lasten uit het verleden" (d.w.z. vóór 1 januari 1989) over.

Minister Schiltz gaf toe dat die 5,1 miljard F op de begroting stond ingeschreven, maar dat daarmee nog geen beslissing was genomen over de daadwerkelijke uitbetaling ervan. Hij gaf ook toe, dat de Franse Gemeenschap meer achterstallige

rekeningen had ingediend dan uit een eind 1988 opgestelde inventaris was gebleken. Schiltz beloofde aan de Vlaamse gemeenschapsminister van Onderwijs, Daniël Coens, die ermee dreigde ook voor 5 miljard F aan oude rekeningen in te dienen, elke factuur grondig te onderzoeken. Daarmee leek de betwisting te zijn bijgelegd.

Overeenkomstig de wet van 28 juni 1989 "tot wijziging en aanvulling van de wetten op de Rijkscomptabiliteit" keurde het parlement in het najaar samen met de rijksmiddelenbegroting voor het eerst de algemene uitgavenbegroting goed, die in de plaats kwam van de vroegere departementale begrotingen.

De wet resulteerde uit de werkzaamheden van een Kamercommissie die sinds september 1988 werkte aan een hervorming van de begrotingsprocedure.

De wet bepaalt dat de regering vóór 1 oktober van elk jaar bij het parlement een algemene uitgavenbegroting indient, samen met de rijksmiddelenbegroting en de algemene toelichting.

De algemene uitgavenbegroting bevat zo'n 550 programma's (overheidstaken) en de middelen die de regering daaraan wil besteden.

Elke minister dient later een administratieve begroting in, die verder specificeert welke middelen hij wil inzetten om een bepaald programma te realiseren. Ministers die hun begroting niet tijdig indienen, kunnen als sanctie geen bestellingen meer plaatsen.

De nieuwe wet maakt het moeilijker om geld buiten de begroting uit te geven. Zo moet het Rekenhof zich uitspreken of er inderdaad een hoogdringende reden is om extra uitgaven te doen. Begrotingsfondsen mogen niet langer met belastinggeld worden gefinancierd. Het gebruik van schatkistvoorschotten wordt streng gereguleerd.

C. *Sociale zekerheid.*

Philippe Busquin (PS), de minister van Sociale Zaken, bereidde in 1989 een hervorming van de ziekteverzekering voor. Met het oog daarop was in 1988 een "ronde-tafelconferentie" begonnen,⁶ waarvan de eerste, "nationale" fase half februari werd afgesloten. In een tweede fase, die in maart begon, werden provinciale ronde-tafelconferenties georganiseerd om na te gaan hoe de nationale besluiten kunnen worden afgestemd op lokale situaties en behoeften. De werkzaamheden leverden geen eensgezindheid op, wel "elementen van een nieuwe consensus". Alle deelnemers waren het erover eens, dat het stelsel van de wet-Leburton (1963) moet behouden blijven, maar dat er maatregelen moeten komen om het financiële evenwicht in de sector te behouden. Over de financiële verantwoordelijkheid raakten ziekenfondsen, artsen, werkgevers en vakbonden het niet eens.

(6) M. DEWEERDT, *a.w.*, blz. 292.

Op basis van de besluiten van de rondetafel werkte minister Busquin drie wetsontwerpen uit over resp. de ziekenfondsen, de Orde van Geneesheren en een hervorming van de ZIV-wet van 1963. De eerste twee ontwerpen werden in het najaar door de ministerraad goedgekeurd en voor advies naar de Raad van State gestuurd. Het derde ontwerp zou begin 1990 klaar zijn.

Los daarvan diende Busquin bij het parlement een wetsontwerp in tot oprichting van een "kruispuntbank van de sociale zekerheid", die tot doel heeft de uitwisseling van gegevens tussen de administratie en de andere instellingen in de sociale zekerheid optimaal te organiseren.

In het pensioendossier⁷ vielen in 1989 nog geen beslissingen. Minister Van der Biest en staatssecretaris Detiège van Pensioenen stelden voor de pensioenleeftijd op 60 jaar te brengen en een volledig pensioen toe te kennen na een loopbaan van 40 jaar. Vooral de CVP-regeringsleden verzetten zich daartegen uit vrees dat die maatregel na 2000 niet meer betaalbaar zou zijn.

Ook over twee andere opengebleven punten van het centraal akkoord 1989-1990, de vakbondsvertegenwoordiging in kleine en middelgrote ondernemingen en de bescherming van vakbondsafgevaardigden⁸, bleven de sociale partners het oneens. Over de vakbondsafgevaardigden deed minister Van den Brande van Arbeid zelf een aantal voorstellen die eind 1989 nog altijd op de tafel van een regeringswerkgroep lagen.

D. *Ambtenarenakkoord; onrust in welzijnssector.*

Het voor het voorjaar aangekondigde overleg over een sociaal akkoord voor de ambtenaren voor 1990⁹ werd verdaagd tot na de zomervakantie, omdat de federale regering en de gewest- en gemeenschapsregeringen pas dan over de begrotingscijfers voor dat jaar beschikten.

Omdat de Franse gemeenschapsregering "problemen met haar begroting had", duurde het tot 9 november vooraleer het overleg begon. De federale regering stelde, mede namens de gewest- en gemeenschapsregeringen, voor om de ambtenarenweden in december 1990 met 2% te verhogen en voorts de vakbondspremie lichtjes op te trekken, het vakantiegeld te indexeren en een bijkomende vakantiedag toe te kennen (premier Martens sprak van *biscuits*; vakbondsleders hadden het over *petit fours*, *peanuts* of *snoepjes*). De regering zei wegens de krappe budgettaire middelen van de Franse Gemeenschap niet verder te kunnen gaan.

De vakbonden reageerden teleurgesteld. De christelijke bonden beslisten op 17 november om de week nadien voor 24 uur het werk neer te leggen.

(7) M. DEWEERDT, *a.w.*, blz. 283-284.

(8) M. DEWEERDT, *a.w.*, blz. 283.

(9) M. DEWEERDT, *a.w.*, blz. 285-286.

Op 20 november zegde de regering toe de weddeverhoging een maand eerder te laten ingaan, een tweede bijkomende vakantiedag toe te kennen en de mogelijkheid open te laten per overheid over bijkomende voordelen te onderhandelen. De vakbonden vonden ook de nieuwe voorstellen ontoereikend. De christelijke bonden handhaafden hun staking van 24 november, die vooral in het Nederlandstalig vrij onderwijs en bij het stads- en streekvervoer voelbaar was.

Binnen de socialistische vakbond ACOD was er verdeeldheid over de houding tegenover het regeringsvoorstel: een meerderheid van de Vlamingen was er tegen, een meerderheid van de Franstaligen was bereid er zich bij neer te leggen. Om de nationale eenheid te bewaren, besliste de vakbondsleiding op 7 december het voorstel te aanvaarden en met de regering een sociaal akkoord te ondertekenen. De christelijke en de liberale bond beslisten dat niet te doen. Het is evenwel voldoende dat één bond een CAO ondertekent opdat de overeenkomst van kracht wordt.

Sociale onrust was er tijdens het eerste semester ook in de zgn. zachte sector. Het personeel van de particuliere ziekenhuizen en opvoedingsinstellingen (die voor hun financiële middelen grotendeels op overheidssubsidies zijn aangewezen) eiste meer loon, bijkomende aanwervingen en betere werkomstandigheden. Verplegenden en opvoeders kwamen daarvoor geregeld op straat, hetzij afzonderlijk, hetzij samen.

Zo'n 30.000 verplegers en verpleegsters betoogden op 27 januari in Brussel. In de ziekenhuizen werd op 15 en 21 februari en op 2 en 8 maart gestaakt. Op 16 maart had in Brussel een nieuwe nationale betoging plaats, met ca. 15.000 deelnemers. In een twintigtal ziekenhuizen begon op 10 april een staking van onbepaalde duur, waarbij de dienstverlening minimaal werd gehouden.

Op de vooravond van een stakingsweek die op 17 april zou beginnen, kwam na lang onderhandelen een akkoord tot stand tussen de werkgeversorganisaties en de vakbonden. Minister Busquin van Sociale Zaken had eerder al bijkomende toezeggingen gedaan (Busquin had eind januari een loonsverhoging met 2% in 1989, 6.000 F bijkomend vakantiegeld en een verhoging van de toeslag voor nachtwerk van 20 tot 30% beloofd; een maand later was hij bereid het personeel van de particuliere ziekenhuizen in 1990 dezelfde loonsverhoging toe te kennen als het overheidspersoneel, de nachtwerkvergoeding tot 40% op te trekken en, gespreid over twee jaar, 2.000 bijkomende jobs aan te bieden).

Het akkoord werd op 10 mei ondertekend. De verplegenden kregen dezelfde loonsverhoging als de ambtenaren (plus 2% vanaf september 1989), een premie van 6.000 F, een geleidelijke verhoging van de vergoedingen voor onregelmatig werk (voor nachtwerk tot 35% op 1 juli 1989, voor zondagwerk tot 50% op 1 augustus 1990) en een uitbreiding van het personeel met 1400 eenheden.

In de (haast uitsluitend) Vlaamse particuliere opvoedingsinstellingen breidde de eind 1988 begonnen sociale onrust begin 1989 uit. Tientallen opvoedingsinstellingen werkten wekenlang met een minimumbezetting. Begin februari stelde

gemeenschapsminister Lenssens van Welzijn een loonsverhoging met 5.000 tot 7.000 F bruto per maand voor. De vakbonden vonden dat voorstel onvoldoende.

Op 13 februari en 25 april betoogden 3.000 opvoeders in Brussel. Aan een manifestatie in Antwerpen namen op 18 maart evenveel betogers deel.

Intussen hadden de opvoeders eind februari een "ultiem" voorstel van Lenssens verworpen. Het hield een personeelsuitbreiding met 1.200 in. De vakbonden waren ontevreden omdat er van de bijkomende jobs maar 450 voor bestaande instellingen bestemd waren.

Nieuwe onderhandelingen leidden op 8 mei tot een ontwerp-akkoord, dat de christelijke vakbond en het Caritas-verbond op 16 mei aanvaardden. De loonsverhoging voor de opvoeders werd verhoogd tot 14% , gespreid over drie jaar, en er zouden 1.600 banen bijkomen, waarvan 950 in de bestaande instellingen.

IV. Het abortusvoorstel-Lallemand/Truffaut-Michielsens.

Op 1 februari begon in de verenigde Senaatscommissies van Justitie en van Volksgezondheid de bespreking van een wetsvoorstel van Roger Lallemand/France Truffaut (PS) en Lucienne Herman-Michielsens (PVV) over de gedeeltelijke liberalisering van vrijwillige zwangerschapsafbreking.

Een eerder, gelijkloidend voorstel van Lallemand en Michielsens had in 1987, kort vóór de kabinetscrisis over de zaak-Happart, tot ernstige spanningen in de toenmalige christendemocratisch-liberale regering geleid¹⁰. Het voorstel werd na de vervroegde parlementsverkiezingen van 13 december 1987 opnieuw bij de Senaat ingediend (omdat Lallemand op dat ogenblik Senaatsvoorzitter was, werd het ondertekend door zijn partijgenote France Truffaut).

Bij de vorming van de regering-Martens VIII, in mei 1988, was afgesproken dat de abortuskwestie een zaak van het parlement bleef en dat de meerderheidspartijen tot het einde van dat jaar geen initiatieven zouden nemen, ten einde overleg mogelijk te maken. In het regeerakkoord stond daarover: "Het zal de taak zijn van het Parlement een eventuele wijziging te behandelen van de artikelen 348 tot 353 van het Strafwetboek, met eerbiediging van de gewetensvrijheid van eenieder. De meerderheidsfracties zullen over dit onderwerp overleg plegen tot het einde van het jaar. Deze overlegperiode is gebonden aan het feit dat de regering de minister van Justitie zal opdragen de nodige initiatieven te nemen ten einde het noodzakelijke klimaat te scheppen voor een sereen debat".

Omdat het overleg nooit echt op gang was gekomen, herwon elke fractie begin 1989 haar vrijheid.

Het voorstel-Lallemand/Truffaut-Michielsens kreeg de steun van de twee socialistische regeringspartijen. Voor de CVP was het totaal onbespreekbaar en on-

(10) M. DEWEERDT, Overzicht van het Belgische politiek gebeuren in 1987. In: *Res Publica*, 1988, nr. 2-3, blz. 170-172.

amendeerbaar. De voorzitter van de Vlaamse christendemocraten, Herman van Rompuy, had eind 1988 gezegd de stemming in de Senaat te zullen afwachten en dan de geschapen toestand te zullen evalueren. Twee PSC-senatoren dienden elk een eigen wetsvoorstel in. Ook de VU diende een eigen voorstel in. PSC en VU wilden daarmee het begrip "noodsituatie" nauwkeuriger omschrijven.

Het voorstel-Lallemand/Truffaut-Michielsens bepaalde dat abortus provocatus strafbaar blijft, maar dat er geen misdrijf is "wanneer de zwangere vrouw die door haar toestand in een noodsituatie verkeert, een geneesheer verzoekt haar zwangerschap af te breken en indien de zwangerschapsafbreking uitgevoerd wordt onder de volgende voorwaarden :

- a) de zwangerschapsafbreking moet plaatsvinden vóór het einde van de twaalfde week na de bevruchting ;
- b) de zwangerschapsafbreking moet onder medisch verantwoorde omstandigheden door een geneesheer worden verricht in een instelling voor gezondheidszorg (...)"

Na de termijn van twaalf weken kan de zwangerschap alleen worden afgebroken als er een ernstig gevaar bestaat voor de gezondheid van de vrouw of indien "het kind dat geboren zal worden, zal lijden aan een uiterst zware kwaal die als ongeneeslijk wordt erkend op het ogenblik van de diagnose".

De Senaatscommissies keurden het voorstel op 20 juni goed, met 26 stemmen voor, 15 tegen en 2 onthoudingen.

Drie dagen later wezen de Belgische bisschoppen het voorstel op een persconferentie radicaal af. "Het allereerste recht van de mens is het recht op leven. Het is de basis en het draagvlak voor alle andere rechten. Dat recht behoort de mens toe vanaf zijn conceptie", zei kardinaal Danneels. De bisschoppen hadden ook kritiek op de pro-abortuscampagne "Gewenste kinderen, gelukkige kinderen" die het Vrouwenoverlegkomitee (VOK) op dat ogenblik voerde.

Na de fractiedagen in Tenneville, zei CVP-Senaatsfractie leider Bob Gijs (21 september) dat zijn partij voorlopig geen eigen voorstel zou indienen, "omdat daarvoor in de huidige omstandigheden geen meerderheid bestaat". Gijs noemde de bepaling van het regeerakkoord over de parlementaire behandeling van het abortusdossier "een onnozel zinnetje" en zei dat de CVP zich met alle "oibare democratische middelen" zou verzetten tegen de goedkeuring van het voorstel-Lallemand/Truffaut-Michielsens.

De (Franstalige) Conseil National des Femmes riep op 25 september Lucienne Herman-Michielsens uit tot "vrouw van het jaar" omwille van haar inzet voor de liberalisering van de zwangerschapsafbreking.

Het openbare debat in de Senaat over het abortusvoorstel begon op 24 oktober. Voorzitter Swaelen deelde mee dat hij aan de Raad van State een advies over de tekst had gevraagd.

De kranten *La Meuse-La Lanterne* en *La Nouvelle Gazette* meldden op 25 oktober dat de koning er ernstig over dacht het goedgekeurde wetsvoorstel niet te ondertekenen. Volgens de kranten zou het staatshoofd persoonlijke gewetensproblemen hebben. Het bericht werd in de Wetstraat op ongeloof onthaald.

In zijn op 30 oktober bekend geraakt advies stelde de Raad van State voor, de verwijzing naar een "noodsituatie" uit het voorstel te halen, omdat het begrip niet nauwkeurig en objectief gedefinieerd kan worden en niet overeenstemt met een van de in het strafrecht erkende subjectieve of objectieve rechtvaardigingsgronden.

De Senaat hield met het advies geen rekening en keurde het wetsvoorstel op 6 november ongewijzigd goed, met 102 stemmen voor, 73 tegen en zeven onthoudingen. De voltallige fracties van PS, SP, Agalev, Ecolo en FDF stemden voor, samen met de meeste liberalen en één VU-senator (André de Beul). Tegen het voorstel stemden de hele CVP-fractie, de overige VU-senatoren, op één na alle PSC'ers, het enige lid van het Vlaams Blok en zeven Franstalige liberalen. Vier Nederlandstalige en twee Franstalige liberalen en één PSC-senator onthielden zich.

Na de stemming zei de CVP bij monde van voorzitter Herman van Rompuy de toestand te zullen evalueren en dat die evaluatie tot de val van de regering kon leiden.

Later liet de CVP verstaan dat een amendering van het voorstel "tot andere politieke conclusies" zou kunnen leiden, en diende de partij een eigen wetsvoorstel in, dat verder ging dan de resolutie die het partijcongres in november 1986 goedkeurde. Het voorstel erkent één rechtvaardigingsgrond (onmiddellijk en nadrukkelijk levensgevaar voor de moeder) en drie verschoningsgronden (o.m. incest en verkrachting en niet-levensvatbaarheid van het kind) om abortus provocatus niet strafbaar te stellen.

Met het oog op de behandeling van het abortusdossier in de Kamercommissie van Justitie, vroeg Kamervoorzitter Nothomb de Raad van State tegen 15 januari 1990 een advies over alle voorliggende teksten.

In zijn kerstboodschap over de Internationale Overeenkomst over de Rechten van het Kind, die de UNO kort voordien had goedgekeurd, sneed koning Boudewijn eventjes het abortus-thema aan: "De Overeenkomst verwijst ten slotte naar de Verklaring van de Rechten van het Kind die dertig jaar geleden door de Verenigde Naties werd aangenomen en waarin toen reeds te lezen stond dat: 'Het kind vanwege zijn lichamelijke en geestelijke onvolwassenheid speciale bescherming en zorg nodig heeft, waaronder de juiste wettelijke bescherming, zowel vóór als na de geboorte'. Dit is een belangrijke verklaring waar men niet zomaar kan aan voorbijgaan; ze betekent onder meer dat onze maatschappij een wezenlijke inspanning moet leveren om een zwangere vrouw in moeilijkheden ook werkelijk te helpen".

V. Buitenlands en defensiebeleid.

A. Buitenlandse betrekkingen.

Zaire. De diplomatieke crisis tussen Brussel en Kinshasa, die in de herfst 1988 was begonnen na het bezoek van premier Martens aan de oud-kolonie¹¹, zwol begin 1989 nog aan.

Minister André Geens van Ontwikkelingssamenwerking kwam op 4 januari met een positieve indruk terug uit Zaire, waar hij een boodschap van de Belgische regering aan president Mobutu had overhandigd. België stelde daarin voor, in april een ronde-tafelconferentie te organiseren en intussen een bestand in acht te nemen.

Diezelfde dag raakte echter bekend dat Zaire twee van de vier wekelijkse vluchten van Sabena op Kinshasa schrapte. Air Zaire deelde mee, dat het zijn kantoren van Brussel naar Parijs zou overbrengen.

De voor 4 januari geplande uitzending door de RTBf van een Amerikaanse documentaire over het fortuin van president Mobutu werd op bevel van administrateur-generaal Stéphane eerst geschrapt en nadien, na protest van de journalistenvereniging van de Franstalige omroep, naar een latere datum verschoven. Stéphane vond de uitzending "niet opportuun". Zaire eiste de "heruitzending" van de omstreden documentaire "die niemand in Zaire zal hinderen" en vroeg de Belgische media tevens een kroniek te brengen over "de schandelijke plundering, de systematische beroving en de onnoemelijke vernederingen waarvan de bevolking van het Belgische ex-Kongo van 1885 tot 1960 het slachtoffer is geweest".

Geprikkeld reageerde Kinshasa ook op het bericht dat de *Godetia*, het logistieke steunschip van de Belgische Zeemacht, op 6 januari zou vertrekken voor een trainingsprogramma en in dat kader in Matadi "een lading gebruikte en tot surplus verklaarde" winterjassen zou afleveren. Zaire ontzegde het schip de toegang tot zijn territoriale wateren en zei geen behoefte te hebben aan "4.000 afgedankte kapootjassen van het Belgische leger en andere oude rommel". Ook na de verduidelijking dat het om nieuwe legerjassen ging die Zaire had gevraagd, bleef de *Godetia* niet welkom.

De regering in Brussel besliste op 11 januari "via diplomatieke weg krachtig te protesteren tegen de maatregelen die de Belgische luchtvaartmaatschappij Sabena treffen" en een "rechtzetting over te maken betreffende het annuleren van het aanleggen van de *Godetia* dat voorzien was in Matadi".

Op 9 januari begon in Kinshasa de tiende buitengewone zitting van het Centraal Comité van de Zairese eenheidspartij MPR, die gewijd was aan de betrekkingen

(11) M. DEWEERDT, Overzicht van het Belgische politiek gebeuren in 1988. In: *Res Publica*, 1989, nr. 3, blz. 287-289.

met België. President Mobutu leverde in zijn openingstoespraak felle kritiek op de Belgische kolonisatie, maar aanvaardde het Belgische voorstel om een rondetafelconferentie te houden.

Het Zairese persbureau Azap berichtte dat sommige sprekers de Zairese media aanspoorden om de koning der Belgen door het slijk te sleuren, wat, gezien "de pikante verhaaltjes en de diverse schandalen in de meanders van de koninklijke paleizen", niet moeilijk zou zijn.

Op 13 januari besliste het Centraal Comité het vriendschapsverdrag van 29 juni 1960 en het algemeen samenwerkingsakkoord van 28 maart 1976 op te zeggen en de terugbetaling van de schulden aan België op te schorten.

De Belgische regering betreurde op 14 januari "het eenzijdige karakter van de wijzigingen die door Zaïre werden aangebracht aan de relaties met België". Het kabinet besliste alleen nog de lopende projecten van ontwikkelingssamenwerking uit te voeren, bevestigde dat het geschillendossier gesloten is en herhaalde zijn voorstel voor een ronde-tafelconferentie.

In het weekeinde van 21-22 januari bracht Kimbulu Moyanso Wa Lokwa, de toekomstige ambassadeur van Zaïre, een Zairees antwoord op een Belgische boodschap naar Brussel. Hij werd er ontvangen door koning Boudewijn, premier Martens en minister Tindemans van Buitenlandse Betrekkingen.

Op 24 januari reisde Tindemans naar Kinshasa om "met de Zairese autoriteiten verkennende gesprekken te voeren in verband met de praktische modaliteiten en mogelijke agenda van de ministeriële conferentie, zoals die door België werd voorgesteld". Hij had er een gesprek met o.a. president Mobutu, die ermee instemde een ministerconferentie te beleggen en deze in vier werkgroepen voor te bereiden.

Bij zijn terugkeer in Brussel (28 januari) zei Tindemans dat er "reeds meer ontspanning in onze betrekkingen met Zaïre" is en wij ons "in een fase van normalisering bevinden". Nadat hij op 30 januari verslag had uitgebracht aan het ministercomité voor Buitenlandse Zaken sprak de regering echter haar ontgoocheling uit over de reis. "Op basis van de inlichtingen waarover zij beschikte, had de regering veel meer verwacht van het bezoek. Bovendien is zij van oordeel dat het klimaat sedert het bezoek niet is verbeterd", stond in een mededeling. Dat was een verwijzing naar een nieuwe Zairese maatregel - de opdracht aan de Zairese staatsbedrijven hun rekeningen bij Belgische banken of banken met Belgisch kapitaal af te sluiten - en naar de Zairese aankondiging een informatiecampagne "Van Leopold II tot Boudewijn I" te beginnen. (In het VTM-journaal van 11 februari herhaalde Tindemans dat zijn reis in een goed klimaat was verlopen. Hij zei dat bij zijn terugkeer een akkoord over Sabena op één punt na klaar was en dat de negatieve reactie van de regering het begin van onderhandelingen heeft verhinderd).

Op 1 februari besliste het MPR-bestuur dat president Mobutu binnen de week een besluit diende te nemen over de opschorting of de verbreking van de diplomatieke en andere betrekkingen tussen België en Zaïre.

Op 3 februari meldde Azap dat koning Hassan II van Marokko bereid zou zijn te bemiddelen in het conflict en dat Mobutu, die op bezoek was in Marokko, het voorstel had aanvaard. Minister Tindemans reageerde positief op het Marokkaanse initiatief.

Premier Martens had op 6 februari een gesprek met president Mobutu in Cannes. Met het oog op de ontmoeting had het Zaïrese staatshoofd zijn bezoek aan Marokko ingekort en was hij naar de Azurenkust doorgevlogen. Enkele dagen later zei Mobutu in Parijs dat Zaïre de diplomatieke betrekkingen met België niet zou verbreken of opschorten.

Op 13 februari meldde *La Libre Belgique* dat Marokko aan België en Zaïre een bestand van drie maanden had voorgesteld en dat het in die periode zou trachten de standpunten van beide landen over de voorgestelde ministerconferentie dicht bij elkaar te brengen.

Het Paleis ontkende op 4 maart het bericht in enkele kranten, dat koning Boudewijn en president Mobutu elkaar ontmoet hadden in Tokio, waar ze de uitvaart van keizer Hirohito bijwoonden.

Op 19 maart reisde minister Tindemans door van Syrië naar Marokko, waar hij ontvangen werd door koning Hassan. Bij zijn terugkeer sloot hij niet uit, dat de echte onderhandelingen met Zaïre al in april konden op gang komen.

Toch duurde het nog tot 11 mei vooraleer in de Marokkaanse hoofdstad Rabat Belgisch-Zaïrese onderhandelingen begonnen. De Belgische delegatie werd geleid door minister Tindemans, de Zaïrese door Kamanda wa Kamanda, de eerste adjunct-secretaris van de eenheidspartij MPR. Het gesprek leverde echter geen resultaten op. Volgens Tindemans verwierp Zaïre het Marokkaanse voorstel van een "redelijke, ernstige en concrete agenda" en bleef Kinshasa aandringen op het heropenen van het zgn. contentieux, het geschillendossier uit de periode vóór en kort na de onafhankelijkheid waarover in 1965 een akkoord was gesloten.

Op 19 mei keurde de ministerraad een nota goed van minister Maystadt van Financiën over de regeling van de commerciële schuld van Zaïre en andere Afrikaanse landen. In de nota werd voorgesteld de schuldvorderingen te herschikken op 25 jaar en tegen de marktrentevoet. De eerste 14 jaar dienen de betrokken landen niets terug te betalen. Een gedeeltelijke kwijtschelding van de schuld zou "geval per geval" worden beoordeeld.

In Senegal, waar een topconferentie van Franstalige landen plaatshad, voerde premier Martens op 25 mei een gesprek met president Mobutu, dat volgens hem de weg effende voor een oplossing voor het diplomatiek conflict.

Eind juni stuurde minister Geens van Ontwikkelingssamenwerking een ontslagbrief naar 177 Belgische coöperanten in Zaïre. Hij noemde dat een "voorlopige

en bewarende maatregel" omdat op 13 juli de zes maanden eerder door Zaïre opgezegde akkoorden vervielen, in het kader waarvan de coöperanten werkten.

Nadat de regering het licht op groen had gezet, vloog minister Eyskens van Buitenlandse Zaken - die intussen Leo Tindemans was opgevolgd - op 15 juli naar Parijs voor een ontmoeting met zijn Zaïrese ambtgenoot Nguza Karl I Bond. Diezelfde avond kwam het tot een beslissende ontmoeting tussen premier Martens en president Mobutu, waarop het geschil werd bijgelegd.

België schold de schuld van Staat tot Staat van 4,9 miljard F volledig kwijt (een zelfde gebaar stelde België tegenover twaalf andere Afrikaanse landen die samen voor 7 miljard F in het krijt stonden).

Van de handelsschuld (17,3 miljard F, waarvan 9,5 miljard F door de Delcrededienst en 7,8 miljard F door de Staat gewaarborgd was) werd een derde kwijtgescholden. Van de resterende 11,5 miljard moet Zaïre de rente in eigen munt storten in een herinvesteringsfonds dat beide landen samen beheren. Het geld dient voor ontwikkelingsprojecten ten gunste van de Zaïrese bevolking. Volgens de Belgische regering werd in totaal voor 10,6 miljard F kwijtgescholden; de Leuvense hoogleraar Paul de Grauwe rekende voor dat het akkoord België in totaal 19,6 miljard F kost.

Beide landen kwamen voorts overeen onderhandelingen te beginnen over een nieuw ontwikkelingsakkoord. Om geen juridisch vacuüm te scheppen, werd het bestaande akkoord intussen verlengd.

Zaïre ging akkoord met een volledige normalisering van de betrekkingen op een "bijzonder" (in plaats van "bevoorrecht") niveau. Dat impliceerde de eerbiediging van het bestaande luchtvaartakkoord, het behoud van de maatschappelijke zetel van Zaïrese bedrijven in België, niet-discriminatie van Belgen in Zaïre en de terugkeer van de coöperanten in september.

In Brussel kwam op 24 juli de regering bijeen om de tekst van het akkoord goed te keuren. De voor 25 juli in Rabat geplande ondertekening van de overeenkomst werd een dag uitgesteld, omdat Zaïre op het laatste moment de verwijzing in de tekst naar de inpassing van de schuldverlichting in een regeling met het Internationaal Monetair Fonds en de andere geldschieters van Zaïre (de zgn. Club van Parijs) wilde schrappen. Na een ultieme bemiddelingsronde van koning Hassan liet Zaïre die eis vallen.

Hassan, Mobutu en Martens ondertekenden het akkoord op 26 juli in de troonzaal van het Paleis in Rabat. De onderhandelingen over het nieuwe samenwerkingsakkoord verliepen minder vlot dan verwacht. Een Zaïrese delegatie van hoge ambtenaren kwam pas op 19 december, twee weken later dan verwacht, in Brussel aan. Op 28 december raakte bekend dat de voor begin januari 1990 geplande ondertekening van het akkoord in Kinshasa werd uitgesteld.

Zaak-Passtoors. Na langdurige onderhandelingen werd Helena Passtoors, een Nederlandse vrouw die door huwelijk ook de Belgische nationaliteit bezit en sinds

1986 in Zuid-Afrika een gevangenisstraf uitzat voor hulp aan het verboden ANC, op 10 mei vrijgelaten.

Voordien had Passtoors, als voorwaarde voor haar vrijlating, een verklaring ondertekend, waarin stond dat zij zich zou onthouden van "vijandige activiteiten" tegen Zuid-Afrika en geen voet meer in de republiek en haar buurlanden zou zetten. Bij haar terugkeer in Brussel (11 mei) verscheurde Passtoors de verklaring. "Ik acht mij niet gebonden door de inhoud van dit document, dat mij werd opgedrongen in een situatie waarin een werkelijk vrije keuze onmogelijk was", zei zij.

Minister Tindemans van Buitenlandse Betrekkingen zei dat België met Zuid-Afrika overeengekomen was om Passtoors geen paspoortfaciliteiten te geven voor zuidelijk Afrika of Zuid-Afrika. Eind augustus kreeg Passtoors toch een Belgisch paspoort dat geldig is voor alle landen ; een beperking bleek juridisch niet mogelijk te zijn.

Vrijlating Jan Cools. Jan Cools, die op 21 mei 1988 door "Soldaten van de Waarheid" werd ontvoerd in Zuid-Libanon, waar hij als arts werkzaam was, werd op 15 juni vrijgelaten.

De vrijlating kwam er na een bezoek van minister Robert Urbain (PS) van Buitenlandse Handel aan Libië, in ruil waarvoor kolonel Kaddafi bij de ontvoerders tussenbeide kwam. Volgens de Belgische regering zouden aan Kaddafi geen toezeggingen zijn gedaan.

De rol die Urbain speelde, leidde tot een rel in de regering. Minister Tindemans zei dat Urbain zonder mandaat van de regering om te onderhandelen en "zonder mij te consulteren" naar Libië was vertrokken en dat hij alleen een "strikt commerciële opdracht" had, nl. de ondertekening van een vijf jaar oud economisch akkoord.

Urbain zei na zijn terugkeer dat hij vóór zijn afreis "geen tijd meer had" voor overleg met Tindemans.

De vrijlating van Cools kreeg een juridisch staartje. Camille Javeau, de directeur van het peilingsinstituut Uniop-Inusop die actief is in de PS en zichzelf een sleutelrol in de vrijlating van Cools toeschreef, werd eind augustus door de raad van bestuur van Uniop-Inusop op staande voet ontslagen en kort daarop aangehouden op beschuldiging van misbruik van vertrouwen en valsheid in geschrifte.

Vanuit de cel maakte Javeau bekend dat hij op vraag van Robert Willermain, de kabinetschef van Urbain, naar Libië was gereisd om er te onderhandelen over de vrijlating van Jan Cools. In Tripoli zou hij een contract hebben gesloten voor de levering van informatica door Uniop. Een deel van het geld zou bestemd geweest zijn voor Libiërs die bemiddelden in Cools' vrijlating. Javeau maakte ook gewag van overheidsgeld dat via opdrachten bij onderzoeksinstituten naar de partijkassen vloeit.

Willermain werd op 14 september aangehouden op beschuldiging van schriftvervalsing, oplichting en inbreuken op de boekhoudreglementering. Willermain zou via zijn bedrijf Inforget, dat contacten had met Uniop, betrokken zijn bij het versluizen van overheidsgeld naar politieke partijen.

Nederland. Op 12 oktober praatten België en Nederland voor het eerst sinds 1987 weer over de zgn. Watervedragten die al in 1975 geparafeerd werden, maar sindsdien in het slop zitten. De verdragen hebben betrekking op o.m. de verdieping van de Westerschelde en de vervuiling van het Maas- en Scheldewater.

Het nieuwe gesprek werd mogelijk nadat er in België een akkoord kwam over de betrokkenheid van de gewesten bij het overleg. Het overleg was in 1987 opgeschort na protest van het Waalse Gewest, dat mee aan de onderhandelingstafel wilde zitten.

Marcel Poppe, de oud-secretaris-generaal van Verkeerswezen, leidt de Belgische delegatie. Hij volgde Etienne burggraaf Davignon op, die ontslag had genomen omwille van "zijn nieuwe verantwoordelijkheden in de economische sector" (het voorzitterschap van de raad van bestuur van de Generale Maatschappij).

B. *Landsverdediging.*

In het voorjaar waren er in de pers berichten over blijvende spanningen in de meerderheid over de modernisering van de kernwapens voor de korte afstand (SNF) tussen voorstanders van de NATO-strategie, waarin nucleaire wapens een belangrijke rol spelen, en tegenstanders van de opstelling van nieuwe kernwapens¹².

In het vooruitzicht van een bijeenkomst van de ministers van Landsverdediging van de NATO-landen, op 18 en 19 april, legde de regering op 11 april haar standpunt vast.

België zou zijn NATO-partners voorstellen geen beslissing te nemen over de modernisering van de SNF vóór 1991-1992 en, gelijktijdig met de onderhandelingen over de conventionele wapens, met het Warschaupact te onderhandelen over een vermindering van de SNF. De regering zei wel bereid te zijn de korte-afstands-kernwapens "op peil te houden", echter zonder dat de reikwijdte betekenisvol wordt verhoogd; België stuurt bijgevolg niet aan op de verwijdering van de SNF uit Europa (de zgn. derde nuloptie). Het Belgische standpunt sloot nauw aan bij dat van de Bondsrepubliek Duitsland, maar stond haaks op dat van de Verenigde Staten en Groot-Brittannië.

Na de bijeenkomst van de Defensie ministers, die nog geen beslissing over de kwestie dienden te nemen, kondigde premier Martens aan een "diplomatieke campagne" te voeren om bij de NATO-partners steun te verwerven voor het Bel-

(12) M. DEWEERDT, *a.w.*, blz. 290-291.

gische standpunt. Daarvoor werd blijkbaar op minister Tindemans van Buitenlandse Betrekkingen gerekend, maar deze leek niet geneigd te zijn het Belgische standpunt - waarvan bekend was dat hij er niet volledig achter stond - te gaan verdedigen. In een reactie op persberichten daarover zei Tindemans dat hij de hele tijd met een discrete diplomatieke campagne bezig was. Premier Martens reisde de daaropvolgende weken naar Bonn en Madrid, waar hij het Belgische standpunt verdedigde.

Op de NATO-top van eind mei in Brussel werd een compromis gevonden, door zowel een beslissing over de modernisering van de SNF als onderhandelingen daarover tot 1992 uit te stellen.

Een "spoedbetoging" van het Vlaams Aktiekomitee tegen Atoomwapens (VAKA) tegen de modernisering van de nucleaire korte-afstandswapens had op 16 april enkele tienduizenden betogers naar Brussel gebracht (21.000 volgens politie en rijkswacht, 75.000 volgens de organisatoren).

Minister Guy Coëme van Landsverdediging stelde op 23 februari een rapport over de structuur en de werking van de strijdkrachten voor, met de opstelling waarvan luitenant-generaal Charlier, de chef van de generale staf, in juli 1988 was belast.

In het eerste deel van zijn rapport schreef Charlier dat het leger jaarlijks 9,5 miljard F meer nodig heeft om zijn NATO-opdrachten naar behoren te vervullen. Het tweede deel van het rapport bevatte voorstellen om de werkingskosten van het leger jaarlijks met 2 miljard F te verminderen en voorstellen voor structurele besparingsmaatregelen.

De regering keurde op 17 maart het plan-Charlier nagenoeg ongewijzigd goed. De belangrijkste besparingsmaatregelen zijn :

- afschaffing van de hoger-secundair onderwijsopleidingen in de kadettenscholen van Laken en Lier ;
- afschaffing van twee van de vijf militaire muziekkorpsen ;
- omvorming van de militaire ziekenhuizen van Antwerpen, Oostende en Luik tot poliklinieken ;
- rationalisering en herziening van het statuut van de sociale diensten (messes, clubs) ;
- afschaffing van de portvrijdom voor militairen in Duitsland ;
- sluiting van de Zeemachtbasis van Kallo ;
- opzegging van het gebruik van de luchtmachtbasis van Solenzara (Corsica).

Over andere besparingsmaatregelen zou eerst met de NATO overleg worden gepleegd, o.m. over de terugkeer naar België van troepen die in de Bondsrepubliek Duitsland gestationeerd zijn, de vermindering van het aantal vliegtuigen die ter beschikking staan van de NATO van 144 naar 120, de hergroepering of afschaffing van logistieke eenheden, de vermindering van de permanente bemanning van mijnenvegers en mijnenjagers.

Om het vanaf 1992 verwachte tekort aan dienstplichtigen op te vangen, wees de regering de door Charlier voorgestelde verlenging van de legerdienst af. Wel zouden de aparte opleidingen voor dienstplichtigen worden afgeschaft en zouden de dienstplichtigen meteen naar de eenheden worden gestuurd.

Een week later, op 24 maart, keurde de regering het vierjarenplan 1989-1992 voor de militaire investeringen goed, ter waarde van 104,78 miljard F. In uitvoering daarvan stemde zij op 28 april in met de aankoop van elektronische beveiligingssystemen (ECM) voor de F-16-vliegtuigen van de Luchtmacht en zette zij eind juli het licht op groen voor de modernisering van de Leopard-tanks van de Landmacht en van twintig Mirage-jachtbommenwerpers van de Luchtmacht.

Op 3 februari stemde de regering in met de overbrenging, eind 1990, van de NATO-vliegschool van het Westduitse Jever naar Florennes. Aan de overbrenging werden strenge voorwaarden verbonden om de geluidshinder van lage vluchten te beperken.

De wet van 22 december 1989 over het statuut van de dienstplichtige regelt de rechten en de plichten van de miliciens. De belangrijkste innovaties van de wet zijn: waarborgen om sneller plaats en datum van inlijving te kennen; uitbreiding van het uitstel van legerdienst wegens studieredenen tot sociale en professionele redenen; invoering van een "burgerlijke vorming" tijdens de militaire dienst om de overgang naar het burgerleven te vergemakkelijken; recht om deel te nemen aan politieke activiteiten en een politiek mandaat uit te oefenen; indexering van de soldij; verdubbeling van het aantal verlofdagen per maand (van één naar twee); recht op dienstonderbreking; de diensttijd komt in aanmerking voor de berekening van de geldelijke anciënniteit in de openbare diensten; invoering van een ombudsman en een verkozen adviescommissie van dienstplichtigen die klachten behandelt.

Eerder had het parlement het statuut van de gewetensbezwaarde herzien (wet van 20 april 1989). De diensttijd werd ingekort tot 20 maanden in de sociaal-culturele sector en tot 16 maanden in de welzijnssector, en het prioriteitensysteem voor de toewijzing van gewetensbezwaarden aan instellingen werd versoepeld.

Luchtmachtkolonel Guy Binet, die in september 1988 was aangehouden op verdenking van spionage voor de Sovjetunie, werd op 27 juni door het krijgshof tot twintig jaar dwangarbeid wegens hoogverraad veroordeeld. Hij werd gedegradeerd en levenslang uit zijn rechten ontzet.

VI. Overige gebeurtenissen.

Hierna volgt een overzicht van een aantal gebeurtenissen uit 1989 die in vorige hoofdstukken nog niet aan bod zijn gekomen.

Migrantenbeleid.

Bij KB van 7 maart 1989 werden Paula D'Hondt-Van Opdenbosch en Bruno Vinkas benoemd tot Koninklijk commissaris resp. Koninklijk adjunct-commissaris voor het migrantenbeleid. Premier Martens had de aanstelling van een migrantencommissaris aangekondigd na de gemeenteraadsverkiezingen van oktober 1988, waarbij het Vlaams Blok, grotendeels op basis van een (anti-)migrantencampagne in Antwerpen forse winst had geboekt.

Het migrantenvraagstuk kwam in 1989 nog scherper in de actualiteit door o.m. het succes van het Vlaams Blok bij de Europese verkiezingen van 18 juni en een (al dan niet vermeende) opleving van het islamitisch fundamentalisme. Indicaties van dat laatste waren de moord (29 maart) in de moskee van Brussel op de Saoedische imam Abdullah al Ahdal, die zich in de Rushdie-affaire had gedistantieerd van het doodvonnis van ayatollah Khomeini, en zijn Tunesische medewerker; afkeurende reacties uit de politieke wereld (van o.a. voorzitter Picqué van de Brusselse gewestregering, geweststaatssecretaris Anciaux en Koninklijk commissaris D'Hondt zelf) op de oprichting van een Franstalige islamitische basisschool in Brussel; conflicten over het dragen door meisjes van de islamitische hoofddoek (*bijab*) op scholen in Sint-Jans-Molenbeek en Gent; de weigering van enkele Brusselse gemeenten om islamitische godsdienstlessen te geven in hun scholen.

Verskillende Vlaamse partijen pakten uit met beleidsvoorstellen. De PVV pleitte op een congres (4-5 november) voor de bevordering van zowel de integratie van vreemdelingen als de terugkeer naar hun land van herkomst (PVV-voorzitter Verhofstadt had de voorstellen ontvouwd tijdens de Europese verkiezingsnacht; dat lokte meteen een negatieve reactie uit van zijn voorganger, Annemie Neyts). De SP, de VU en de CVP wezen een terugkeerbeleid af. De Vlaamse socialistenvragen zagen in een versoepeling van de naturalisatie een sleutel voor de oplossing van het migrantenvraagstuk. De VU stelde voor om tussen de staat van Belg en die van vreemdeling het "residentschap" in te voeren. De CVP formuleerde een hele reeks voorstellen voor een positieve integratie van de migranten.

Koninklijk commissaris D'Hondt kwam in haar eerste "migrantennota" (15 november) op voor een "inpassing" (een tussenweg tussen assimilatie en integratie) van de migrant in de Belgische maatschappij. Zij wees een terugkeerbeleid radicaal af.

De nota bevatte een tachtigtal beleidsvoorstellen, o.m. een wijziging van de nationaliteitswetgeving om migranten van de derde generatie automatisch de Belgische nationaliteit te geven en de oprichting van een Hoge Raad van de Islam.

Voeren.

Op 2 januari legde Nico Droeven de eed af als burgemeester van Voeren. Tijdens dezelfde vergadering besliste de gemeenteraad de telefoonkosten van de burgemeester en van de schepenen Happart en Lang (alle drie van de Luiksgezinde frac-

tie Retour à Liège) te vergoeden, maar niet die van schepen Broers (van de Vlaamsgezinde fractie Voerbelangen). Gouverneur Vandermeulen schorste op 23 januari het raadsbesluit. Tijdens een volgende vergadering, op 8 februari, verwierp de gemeenteraad opnieuw de telefoonkostenvergoeding van Broers.

Op vraag van gouverneur Vandermeulen kwam op 5 april voor het eerst het college van provinciegouverneurs bijeen om de zaak te onderzoeken. Het college werd opgericht door de zgn. faciliteitenwet van 9 augustus 1988¹³, die bepaalt dat de gouverneur van Limburg alleen op eensluidend advies van het college een besluit van de gemeenteraad of van het schepencollege van Voeren op andere gronden dan de schending van de taalwetgeving kan vernietigen.

Het college van gouverneurs gaf Vandermeulen de toelating het raadsbesluit over de telefoonkostenvergoeding te vernietigen. Het bracht een negatief advies uit over het voorstel van Vandermeulen om twee besluiten over de subsidiëring van Franstalige verenigingen te vernietigen. De gouverneur beriep zich daarvoor op het unanieme advies van de tweetalige Cultuurpactcommissie, die de weigering van het Voerense gemeentebestuur soortgelijke Vlaamse verenigingen te subsidiëren, discriminerend en onwettelijk noemde. Het negatieve advies was het gevolg van een staking van stemmen. In Vlaanderen lokte het optreden van het college verontwaardiging uit.

Gemeenschapsminister Luc van den Bossche van Binnenlandse Aangelegenheden vernietigde op 12 april een van de twee subsidiëringsbesluiten (49.990 F aan de oudervereniging van de Franstalige basisschool), nadat Vandermeulen had afgezien van de mogelijkheid een tweede bijeenroeping van het gouverneurscollege te vragen. Hij vroeg die wel om het andere subsidiebesluit (7.000 F aan het "Syndicat d'Initiative"), waarvan de beroepstermijn op 19 april verstreek, nogmaals te onderzoeken.

De beslissing van Van den Bossche zette kwaad bloed aan Franstalige zijde, waar men van een schending van de faciliteitenwet sprak.

Premier Martens zei op 21 april in de Senaat dat de gouverneur de subsidiebesluiten ten onrechte aan het college van provinciegouverneurs had voorgelegd. De besluiten dateerden van 16 juni 1988 en waren op 28 juli door de gouverneur geschorst, vóór de inwerkingtreding van de faciliteitenwet op 1 januari 1989 (het gemeentebestuur van Voeren had het bericht van kennisgeving van de schorsing pas begin 1989 naar Hasselt teruggestuurd).

Op 3 mei bracht het gouverneurscollege bij staking van stemmen een tweede negatief advies uit over het voorstel van Vandermeulen om het subsidiebesluit voor het "Syndicat d'Initiative" te vernietigen. Een tweede voorstel van de Limburgse gouverneur, om facultatieve uitgaven in de begroting-1989 van Voeren te vernietigen, kreeg, eveneens bij staking van stemmen, een negatief advies.

(13) M. DEWEERDT, *a.w.*, blz. 259-264.

De vragen over de werking van het gouverneurscollege namen daarmee nog toe. Zelfs vice-premier Dehaene zei dat de communautaire tegenstellingen onhoudbaar werden.

Ondanks het negatieve advies vernietigde gouverneur Vandermeulen op 11 mei het subsidiebesluit, omdat het van vóór de oprichting van het gouverneurscollege dateerde, zoals premier Martens had aangestipt.

Het gouverneurscollege kwam op 5 juli een derde keer bijeen, om zich opnieuw te beraden over de facultatieve uitgaven in de begroting-1989. Het voorstel van de Limburgse gouverneur om de subsidie aan de Franstalige oudervereniging te vernietigen kreeg een positief advies; dat om de toelage aan enkele Franstalige sociaal-culturele verenigingen te vernietigen, kreeg een negatief advies. De stemming was telkens zes tegen twee. Tegen die laatste beslissing tekenden de Vlaamse VVW en gemeenteraadslid Huub Broers beroep aan bij de Raad van State.

Brussels randgebied.

Ook in het Brusselse randgebied leek de "communautaire pacificatie" alsnog precair te zijn.

Een brief waarin voorzitter Féaux van de Franse gemeenschapsregering aan de inwoners van de zes Vlaamse faciliteitengemeenten rond Brussel de oprichting van een "informatiedienst ten gunste van de Franstaligen" in die gemeenten bekendmaakt, lokte protest uit aan Vlaamse zijde. Ook tegen het plan van de Franse Gemeenschap om in een nog groter gebied een huis-aan-huis-blad te bedelen, werd geprotesteerd.

In Kraainem en Linkebeek werd geregeld geprotesteerd tegen het gebruik van het Frans tijdens vergaderingen van de gemeenteraad. In een brief aan de gouverneur en de vice-gouverneur van Brabant herinnerde gemeenschapsminister Van den Bossche er begin februari aan, dat in de zes randgemeenten administratieve handelingen in een andere taal dan het Nederlands nietig zijn en dat Franstalige mondelinge betogen tijdens gemeenteraadsbijeenkomsten zonder rechtsgevolg zijn.

Een reportage van de BRT-televisie over een gezin dat geen bouwvergunning kreeg van het gemeentebestuur van Overijse omdat het zijn kinderen niet naar het Nederlandstalig onderwijs wilde sturen, veroorzaakte deining in het Franstalige kamp. Premier Martens noemde het optreden van het gemeentebestuur van Overijse op 3 juli, tijdens een uitzending op de RTBf, strijdig met de wettelijke normen. Hij liet uitschijnen dat de Vlaamse regering diende in te grijpen en sloot het sturen van een regeringscommissaris niet uit.

De verklaringen van Martens lokten in Vlaanderen negatieve reacties uit. Men wees erop, dat de centrale regering niet meer bevoegd is over een gemeente als Overijse.

Het gemeentebestuur van Overijse zei dat de selectie van kandidaten voor een bouwvergunning, om de verfransing tegen te gaan, niet gebeurt op basis van een gemeentereglement maar van een contract tussen de gemeente en een verkavelaar, en dus een burgerrechtelijke aangelegenheid is.

Kempense Steenkoolmijnen.

Op voorstel van KS-manager Thyl Gheyselinck besliste de Vlaamse regering op 26 mei de steenkoolontginning in het westelijke bekken van de Kempense Steenkoolmijnen (KS) tegen uiterlijk 1 januari 1993 te beëindigen.

Gheyselinck had op vraag van de Vlaamse regering een zgn. actualiseringsnota opgesteld. Daarin stelde hij voor de 45 miljard F die beschikbaar was voor het openhouden tot 1996 van de overblijvende mijnen van Beringen en Zolder in het belang van de mijnwerkers en van Limburg zoveel mogelijk te gebruiken voor reconversie, door de mijnen vroeger te sluiten dan gepland was.

De bekendmaking van het voorstel, op 18 april, leidde tot wekenlang protest van de mijnwerkers, met o.m. harde straatacties.

Ook na de beslissing van de Vlaamse regering duurde het protest tegen de vervroegde mijnsluiting voort. Onderhandelingen leidden op 4 juli tot de ondertekening van een collectieve arbeidsovereenkomst over de sociale begeleiding, die financieel aantrekkelijke vertrekpremies bevat voor de mijnwerkers die KS verlaten. Doordat heel wat mijnwerkers voor vervroegd vertrek kozen, zou de kolenvinning al eind 1991 kunnen worden stopgezet.

Gemeenteraadsverkiezingen.

Bij de Raad van State werden voor 61 van de 589 Belgische gemeenten klachten ingediend over de gemeenteraadsverkiezingen van 9 oktober 1988. Het gaat daarbij telkens om een beroep tegen een beslissing van een bestendige deputatie, die in eerste aanleg verkiezingsklachten behandelt.

In twee gevallen vernietigde de Raad van State de beslissing van de deputatie, wat aanleiding gaf tot het overdoen van de gemeenteraadsverkiezingen : in Menen op 25 juni en in Ninove op 8 oktober. In Menen had de klacht betrekking op ongeldige volmachten, in Ninove op vervalsing van een proces-verbaal en op ongeoorloofde beïnvloeding van de kiezer.

Banditismecommissie.

De bijzondere Kamercommissie die een onderzoek instelde naar de bestrijding van het banditisme en het terrorisme in België¹⁴ zette de verhoring van - in totaal ruim tweehonderd - getuigen voort. Hoewel de commissie een algemene opdracht

(14) M. DEWEERDT, *a.w.*, blz. 295.

had, spitsten haar activiteiten zich vooral toe op de manier waarop het onderzoek naar de niet-opgeloste moorddadige overvallen van de zgn. Bende van Nijvel was gevoerd.

De commissieleden werden geconfronteerd met de weigering van magistraten en officieren van gerechtelijke politie om voor de commissie te getuigen en dossiers voor te leggen. Minister Wathelet van Justitie bracht de commissie op 15 februari samen met de vijf procureurs-generaal, die beloofden al het mogelijke te zullen doen om bepaalde juridische dossiers aan de commissie over te maken.

Verklaringen van magistraten, politiemannen, (oud-)rijkswachters en agenten van de Staatsveiligheid in de commissie of in de pers wezen op de inefficiëntie en het gebrek aan ernst waarmee bepaalde onderzoeksopdrachten werden uitgevoerd - al was iedereen het erover eens, dat sommige van die verklaringen ongeloofwaardig waren en als afrekening bedoeld waren.

Na de verklaring van oud-rijkswachtofficier Vernaillen over plannen om in 1980 een staatsgreep te plegen, waarbij de naam van minister van Staat Paul vanden Boeynants werd genoemd, gaf de regering de ministers van Justitie, Landsverdediging en Binnenlandse Zaken de opdracht dringend een wetsontwerp voor te bereiden om de controle op de veiligheidsdiensten te versterken (11 mei). De commissie besliste VDB als getuige op te roepen, maar dat zou pas in 1990 daadwerkelijk gebeuren.

Verklaringen van magistraten voor de onderzoekscommissie zetten minister Wathelet ertoe aan, de heropening te vragen van het onderzoek naar de geheimzinnige dood (1984) van Paul Latinus, de stichter van de extreem-rechtse organisatie Westland New Post (WNP) en een infiltrant van de Staatsveiligheid.

In een rede bij de opening van het gerechtelijk jaar, op 1 september, viel procureur-generaal Krings scherp uit naar de banditismecommissie, die hij een bedreiging noemde voor de scheiding der machten en voor de daarmee verbonden rechtsstaat.

Wetgeving.

Behalve de elders in dit jaaroverzicht vermelde wetten kwam in 1989 volgende "politieke" wetten tot stand:

- de wet van 26 mei 1989 tot bekrachtiging van het KB van 24 juni 1989 tot codificatie van de Gemeentewet onder het opschrift "Nieuwe Gemeentewet";
- de wet van 27 mei 1989 houdende wijziging van de Nieuwe Gemeentewet;
- de wet van 4 juli 1989 over de financiering van de politieke partijen, die het akkoord bekrachtigde dat de grote politieke partijen, na maanden onderhandelen, daarover op 20 februari hadden gesloten.

De wet bepaalt dat partijen die in Kamer en Senaat vertegenwoordigd zijn jaarlijks een toelage krijgen uit de dotatie van het Parlement (een forfaitair bedrag van 3 miljoen F en een bedrag van telkens 10 F per stem bij de meest recente

Kamer- resp. Senaatsverkiezingen). Fiscaal aftrekbare giften aan partijen worden beperkt tot 350.000 F (in plaats van 2 miljoen F).

Aan haar nationale en arrondissementele verkiezingscampagne mag een partij niet meer besteden dan 50 miljoen F; ook aan de individuele kandidaten legt de wet financiële beperkingen op. Het uitdelen van gadgets en het organiseren van autokaravananen zijn verboden. Het gebruik van 20m²-borden is beperkt tot 500 per partij (incl. individuele kandidaten). Ten slotte staat in de wet dat een bedrijfsrevisor jaarlijks een verslag opmaakt over de partijfinanciën, dat onderworpen wordt aan de controle van een parlementaire commissie en in het *Belgisch Staatsblad* wordt gepubliceerd.

Arbitragehof.

Het Arbitragehof wees in 1989 o.m. volgende arresten :

- 13 oktober : gedeeltelijke vernietiging van de artikelen 17 en 24 van de programwawet van 30 december 1988 over de klinische laboratoria. Het was het eerste arrest van het Hof dat een deel van een wet vernietigt wegens schending van het grondwettelijke gelijkheidsbeginsel (artikel 6). De klinische laboratoria vonden dat de exploitatievoorwaarden die de wet hen oplegde, discriminerend waren in vergelijking met die van de ziekenhuislaboratoria.
- 11 mei : gedeeltelijke vernietiging van enkele strafrechtelijke bepalingen uit het Vlaams afvalstoffendecreet van 2 juli 1981.

Diversen.

Minister van Staat Paul Vanden Boeynants werd op 14 januari ontvoerd. De ontvoering werd opgeëist door de "Brigade socialiste révolutionnaire" (BSR), die 30 miljoen F losgeld eiste. Op 24 februari stuurde de BSR de identiteitskaart van VDB naar de krant *Le Soir*. Na langdurige onderhandelingen en de betaling van een losgeld (tussen 50 en 80 miljoen F) werd Vanden Boeynants op 14 februari in Doornik vrijgelaten. Later bleek dat hij in Le Touquet (Frankrijk) gevangen zat en dat de ontvoering het werk was van de gangster Patrick Haemers en zijn bende. Haemers werd in mei in Rio de Janeiro aangehouden en zou in 1990 aan België worden uitgeleverd.

Op 28 april velde de correctionele rechtbank van Brussel vonnis in het Heizelproces¹⁵. Veertien Britse Liverpoolfans kregen drie jaar gevangenisstraf, waarvan de helft met uitstel. Rijkswachtkapitein Johan Mahieu kreeg negen maanden gevangenisstraf met uitstel. Albert Roosens, de voormalige secretaris-generaal van de Belgische Voetbalbond, werd tot zes maanden celstraf met uitstel veroordeeld. Rijkswachtmajoor Michel Kensier, burgemeester Brouhon en schepenen Baro van Brussel, elf Liverpool-fans, en de voorzitter en de secretaris-generaal van de

(15) M. DEWEERDT, *a.w.*, blz. 295.

UEFA werden vrijgesproken. Verschillende veroordeelden en het parket tekenden beroep aan tegen het vonnis.

Op 1 februari begon de commerciële zender *Vlaamse Televisie Maatschappij* (VTM) haar uitzendingen.

In opdracht van minister Dehaene van Verkeerswezen stelde de Nationale Maatschappij der Belgische Spoorwegen een tienjarenplan op. Het *Star 21-plan* was een soort "verpakking" voor het in Vlaanderen fel omstreden SST-project en beoogt het binnenlandse treinverkeer te verbeteren. De aanleg van sporen voor de supersnelle trein (SST of TGV) zou 78,5 miljard F kosten.

De NMBS legde begin oktober een SST-voorstel aan minister Dehaene voor, maar over het meest omstreden traject, Brussel-Leuven, liet zij de keuze over aan de politici.

VII. De evolutie in de partijen en de vakbonden.

De malaise binnen de *Volksunie*¹⁶ duurde in 1989 voort. Op 22 maart verwoorde Kamerfractie leider Hugo Coveliers in enkele kranten de onderhuids levende kritiek op voorzitter Jaak Gabriëls, die verweten werd onvoldoende afstand te nemen van het regeringswerk en de partij op een autoritaire wijze te leiden. Coveliers liet uitschijnen kandidaat te zijn voor de opvolging van Gabriëls. Tegenover de buitenwereld werd het incident bijgelegd met de bevestiging door de parlementsfracties en de partijtop van het vertrouwen in Gabriëls (22 maart). De partijvoorzitter beloofde een betere doorstroming van de informatie naar de fracties en de andere partijgeledingen en een beter toezicht op de uitvoering van het partijprogramma "binnen het kader van de regeerverklaring".

Op 10 augustus, twee maanden na de nederlaag van de partij bij de Europese verkiezingen en ruim een maand voor de voorzittersverkiezing, veroorzaakte de bekendmaking in *De Morgen* van het ontslag van oud-parlementslid Maurits Coppieters uit de VU felle opschudding. In een scherpe brief verweet Coppieters, een van de kopstukken van de partij, de VU niet langer een Vlaams-nationale partij te zijn. Hij pleitte voor het ontslag van Gabriëls en het partijbestuur en riep de partij op de regering te verlaten. Het partijbestuur nam akte van het ontslag en wees Coppieters' kritiek af (18 augustus).

Voor de verkiezing van een partijvoorzitter kreeg aftredend voorzitter Jaak Gabriëls uiteindelijk maar één tegenkandidaat: de 32-jarige Patrick Vankrunkelsven. Pas in de derde stembuurt, waarin niet langer een tweederde meerderheid vereist was, haalde Gabriëls het met 78 stemmen tegen 54. Willy Kuijpers werd, als enige kandidaat, tot algemeen secretaris verkozen, in opvolging van Paul van Grember-

(16) M. DEWEERDT, *a.w.*, blz. 297.

gen. Een paar dagen later nam Hugo Coveliers ontslag als Kamerfractie leider ; hij werd opgevolgd door Herman Candries.

In november leidde een heftige uitval van Gabriëls tegen André de Beul tot nieuwe spanningen. De voorzitter dreigde met sancties omdat De Beul, als enige VU-Senator, het abortusvoorstel-Lallemand/Truffaut-Michielsens had goedgekeurd, maar hij kreeg binnen de partij tegenwind voor zijn "eigengereid optreden". De partijraad besliste op 18 november geen tuchtprocedure in te zetten, maar het geschil in een verzoeningscommissie uit te klaren. Gabriëls erkende dat hij met de eis van een tuchtstraf "te ver was gegaan".

Het VU-weekblad *Wij* (12.000 exemplaren) verscheen vanaf maart in magazine-vorm.

De 33-jarige Frank Vandenbroucke werd op 14 januari tot voorzitter van de *Socialistische Partij* (SP) verkozen, in opvolging van Karel van Miert. Hij was de enige kandidaat. Vandenbroucke kondigde aan in de lijn van zijn voorganger verder te werken aan "de vernieuwing in het denken, de openheid van de werking en de duidelijkheid van de standpunten" en dat door te trekken naar de plaatselijke werking (daartoe werd later het Instituut voor Plaatselijke Socialistische Actie opgericht). Als Kamerfractie leider werd Vandenbroucke opgevolgd door Freddy Willockx.

De weigering van de SP op haar lijst voor de Europese verkiezingen opnieuw een plaats voor te behouden voor Jef Ulburghs, veroorzaakte ongenoegen bij "Doorbraak", de beweging die ijvert voor progressieve frontvorming. Ulburghs was in 1984 op de SP-lijst tot Europees parlamentslid verkozen, maar omdat hij de leeftijdsgrens van 65 jaar bereikt had, kon hij volgens de SP geen kandidaat meer zijn. De partij zette Doorbraak-kandidaat Lode van Outrive op de tweede plaats op haar Europese lijst. De ontevreden Doorbraak-leden namen samen met de KP en de SAP onder de benaming Regenboog aan de verkiezingen deel. Ulburghs zelf weigerde een plaats op de Regenboog-lijst en steunde de kandidatuur van Van Outrive.

Kamerlid Victor Vanderheyden werd in februari uit de SP gezet omdat hij zich niet hield aan de afspraak zijn mandaat neer te leggen.

Guy Spitaels werd op 19 februari voor een vijfde ambtstermijn van twee jaar tot voorzitter van de *Parti Socialiste* (PS) herkozen. Hij kreeg, als enige kandidaat, 94% van de stemmen op het partijcongres.

Claude Eerdekens werd op 21 februari fractie leider van de PS in de Kamer. Hij volgde André Degroeve op, die gouverneur van de provincie Brabant was geworden.

Om te vermijden dat de strijd om het leiderschap van de *Partij voor Vrijheid en Vooruitgang* (PVV) tussen Guy Verhofstadt en Annemie Neyts¹⁷ een negatieve invloed zou hebben op de campagne voor de Europese verkiezingen en het PVV-congres voor een "verscheurende keuze" zou plaatsnemen, besliste het partijbureau op 6 maart een "comité van wijzen" aan te stellen, dat ervoor diende te ijveren dat er maar één kandidaat overbleef. Het comité stelde op 10 maart voor, de voor 25 juni geplande voorzitterskeuze nogmaals te vervroegen, maar enkele dagen later trok Neyts haar kandidatuur in. Het partijbureau droeg op 13 maart Verhofstadt als enige kandidaat voor. Hij kreeg van het congres op 25 juni 85% van de stemmen.

Het congres van de *Parti Réformateur Libéral* (PRL) paste op 26 januari de statuten aan, om de cumulatie van het voorzitterschap met het lidmaatschap van het Europees Parlement, afwijkingen van de leeftijdsgrens van 65 jaar in welbepaalde gevallen en de verkiezing van de voorzitter door alle leden mogelijk te maken.

Voor de opvolging van Louis Michel, wiens tweede, vierjarige mandaat eind 1989 ten einde liep, slaagde Jean Gol, die de feitelijke partijleider was gebleven, er niet in zich door het partijbureau als kandidaat te laten voordragen. Het zag er enige tijd naar uit, dat de strijd zou gaan tussen de "gollist" Antoine Duquesne en de "anti-gollist" Daniel Ducarme, maar uiteindelijk gooiden beiden het op een akkoordje en lieten zij zich eind december verkiezen tot voorzitter resp. ondervoorzitter van de PRL. Zij kregen 5.888 van de 7.389 geldig uitgebrachte stemmen (van de ca. 60.000 partijleden nam 15% aan de verkiezingen deel).

Het congres van de *Christelijke Volkspartij* (CVP) wijzigde op 4 maart de statuten. De nieuwe statuten versterken de democratische opbouw van de partij, breiden de onverenigbaarheden uit, bevorderen het intern overleg, herwaarden de rol van het partijbestuur en schroeven de machtsconcentratie in het partijbureau terug. Een voorstel van de CVP-Jongeren om een verwijzing naar de "standen" uit de statuten te schrappen, werd afgewezen. Het congres ging evenmin akkoord met het voorstel de kandidatenlijsten voor de parlementsverkiezingen door het nationaal partijbureau te laten goedkeuren; het bureau kan alleen advies geven, de goedkeuring is voorbehouden aan het nationaal partijbestuur.

Senator Nora Staels-Dompas werd op 8 mei uit het partijbestuur gezet omdat zij zich niet hield aan de afspraak ontslag te nemen uit de senaat.

Op een statutair congres (18 november) besliste *Agalev* dat een parlements lid maar maximum twee ambstermijnen van vier jaar kan uitdoen. Dat zgn. rotatiebeginsel geldt ook voor provincie- en gemeenteraadsleden en voor de belangrijkste nationale partijfuncties. Het verwachte debat over de verhouding tussen het beroepskader en de vrijwilligers bleef uit.

(17) M. DEWEERDT, *a.w.*, blz. 296.

Vijf Vlaamse partijen (CVP, SP, PVV, VU en Agalev) ondertekenden op 10 mei een protocol om "geen politieke akkoorden af te sluiten of afspraken te maken met het *Vlaams Blok*", omdat die partij "fundamentele democratische uitgangspunten en mensenrechten miskent". Een maand later nam VU-voorzitter Gabriëls in een interview met *Gazet van Antwerpen* (26 juni) afstand van het protocol; de CVP en de PVV noemden het protocol daardoor verbroken.

Een "Comité van ontevreden met het Vlaams Blok" oefende eind januari in een open brief aan voorzitter Dillen kritiek uit op de "rechts-revolutionaire richting" die de partij insloeg. Het verweet het Vlaams Blok het migrantenprobleem electoraal te misbruiken en te weinig aandacht te hebben voor het streven naar hereniging van de Grootnederlandse volksgemeenschap. Het comité richtte op 15 februari het "Nationalistisch Verbond - Nederlandse Volksbeweging" op, dat nationalisten uit alle partijen rondom een radicaal programma wil verenigen. Voorzitter werd Geert Wouters.

De *Kommunistische Partij van België*, die de autonome regionale partijen overkoepelt, verkoos op haar 26ste congres (19 maart) Louis Van Geyt opnieuw tot voorzitter. Het "Centraal Comité" werd vervangen door een 33 leden tellende "Algemene Raad van de Unie". Het Vlaamse communistische weekblad *De Rode Vaan* (3.000 exemplaren) verscheen op 5 januari in een nieuw uitzicht.

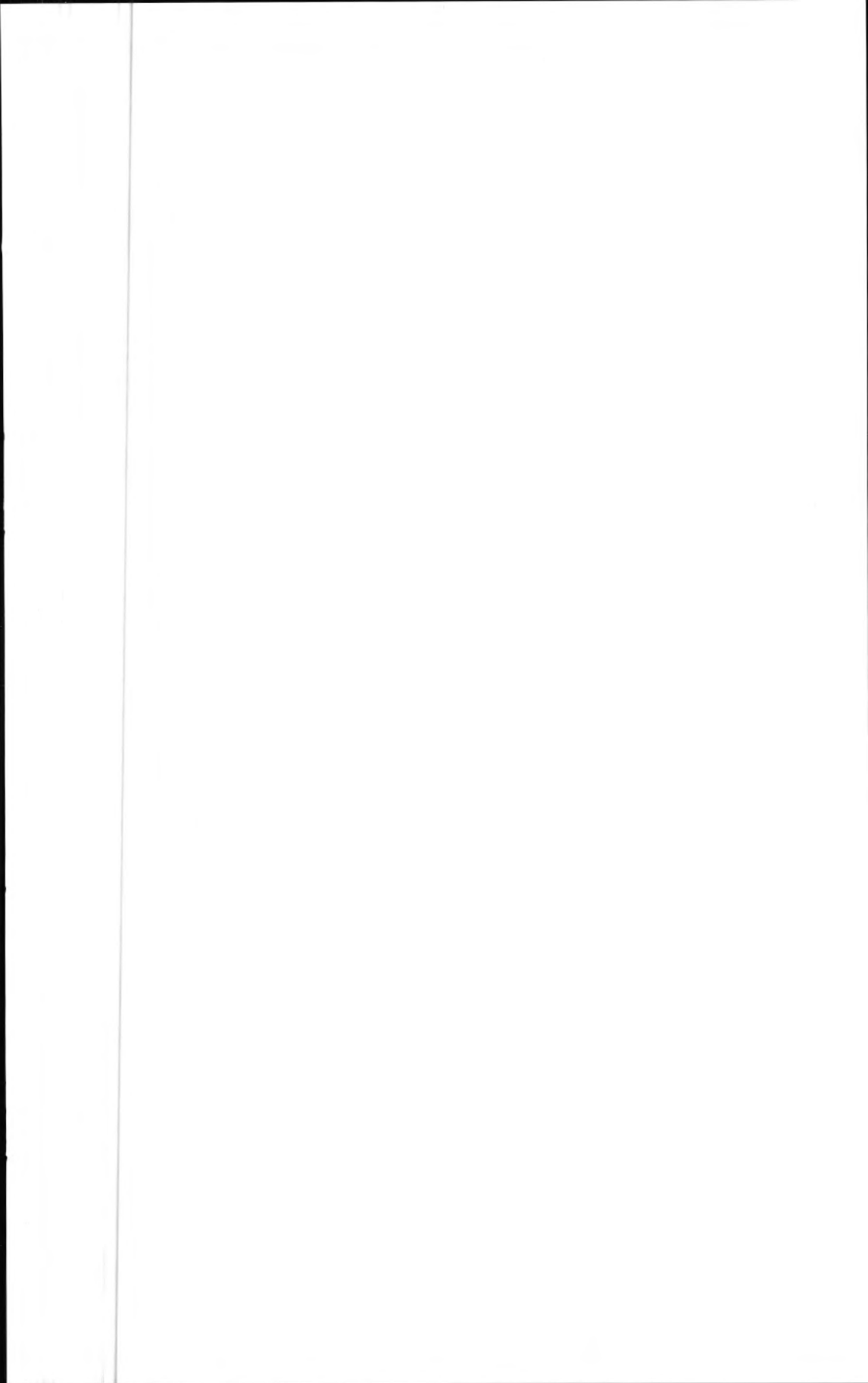
Georges Clerfayt werd op 9 december herkozen tot voorzitter van het *Front Démocratique des Bruxellois Francophones* (FDF).

Willy Waldack werd op 19 februari verkozen tot voorzitter van de *Algemene Centrale van Liberale Vakbonden van België* (ACLVB), in opvolging van Armand Colle (79), die om gezondheidsredenen ontslag nam. Waldack (59) was sinds 1959 nationaal secretaris van de liberale vakbond.

Als laatste van de drie grote vakbonden paste de ACLVB op 20 mei haar structuren aan de federalisering van het land aan.

Het congres van het *Algemeen Belgisch Vakverbond* (ABVV) verkoos op 30 september François Janssens (46) tot voorzitter, in opvolging van André Vanden Broecke, die met pensioen ging. Mia De Vits (39) volgde Jean Gayetot op als secretaris-generaal van de socialistische vakbond.

Eerder besliste het centraal comité van het ABVV de afdeling Halle-Liedekerke-Vilvoorde los te maken van de "intergewestelijke" Brussel en bij de "intergewestelijke" Vlaanderen te voegen.

BELGIAN POLITICS IN 1989

Contents

I.	Constitutional reform	209
	A. Completion and implementation of the first two stages of constitutional reform	209
	B. The third phase of constitutional reform	210
II.	European and Brussels regional elections	211
	A. The European election campaign	211
	B. The election for the Brussels Regional Council and the forming of the Brussels Regional Government	214
	C. The government reshuffle	215
III.	The Budget and socio-economic issues	215
	A. The 1989 budget	216
	B. The 1990 budget and a new budget procedure	216
	C. Social security	218
	D. Public sector collective bargaining and industrial action by social welfare workers	218
IV.	The abortion liberalization bill.	219
V.	Foreign affairs and defense	220
	A. Foreign policy	220
	B. Defense	223
VI.	Other events.	225
VII.	Developments in the political parties and trade unions.	225

Belgian Politics in 1989

by Ivan COUTTENIER,

Licentiate in Political Science.

The center-left Martens VIII cabinet, which had taken office in May 1988 following the longest political crisis in Belgian history, continued in 1989 implementation of its constitutional reform program. The European elections had no domestic impact, but during the campaign the focus was once again on the burning immigration issue. Meanwhile, abortion liberalization caused tension inside the majority. In foreign affairs, the focus was on normalization of relations with Zaire.

I. Constitutional reform.

A. *Completion and implementation of the first two stages of constitutional reform.*

In 1989, the Martens VIII cabinet completed the first two stages of constitutional reform and it started a preliminary debate on the third phase. The first phase contained amendment of seven constitutional articles, the August 8, 1988, devolution act on the jurisdiction of communities and regions, and the August 9, 1988, language act.

During the winter of 1988-1989, Parliament enacted legislation on the Brussels regional institutions — the January 12, 1989 act, legislation on the election of the Brussels Regional Council (January 12, 1989), the January 6, 1989 act on the Arbitration Court, legislation on the financing of regions and communities (January 16, 1989), legislation on mediation and cooperation among regions, communities and national government (January 23, 1989), and legislation empowering regions and communities to levy taxes (January 23, 1989).

To this list have to be added the March 23 and March 31 acts which made technical adjustments to the act on the Brussels Council elections.

During the discussion of the May 9 act which dealt with the Brussels region, Flemish politicians expressed concern over inadequate Flemish representation in the newly created Brussels institutions. The government adopted a Flemish proposal to allow the substitute members of the Brussels executive to sit in the Council, granting them voting right only in committees, not in plenary sessions.

The June 16, 1989 act established ways in which the two ethnic communities of Brussels would participate in the government of the nineteen municipalities of the Brussels metropolitan area. In municipalities with no elected Flemish councilman, a Flemish member of the municipal assistance commission would be al-

lowed to verify the minutes of the municipal authorities. The act also contained special provisions for Brussels municipalities with no Dutch-language members in the municipal assistance commission. Moreover, those Brussels municipalities which opted for allowing a Flemish alderman in the executive, would qualify for an extra alderman position. Moreover, the jurisdiction of the Council of State was extended to include the Brussels institutions.

In analogy with the extension of the jurisdiction of the Arbitration Court which can rule whether laws, decrees and ordinances violate articles 6, 6b or 17 of the constitution, the administrative section of the Council of State became empowered to rule whether decisions of the executive branch violate these constitutional articles.

The Brussels executive was allowed to send two representatives (one Fleming, one Francophone) to deliberations between national and regional governments. They were allowed to participate in decisions on regional and personalized matters, not on cultural affairs and related matters. Article 59c of the constitution was amended to bring the German-speaking community on an equal footing with the Flemish and Francophone communities. The German-speaking community obtained treaty-making power and obtained its own financing system.

Moreover, several executive decrees were enacted to allow, for example, the transfer of civil servants from the national to regional bureaucracies, to allow the transfer of office buildings and to improve cooperation between central and regional governments.

B. The third phase of constitutional reform.

During the formation of the Martens VIII cabinet, the majority leaders had agreed on the principle that during a third phase, Parliament would be reformed, that residual powers would be allocated to the regions and communities, and that regions and communities would obtain treaty-making power. However, declarations made on this subject by majority leaders soon revealed differences on how this would be implemented. In an interview with the independent Catholic daily "De Standaard", CVP President Herman Van Rompuy warned against giving regions and communities too much power. He said he feared that separate elections for the regional legislative bodies would intensify the separatist drive and that for this reason his party preferred "no third phase, rather than a bad third phase." Early 1989, the Flemish nationalist Volksunie pleaded for the immediate start of preparatory talks among the five majority parties. On January 5, CVP Chamber floorleader Luc Dhoore said that his party wanted a good third phase within a "reasonable timetable." Vice Premier and Communications Minister Dehaene (CVP) told the Chamber that this third phase was part of the government's program, and that without it, constitutional reform would not be complete. On another occasion, Dehaene warned that the third phase would be the most difficult one of the three phases. He said he doubted the wisdom of allocating residual powers to re-

gions and communities as envisaged by the governmental program, and he raised the question of how national legislation and regional decrees should relate – the “hierarchy of norms”. On yet another occasion, Dehaene said he was convinced that, one day, there would come a more flexible repartition of competences among the national and regional governments, and that some form of national controlling authority would have to be established if the residual powers were to be allocated to the regional bodies.

On February 8, the three Flemish majority parties issued a statement saying that preparations for the third phase would have to be done in consultation with Parliament. They expressed the hope that phase III would be approved by Parliament before the 1990 summer recess.

On June 29, Volksunie Vice Premier Hugo Schiltz warned those who were trying to water down the significance of this third phase. Dehaene stated that the issue was complex and delicate and needed further negotiations. He admitted that when the government’s program was written, the impact of the allocation of residual powers had not been fully assessed. This was denied by Volksunie president Jaak Gabriels. On August 28, Flemish Socialist Vice Premier Willy Claes told “De Morgen” that this third phase should be realized without precipitation. He said to share the reservations made by Dehaene on allocation of the residual powers and he expressed similar concern about granting treaty-making power to regions and communities.

Early October, the government invited Parliament to set up a joint Chamber-Senate committee to start preparatory talks and to make proposals for this third phase. The committee was formally established on December 22 and was composed of 26 members. It was jointly chaired by Senate President Frank Swaelen (CVP) and Chamber President Charles-Ferdinand Nothomb (PSC). It was agreed that the deadline for proposals on parliamentary reform would be Easter 1990, but for other issues no deadline was set.

II. European and Brussels regional elections.

A. *The European election campaign.*

The election for the 24 Belgian seats to the European Parliament took place on June 18. A lackluster campaign had preceded these elections. Only typical Belgian aspects (ethnic disputes) managed to draw public attention. As in 1984, the regional allocation of the seats – 13 to the Flemish electoral college and 11 to the francophone college – led to political debate. This regional breakdown had been agreed on in 1977 and was a first time applied during the 1979 elections, and again in 1984. Since the original act only covered these two elections, and no common European system had come into place, Parliament was called to enact new legislation. The Flemish political world insisted on seat reapportionment according to the latest census figures. They argued that Flanders qualified for a 14th

seat. Other Flemish politicians argued that if the number of voters were taken into consideration, Flanders would qualify for a 15th seat. Unsurprisingly, the Francophones insisted on maintaining the 13/11 apportionment. They pointed out that when the government was formed in 1988 the issue had not been raised, and since there was no political agreement among the majority parties for a change, the apportionment had to remain. On February 24, the government reached agreement on the text of a draft bill which allocated 13 seats to the Flemish college and 11 to the francophone college. However, in the memorandum attached to the bill, the government promised that the issue would be dealt with during the third phase of constitutional reform. During the parliamentary discussion, spokesmen for the Flemish parties regretted the government's failure to adjust the seat allocation, but only a few majority backbenchers voted against the bill. In the Flemish Council, the Flemish Liberals (PVV) attempted to start a conciliation procedure which would have resulted in new talks between national and regional governments, but the majority parties refused to go along with this procedure. After the new legislation had been promulgated (March 23), an appeal was introduced with the Arbitration Court. (Under the provisions of newly enacted legislation, the Arbitration court, upon request of any citizen who has a "genuine interest" could suspend or nullify legislation which violates articles 6, 6b and 17 of the constitution.)

The plaintiffs were Flemish Bloc Deputy Gerolf Annemans in his capacity as voter, Prof. Marcel Storme and 19 personalities in their capacity as voters and candidates, and Gunther Pauli in his capacity as candidate. On April 27, the Arbitration Court overruled the request arguing that the plaintiffs had not sustained irreparable damage. The court also ruled that if it were established at a later stage that there was ground to nullify the legislation and new elections would have to be held, this still could not be considered to be an irreparable damage. By rendering this verdict, the court gave a wide interpretation to its newly acquired jurisdiction. The government had argued that citizens were "not concerned", but the Arbitration Court ruled that every voter and candidate has an "interest" in seeking abolishment of those provisions which may negatively influence his vote and candidacy. In 1989, the Arbitration Court did not rule on the ground of the matter.

Another matter which led to controversy was a bill of Agalev Senator Ludo Dierickx aimed at organizing a referendum on giving the European Parliament constitutional powers. The draft bill was supported by all parties, except the Socialists. After a while, CVP and VU withdrew their support, while the PS decided to endorse the bill. On May 3, the bill was adopted by the Senate foreign affairs committee. The two Liberal parties, PS and PSC voted in favor, while the Flemish majority parties voted against. SP Party President Vandenbroucke said a referendum was an instrument of a conservative political system. The Volksunie termed Dierickx's proposal as "green demagogy" and CVP President Van Rompuy said the referendum was unconstitutional. Interior Minister Tobback pointed at practical obstacles and argued that there would come constitutional problems as well since the King

would have to promulgate legislation which could not be implemented. The Council of State said in its opinion that a consultative referendum was unconstitutional since it was not the way the constitution had organized the executive branch in Belgium. However, the Senate did not follow the opinion of the Council of State, and on May 25 the bill was adopted in plenary session. However, at that moment the sponsors of the bill also realized that there was not enough time left to organize a plebiscite on June 18. They decided to drop the bill and take the matter up once the elections over. However, after the elections, the matter was forgotten entirely.

Meanwhile problems had arisen in the Flemish municipality of Fourons where a Francophone majority is in power. The August 9, 1988, act on language privileges stipulated that the inhabitants of Fourons were allowed to cast their votes in the adjacent francophone municipality of Aubel. Since this meant less voters in Fourons, the municipal council decided on June 5 to reduce the number of polling stations from 7 to 4, and to install them in the Francophone school of Fourons Saint Martin, rather than spreading the stations all over the municipality as was practice in elections. The Flemish inhabitants of Fourons regarded this as an incentive to vote in Aubel, especially since in Fourons voters could only cast a vote for a Flemish candidate. The next day, the Limburg Province Executive (permanent deputation) decided to spread the 5 polling stations over the municipality. On June 17, on the eve of the election, the municipal authorities decided to oppose the decision of the Limburg provincial authorities, and in order to avoid a summons, they decided to seal the municipal buildings.

However, on election day, Interior Minister Tobback surprised the local Francophone leaders by using Civil Protection busses as mobile polling stations. There were no disturbances on election day.

Flanders' larger political parties (CVP, SP, PVV and VU) reached agreement to limit their campaign expenditures. After the election, the four parties announced that they had spent BF 200 million (BF 65.4 million for the CVP, the PVV BF 50.8 million, BF 47.4 million for the SP and BF 28.7 million for the VU). Agalev and the Flemish Bloc spent respectively BF 2.7 million and BF 1.5 million.

The outcome of the election was rather surprising. In the Flemish electoral college the winners were Agalev (+ 5.1 percent), the Flemish Bloc (+ 4.5 percent), PVV (+ 2.9 percent) and CVP (+ 1.4 percent). Both SP (- 8.1 percent) and Volksunie (- 5.2 percent) lost heavily. These important changes in percentage points did not cause a major shift in seats. The CVP won an extra seat and the Flemish Bloc won its first seat to the European Parliament. Both the Flemish Socialists and Volksunie lost one seat. Compared to the 1987 parliamentary elections, the CVP won 2.6 percentage points in the Flemish electoral districts, Agalev won 4.9 percent and the Flemish Bloc was up 3.3 percent. Losses were sustained by SP (- 4 percent), PVV (- 1.7 percent) and the Volksunie (- 4.3 percent).

Compared to the 1984 European elections, the winners in the francophone electoral college were Ecolo (+ 6.7 percent), PS (+ 4.1 percent) and PSC (+ 1.8 per-

cent). The main loser was the PRL (- 5.2 percent). The latter lost a seat which went to Ecolo. Compared to 1987, the PS lost 2.3 percentage points in the Walloon districts, PRL 5.2 percent and PSC 0.1 percent. Ecolo won 9.5 percentage points.

In the Flemish electoral college, CVP leader and former Foreign Minister Leo Tindemans obtained 433,172 personal preference votes. Former Vice Premier and PVV leader Willy De Clercq came second with 230,193 votes, and Interior Minister Tobback, who was listed at the bottom of the SP ticket and was not seeking election, won 102,254 personal votes. In the francophone college, former Fourons mayor José Happart obtained 308,117 votes (compared to 234,996 five years earlier). He outdistanced Finance Minister Philippe Maystadt (PSC) who obtained 89,673 votes and PSC Party President Gerard Deprez who won 78,826 votes.

B. The election for the Brussels Regional Council and the forming of the Brussels Regional Government.

Together with the European elections, in the 19 municipalities of the Brussels metropolitan area the first direct elections were held for 75 members and substitutes of the Brussels Regional Council. The election took place on unilingual tickets, and total Flemish and total francophone votes were first pooled to determine the number of seats to be allocated to each linguistic community. The aggregate Francophone vote was 84.7 percent, and the Flemish tickets obtained 15.3 percent of the vote. The Francophones won 64 seats and the Flemings 11, narrowly missing a 12th.

TABLE 1

The results of the election for the Brussels Regional Council

	pct. of vote	seats
PS	22.0	18
PRL	18.9	15
FDf-ERE	14.7	12
PSC	11.9	9
Ecolo	10.2	8
National Front	3.3	2
CVP	4.2	4
PVV	2.8	2
SP	2.7	2
VU	2.1	1
Vlaams Blok	2.1	1
Agalev	1.1	1

After the election, negotiations started on the forming of a coalition government (named "executive"). The aim was to form a center-left coalition similar to the national government. However, on the Francophone side the Francophone Democratic Front (FDf), once the capital's largest political party, was included in the majority. On June 23, the six parties (PS, SP, CVP, PSC, FDF and VU) reached

agreement on a program and allocation of the ministerial portfolios. The PS obtained the slot of president of the executive for Deputy Charles Picqué, and CVP Senator Jos Chabert was named vice president. The other ministers were Jean-Louis Thys (PSC), Georges Désir (FDF) and Rufin Grijp (SP). They were formally elected during the first Council meeting held July 12. The Council also elected three secretaries of state: Christian D'Hoogh (PS), Vic Anciaux (VU) and Didier Gosuin (FDF). PSC Senator Edouard Pouillet was elected chairman of the Council.

On July 14, the two community commissions were formally established. Robert Garcia (SP) was named chairman of the Flemish Community Commission, which groups all Flemish members of the Council, and Serge Moureaux (PS) was named chairman of the Francophone Community Commission.

C. The government reshuffle.

Because of the formation of the Brussels Regional government, a second reshuffle of the national government took place. A first one had taken place earlier in 1989 because of the transfer of responsibilities from the central to the regional and community governments. Public Works Minister Paula D'Hondt (CVP), Education Minister Yvan Ylieff (PS) and Education Secretary of State Pierre Chevalier (SP) left the national government benches. Moreover, Vice Premier and Economic Affairs Minister Willy Claes (SP) lost his education portfolio. On January 16, Pierre Chevalier was named State Secretary for Scientific Affairs in replacement of Marcel Colla (SP). The latter became PTT Minister in replacement of Freddy Willockx (SP) who had opted to become mayor of St.-Niklaas and SP Chamber floorleader. On January 17, Yvan Ylieff was transferred to the Francophone Community as community education minister. Henceforth, the francophone community executive was composed of four members. Under the provisions of the August 8, 1989, devolution act, a seventh ministerial position was created in the Walloon regional government. It went to PS Deputy André Baudson. On July 11, on the eve of the elections for the Brussels regional executive, Jean-Louis Thys and Volksunie Deputy Jef Valkeniers, the two secretaries of state who in the national government were in charge of Brussels regional affairs, resigned. Vice Premier and Institutional Reform Minister Philippe Moureaux (PS) lost his Brussels affairs responsibilities.

On March 2, Raymond Langendries (PSC) was named Public Service Minister in replacement of Michel Hansenne (PSC) who had opted for the position of Director General of the International Labor Organization (ILO). On June 19, Foreign Minister Tindemans resigned to take up his seat at the European Parliament. He was replaced by CVP Deputy Mark Eyskens, a former prime minister.

III. The Budget and socio-economic issues.

Although the ministers discussed socio-economic issues the year round, at the end of 1989 few bills had been submitted to Parliament. Mid-December, the ministers reached agreement on a new charter for Belgian Rail, the postal services,

telephone and telegraph (RTT), and the Aviation Board. It was aimed at giving greater autonomy to these public utilities. On December 1, Finance Minister Maystadt obtained cabinet endorsement for a draft bill reforming the financial market (stock exchange, enlargement of the jurisdiction of the Banking Commission, measures against insider trading, the introduction of money market funds, and tightening of control over stock brokers.) The government also decided to merge six public credit banks into two companies (ASLK/CGER and Municipal Credit). According to the plans, the public sector would keep 50 percent of the capital and control 75 percent of the vote. Meanwhile, Economic Affairs Minister Claes was in the process of preparing draft legislation on competition and consumer credit.

On March 2, 1989, legislation was ready against raiders. It compelled those who had acquired or ceded 5 percent of the shares of a Belgian company with a capital of at least BF 250 million, to notify the company concerned and the Banking Commission.

A. *The 1989 budget.*

On January 3, the Flemish Liberal shadow cabinet alleged that the 1988 budget deficit was BF 433.9 billion; i.e., 7.7 percent of GNP, and that this encouraging figure, which was better than the government's forecast, was due to measure taken by the previous center-right cabinet. Budget Minister Schiltz confirmed the PVV figure but pointed out that several payments had been transferred to 1989. During the budget control which started mid-February, the ministers attempted to cut the deficit further to 7 percent of GNP. On March 11, several newspapers published a document from Schiltz in which the Budget Minister pleaded for even more cuts to reduce the deficit to 6.6 percent. He argued that this target was feasible because of the "temporary advantages" provided by constitutional reform. On March 20, the ministers agreed on setting the target at 6.9 percent of GNP which implied a BF 14.4 billion savings package. BF 7.3 billion had to be realized in the social security field, mainly by using the surplus. Among the other measures was a moratorium on Belgium's financial contributions to international organizations. Early 1990, despite a raise in interest rates during the second half of 1989, Budget Minister Schiltz was able to announce that the 1989 deficit had been limited to BF 397.2 billion, i.e., 6.6 percent of GNP.

B. *The 1990 budget and a new budget procedure.*

The majority parties had agreed in 1988 to prevent non-interest expenditures from growing faster than inflation and to prevent the central government deficit from rising in nominal terms. The 1990 budget talks started on July 6. In a first round of bilateral talks between Budget Minister Schiltz and his colleagues, BF 64 billion expenditures were cut. At the end of the first round, Schiltz claimed that an additional BF 70 billion cut in expenditures would be required. Finance Minister Maystadt proposed another rescheduling of the debt. This met stiff op-

position from SP President Vandenbroucke who said that the wealthy had to bear the burden. Upon request of the SP, the government looked at ways to raise corporate tax, but the matter was not pursued. During the budget negotiations reports leaked of disappointing tax receipts. This was attributed to the lack of up-to-date computer equipment and the shortage of skilled personnel at the Internal Revenue Service. Although the authorities would not admit it, these disappointing tax receipts had also to do with industrial action of the internal revenue personnel which was only doing routine controls to mark dissatisfaction over pay.

On July 27, the cabinet ministers reached agreement on the 1990 budget. Total expenditures for the central authorities were set at BF 1457.2 billion, and the deficit at BF 348.4 billion. Taking into account the budgets of the regional authorities, a deficit of BF 405.4 billion was envisaged: i.e., 6.5 percent of GNP. The government announced a BF 80 billion package of cuts and new receipts. The measures included rescheduling of the debt (BF 20 billion) and government bonds (BF 10 billion), sale of domain, and cuts in social welfare benefits, unemployment compensation in particular. The government decided to slow down implementation of the defense investment program. Moreover, it decided to limit corporate tax deductions, but from fiscal year 1991 on, tariffs would be diminished from 43 to 41 percent, and to 39 percent the following year. With regard to income tax, the government decided on measures to improve the return of advance payments. Moreover, extra excise duties were levied on fuel, tobacco and alcoholic beverages.

The government earmarked BF 5.3 billion for a 2 percent raise of the minimum social security benefits.

Early August, there was a "linguistic" quarrel when the government decided to take charge of BF 5.1 billion outstanding debts of Francophone education, while efforts in favor of Flemish education would be limited to BF 200 million. Under mounting Flemish criticism, Vice Premier and Budget Minister Schiltz (VU) promised the Flemish parties a new investigation into the level of indebtedness of francophone education.

Implementing the new budget code, Parliament adopted in the fall for the first time a global expenditures budget, in replacement of the separate budgets which, hitherto, had been submitted to Parliament. Under the new legislation, before October 1 of each year, the government has to submit to Parliament a global expenditures budget, a revenue budget and the budget message. Once the global budget adopted, each individual minister has to submit his "administrative" budget. The new budget procedure was also aimed at discouraging the rapidly expanding practice of making expenditures outside the budget framework. Moreover, the Audit Court was now empowered to decide on the need for "emergency" expenditures. It also became impossible to finance special funds by means of taxes, and overdrafts became the subject of closer scrutiny.

C. *Social security.*

In 1989, Social Welfare Minister Busquin was in the process to making important changes to health insurance. This reform had been prepared in 1988 at a round table conference. In 1989, this conference was continued at national and provincial levels. All participants agreed that a complete overhaul was not warranted: i.e., that the 1963 Leburton act on which social security is based had to be maintained, but that in the future, measures would be required to limit deficits. However, mutual aid societies, physicians, employers and unions all had different ideas on how this had to be realized. Minister Busquin prepared three draft bills: one on the mutual aid societies, one on the physicians' professional organization and one on the 1963 health insurance act. The first two were approved by the cabinet and forwarded to the Council of State for advice. Busquin also submitted to Parliament a bill on a social security data bank.

Pension Minister Van der Biest and Pension State Secretary Leona Detiège proposed to make retirement age flexible between 60 and 65, and award a full pension after a 40 year professional career. This idea was opposed by the Christian Democratic ministers who argued that such a system would become too costly beyond the year 2000. Other issues which were discussed by labor and management and had remained on the table since the nationwide collective bargaining of 1988, were trade union representation at smaller businesses and protection of trade union delegates. No agreement was reached on these two subjects. With regard to trade union representation, Labor Minister Van den Brande made a new proposal which was still under review by the end of 1989.

D. *Public sector collective bargaining and industrial action by social welfare workers.*

The 1990-1991 pay talks for the public sector were first scheduled to start in the spring, but they had to be postponed until after the summer recess since the regional governments were late with their budget estimates. It was November 9 when the talks started for real. The national government proposed a 2 percent pay raise starting December 1990. This would be supplemented by a raise of the bonus paid to trade union members, a cost-of-living adjustment of the vacation bonus and one additional vacation day. The national government told the unions that it could not offer more since the Francophone Community could not afford to spend more. The public service unions were disappointed and decided on industrial action. On November 20, the government made concessions. The pay raise would start one month earlier, a second additional vacation day was awarded while the government also left room for supplementary bargaining with individual ministers and with the regional authorities. Despite this new offer the Catholic Public Service Union staged a 24-hour strike on November 24. The strike was particularly successful in Flemish schools and among urban and rural transportation workers. However, there was division inside the public service unions. On the Flemish side,

a majority was opposed to the government proposals, while on the francophone side a majority was in favor. In order to preserve unity, the leaders of the Socialist Public Service Union (ACOD/CGSP) decided to accept the offer. However, the Catholic and Liberal unions refused to follow the Socialist example. However, the signature of the Socialist union sufficed to validate the accord.

Early 1989, there also was labor unrest in the social welfare sector. Private hospital and welfare center employees demanded higher wages, more personnel and better working conditions. On January 27, some 30,000 nurses walked through the streets of Brussels, and they staged strikes in February and March. After more industrial action, employers and unions reached an agreement. The nursing staff received a 2 percent wage increase as of September 1989 (as had been granted to the public service), a BF 6,000 bonus and more pay for night and weekend shifts. The employers promised 1,400 new jobs. In the welfare sector, educators obtained a 14 percent pay increase spread over three years, and the promise that 1,600 new jobs would be created.

IV. The abortion liberalization bill.

On February 1, the joint Senate Justice and Public Health Committees started discussion of an abortion liberalization bill sponsored by the francophone Socialist (PS) Senators Roger Lallemand and Françoise Truffaut and their Flemish Liberal (PVV) colleague Senator Lucienne Herman-Michielsens.

In 1987, a similar bill had caused tension in the then center-right cabinet. The bill had again been introduced after the December 13, 1987, general elections. When the Martens VIII cabinet was formed in May 1988, the majority leaders had agreed to leave the matter with Parliament and to refrain from any initiative until the end of 1988. Consequently, as of January 1, 1989, the majority parties were free to take new initiatives, and Christian Democrats could no longer oppose parliamentary discussion. As discussion in Parliament started, CVP leader Herman Van Rompuy said that his party would not even attempt to amend the bill. He said his party would await the outcome of the discussion in the Senate before making a new assessment of the political situation. Abortion liberalization bills were also submitted by the PSC and Volksunie. These proposals aimed at a better definition of the "state of distress" concept. Under the provisions of the Lallemand-Michielsens draft bill, abortion remained a criminal act, but would be allowed during the first twelve weeks of the pregnancy when the mother is in a state of distress. It would have to be performed by a physician in a hospital. After twelve weeks, abortion would be possible only when the life of the mother is in danger, or when the physicians have determined that the child will suffer from an incurable illness.

On June 20, the Senate committee adopted the bill by 26 votes, to 15 and 2 abstentions. At a press conference held three days later, the Belgian bishops said the bill was unacceptable to them. On September 21, Senate floorleader Bob Gijs announced that the CVP senators were not going to submit a counter-proposal

since there was no majority for it in Parliament. He stated that his party would continue to oppose the abortion liberalization bill by "all means available in a parliamentary democracy." On September 25, Senator Herman-Michielsens was named "woman of the year" by the Francophone National Women's Council.

When on October 24 the plenary Senate discussion started, Senate President Frank Swaelen announced that he would first seek the opinion of the Council of State. During those days, two francophone dailies — "La Meuse — La Lanterne" and "La Nouvelle Gazette" — alleged that the King, because of personal objections, had the intention not to promulgate an abortion liberalization bill approved by Parliament. Politicians and political observers discarded the idea as "absurd."

On October 30, the Council of State suggested to remove the "state of distress" concept from the text since, the Council argued, it was impossible to define this concept accurately. Furthermore, it did not correspond to a subjective or objective legal concept of the penal code. The Senate, however, did not follow the Council's opinion and on November 6, the Senate adopted the bill by 102 to 73 votes and 7 abstentions. The PS, SP, green, FDF senators, together with most of Liberal senators and Volksunie Senator André De Beul voted for the bill. It was opposed by the CVP, the other VU senators, the PSC senators minus one, the only Flemish Bloc and seven Francophone Liberal senators. The abstentions came from 4 Flemish Liberals, 2 Francophone Liberals and one PSC senator.

Following the vote, Van Rompuy said that this party would make a new assessment of the situation and that the future of the government was at risk. Later, the CVP introduced a very restrictive bill which only allowed abortion when the life of the mother was in danger, and in cases of incest, rape and when the unborn child was not capable of living. During his annual Christmas address, the King stressed that a child deserved protection, before and after birth.

V. Foreign affairs and defense.

A. *Foreign policy.*

Zaire. The diplomatic crisis between Zaire and Belgium, which had started during the autumn of 1988, escalated during the first weeks of 1989. On January 4, returning from a visit to Zaire, Development Aid Minister André Geens (VU) said that the situation was making a turn for the better. Geens had submitted to the Zairian authorities a Belgian proposal for a round table conference, to be held in April. The Belgians also proposed a provisional truce. The same day, however, Air Zaire announced that it was going to cut Sabena's weekly flights to Kinshasa from 4 to 2, and that it was transferring its European office from Brussels to Paris. There was also controversy about an American TV documentary on Mobutu's wealth which was finally not broadcast by decision of Robert Stéphane, Managing Director of the Francophone public TV network RTBF. Irritated, Kinshasa reacted by not allowing the Belgian navy support vessel *Godetia* to dock to unload what

the Zairians claimed to be "worn Belgian army winter coats." On January 11, the Belgian government decided to lodge a formal complaint about the measures affecting Sabena. On January 13, the Central Committee of the MPR decided to rescind the 1960 friendship treaty and the 1976 cooperation agreement, and to suspend debt payments to Belgium. The Belgian government expressed concern about these unilateral decisions. It decided not to start new cooperation projects and it reiterated its proposal for a round-table conference.

On January 21-22, Kimbulu Moyanso Wa Lokwa, who was later to become the new Zairian ambassador in Brussels, came to Belgium with a message from his government. On January 24, Foreign Minister Tindemans went to Kinshasa and met with Mobutu who agreed on the principle of a ministerial conference which would be prepared by 4 working groups. Upon his return, Tindemans stated that normalization of relations had started. However, after a meeting of the ministerial committee for external relations, the government surprisingly stated that it was disappointed about the results of Tindemans' mission. Nevertheless, Tindemans repeated on February 11 that his visit had taken place in a friendly atmosphere, adding that he had been near an agreement on the Sabena flights to Kinshasa and that the negative reaction from the Belgian government had made it impossible to start new negotiations. Meanwhile, the Zairian authorities had ordered Zairian public enterprises to withdraw their assets from Belgian banks. Tension rose when on February 1, the MPR leaders decided that, within one week, President Mobutu would have to decide on suspending or severing diplomatic relations with Belgium.

On February 3, the Zairian press agency AZAP announced that President Mobutu had accepted mediation by Moroccan King Hassan II, and also Foreign Minister Tindemans welcomed the Moroccan initiative. Prime Minister Martens met with Mobutu in Cannes on February 6. A few days later Mobutu announced in Paris that relations between the two countries would not be suspended. On February 13, the francophone daily "La Libre Belgique" mentioned that King Hassan had proposed a three month truce. On March 4, the Royal Palace denied press reports that King Baudouin had met with Mobutu in Tokyo on the occasion of Emperor Hirohito's funeral.

The negotiations between Belgium and Zaire started in the Moroccan capital Rabat on May 11. The Belgian delegation was headed by Foreign Minister Leo Tindemans and the Zairian by Kamanda Wa Kamanda, first deputy secretary of the MPR. This first meeting led to no tangible results since, according to Tindemans, Zaire insisted on discussing the contentieux: i.e. the pending issues covering the period immediately before and after Zaire's independence and on which the two countries had reached agreement in 1965. The Belgian government proposed to reschedule the commercial debt over a 25 year period, with no payments required during the first 14 years. After a new meeting with Mobutu in Senegal, Martens announced that the two countries were on the way of settling their differences.

At the end of June, Development Aid Minister André Geens sent termination notices to 177 aid workers employed in Zaire. The minister explained that this was a provisional measure since the cooperation agreement expired on July 13. On July 15, Mark Eyskens, Belgium's new Foreign Minister, met with his Zairian opposite number Nguza Karl I Bond in Paris, where that same day Mobutu and Martens also met. At this meeting between Martens and Mobutu a deal was struck. The agreement provided for forgiveness of the state-to-state debt (BF 4.9 billion), which would be realized within the framework of a debt forgiveness plan for 12 African countries which had an aggregate debt of BF 7 billion toward Belgium. Moreover, one-third of the BF 17.3 billion commercial debt was forgiven. With regard to the remaining BF 11.5 billion, the interest would be paid in Zairian currency into an investment fund which would be jointly managed by the two countries. The aim of this fund was to finance development projects. The government evaluated the cost of the agreement for the treasury at BF 10.6 billion, and academic sources at BF 19.6 billion.

Zaire accepted normalization of what was now termed as "special" in lieu of "privileged" relations. This implied the respect of the terms of the aviation agreement, that headquarters of Zairian businesses would remain in Brussels, non-discrimination of Belgians living in Zaire and return of the Belgian aid workers to Zaire in September.

The signing of the agreement, scheduled for July 25, had to be postponed until the next day because Zaire insisted on removing from the agreement any reference to debt forgiveness which would take place according to rules imposed by the International Monetary Fund and the Paris Club (Zaire's creditors.) Following an ultimate intervention of King Hassan II, Zaire dropped this demand, and the agreement was signed in Rabat.

Negotiations on the cooperation agreement took a belated start in December.

The Pastoors affair. On May 10, South Africa released the Dutch-Belgian ANC activist Hélène Pastoors. She was serving a sentence in South Africa on conspiracy charges. Her release had been the subject of intensive negotiations between South Africa and Belgium. She was released after having signed a statement in which she promised to refrain from hostile activities against South Africa, and promised not to attempt to enter South Africa or its neighboring states. Upon her return in Belgium, she was granted a passport for all countries, since there were judicial obstacles to denying her travel to all southern African countries.

Jan Cools released. On June 15, Jan Cools was released after having been held hostage in southern Lebanon by the "Soldiers of Truth" since May 21, 1988. Cools had been employed in Lebanon as a physician. The release came after a visit of Foreign Trade Minister Robert Urbain (PS) to Libya where he met with Colonel Qadhafi. Upon Cools' release, the Belgian government insisted that no concessions had been made to Libya. However, Urbain's initiative led to problems with Foreign

Minister Tindemans. The latter claimed that Urbain had not received instructions from the cabinet and that he had failed to consult with him. Tindemans said that Urbain's mission should only have consisted of signing a five year old commercial treaty between Belgium and Libya. Following Cools' release, Camille Javeau, director of Uniop-Inusop public opinion surveys, alleged that he had acted as a middleman. Javeau was known as a Francophone Socialist militant. After revelations about suspect contracts with Libya, he was sacked as Uniop-Inusop director and later arrested on charges on abuse of confidence and forgery. In prison, Javeau alleged that he had acted upon instructions from Robert Willermain, Urbain's chief of staff. Javeau alleged to have passed a contract with Libya for computer software, and that the return of this contract had been used to obtain Cools' release. He also made allegations about the laundering of Uniop-Inusop money to political party coffers.

On September 14, Willermain was arrested on charges of forgery, embezzlement and violation of accountancy regulations. It was alleged in the media that through a private company he owned, Willermain had laundered public funds to political parties.

B. *Defense.*

There were differences in the majority early 1989 over short-range nuclear forces. There were those, mainly Christian Democrats, who favored an important role for nuclear forces in NATO strategy, while the Socialists opposed the deployment of new nuclear forces. In preparation for the April 18-19 NATO ministerial meeting, the Belgian government decided on April 11 to ask NATO to delay the decision on modernization of short-range nuclear forces until 1991-92, and to ask NATO to start, parallel with the talks on conventional forces reductions (CFE), negotiations on these short-range forces. The Belgian government said that it was willing to keep short-range missiles, however, without significantly extending their range. This Belgian position was close to that of the German Federal Republic, but it contrasted sharply with the views of the United States and United Kingdom.

After the meeting of the NATO defense ministers, a meeting at which no decision was taken, Prime Minister Martens announced that he would make demarches in order to win support for the Belgian position. It was Martens who took this initiative, not Foreign Minister Tindemans, who, reportedly, was not in favor of the Belgian position. During the May NATO summit, a compromise was reached. The modernization decision was postponed until 1992.

On April 16, VAKA organized a demonstration against SNF modernization.

On February 23, Defense Minister Coeme presented a report drafted by Lt. Gen. Charlier, Chief of the General Staff, on structural measures aimed at cutting defense spending.

Charlier stated in his report that the armed forces would need an annual BF 9.5 billion in additional allocations in order to be able to carry out all NATO tasks assigned to Belgium. Among the "structural cuts" he proposed were :

- abolishment of the army high schools of Laeken and Lier ;
- disbandment of two army bands ;
- reform of the military hospitals ;
- reorganization of the armed forces' social clubs ;
- closure of the Kallo navy base ;
- termination of the contract for training facilities at the Solenzara (Corsica) base.

The report also listed savings which only could be realized after further consultation with NATO ; e.g., withdrawal of Belgian troops from Germany, reduction of the fighter aircraft operational within NATO framework from 144 to 120, reorganization of logistic units, and reduction of the crew on board minesweepers.

The government said it could not agree with Charlier's proposal to enlist conscripts for a longer period.

On March 24, the government approved the 1989-92 mid-term investment program. Total contracting authorizations amounted to BF 104.78 billion and included electronic counter measures (ECM) for the F-16 fighter aircraft, and update of the Leopard tanks and Mirage fighters.

On February 3, the government approved the transfer of the NATO fighter pilot school (TLP) from Jever in Germany to the Belgian Florennes air base. On this occasion, Defense Minister Coeme stated that severe restrictions on noise levels would have to be observed by the school.

New legislation on conscientious objectors came into force. Under the terms of the new act, the service conscientious objectors have to do was reduced from 18 to 16 months in "hardship" sectors (e.g. hospitals), and from 24 to 20 months for jobs in the socio-cultural sector. Military service for conscripts remained 12 months for troops in Belgium and 10 months for troops stationed in Germany, but pay and conditions were improved.

On June 27, the military court sentenced air force Colonel Guy Binet to 20 years forced labor, demotion and life-long deprivation of his civil rights after finding him guilty of selling secret NATO documents to the East Bloc.

On July 14, a Soviet cargo-plane departed from Brussels with the wreckage of the MIG-23 fighter which crashed July 4 near Kortrijk. The 45-man Soviet delegation confirmed that damages would be paid, but no specific amount was mentioned. The Belgian political and judicial authorities said they were satisfied with the guarantees obtained from the Soviet delegation.

VI. Other events.

Immigration.

On September 26, the Flemish liberals (PVV) presented their platform on immigration. According to the PVV, integration of immigrants had to start in the schools by teaching them the official languages of Belgium. The liberal party advocated quotas on the number of immigrants in each municipality, and a BF 400,000 premium for those wishing to return to their home countries. Longtime unemployed immigrants would be denied compensation.

On November 23, Paula D'Hondt, Royal Commissioner for Immigration, presented a 900 page report to the government and parliament. In the report, D'Hondt opposed repatriation as a means to deal with the large number of immigrants living in Belgium. She proposed the creation of a high council for Moslems which would take over the role of interlocutor between the government and Moslem community from the controversial Islamic Center of Brussels. She also proposed amendment of nationality legislation to allow third generation immigrants to automatically obtain Belgian nationality.

Fourons.

After former fourons mayor Jose Happart's announcement in mid-September that he might seek to become mayor again, Interior Minister Tobback stated that he had no intention of naming him were the Fourons municipal council to propose his name. The presidents of the Flemish political parties said they were outraged by Happart's statement. Happart had said that mere fact of him having chaired the Fourons municipal council for a few minutes with the Flemish councilmen of Fourons having failed to file a complaint, provided sufficient legal ground to base his proposal.

VII. Developments in the political parties and trade unions.

On January 14, Deputy Frank Vandenbroucke was elected President of the Flemish Socialist Party (SP). He was unopposed and replaced Karel Van Miert.

Senator Guy Spitaels was elected for his fifth two-year term as President of the Francophone Socialist Party (PS). Unopposed, he obtained 94 percent of the vote. The allies of maverick former Fourons Mayor José Happart, i.e., Senator Dehousse, Charleroi Mayor Jean-Claude Van Cauwenberghe and Euro-MP Ernest Glinne, suffered resounding defeats in the election for executive board positions.

President Guy Spitaels again demonstrated his strong control of the Francophone Socialist Party (PS) during a congress October 8. His adroit maneuvering prevented confrontations among various PS factions over devolution issues. Spitaels in his address to the congress warned the Flemish majority parties that the PS would not tolerate obstruction of consideration of Belgium's participation in the high speed train network, and he reiterated his position that agriculture should become the responsibility of the regions.

On June 25, deputy and former Vice-Prime Minister Guy Verhofstadt was elected president of the Flemish Liberal Party (PVV). He replaced Anne-Mie Neyts who had been president since 1985, and who had chosen not to oppose Verhofstadt in his quest for party leadership. Right after the European election of June 18, Neyts and Verhofstadt had once again publicly clashed, this time over immigration. On election night Verhofstadt had announced that the PVV had a set of measures to cope with immigration, including the repatriation of immigrants under certain conditions. Neyts said that this had neither been discussed nor approved by the party, and that she would oppose policies which included "deportation" of foreigners.

On September 23, the General Council of the Flemish nationalist Volksunie party re-elected Deputy Jaak Gabriels as party president. Gabriels beat his little-known opponent Patrick Vankrunkelsven with an unconvincing 59 percent of the vote. The two new vice-presidents of the party were Annemie Vandecasteele and Chris Vandembroucke. Senator Willy Kuijpers was elected secretary-general. In his acceptance speech Gabriels said that his party was going to remain a loyal partner in the ruling coalition, but political observers noted that the party's new executive board was composed of men more critical about the party's role in the government.

Deputy Herman Candries, a former air force colonel, was elected floorleader of the Flemish Nationalist Volksunie in the Chamber of Representatives. He replaced Hugo Coveliers who withdrew because of differences with party president Gabriels.

On December 9, deputy Georges Clerfayt was re-elected president of the Francophone Democratic Front (FDF). The Brussels-based party celebrated its 25th anniversary.

In a ballot of all party members, senator Antoine Duquesne and Deputy Daniel Ducarme were elected respectively president and vice-president of the Francophone Liberal Party (PRL).

All the leading political parties of Belgium, with the exception of the Flemish Liberals (PVV) and the two Green Parties, reached agreement on political party financing. Public subsidization of political parties would be increased pro rata their respective strength in Parliament, while the parties agreed to limit their election campaign expenditures. The parties' bookkeeping would be subjected to tighter control.

At a September 29-30 convention, François Janssens was elected president of the Socialist Trade Union Confederation (ABVV/FGTB), replacing André Vanden Broucke who retired. The confederation's new executive board was composed of secretary general Mia De Vits, and the national secretaries Robert Voorhamme, Xavier Verboven, Jean-Claude Vandermeeren and Jacques Fostier. At the convention, the Brussels regional branch walked out in protest after having failed to obtain a national secretary slot for its representative.

Summary: Belgian politics in 1989.

The center-left Martens VIII cabinet, which had taken office in May 1988 following the longest political crisis in Belgian history, continued in 1989 implementation of its constitutional reform program. The European elections had no domestic impact, but during the campaign the focus was once again on the burning immigration issue. Meanwhile, abortion liberalization caused tension inside the majority. In foreign affairs, the focus was on normalization of relations with Zaire.

Statistisch overzicht van het politieke jaar 1989

door Mieke VERMINCK,

Assistente aan de Afdeling Politologie
van de Katholieke Universiteit te Leuven.

1. Politieke instellingen.

1.1. *Samenstelling van de politieke instellingen volgens politieke fractie en taal¹.*

1.1.1. *Kamer van Volksvertegenwoordigers en Senaat.*

Fracties	Kamer			Senaat		
	Nederlandstalige leden	Franstalige leden	Totaal	Nederlandstalige leden	Franstalige leden	Totaal
CVP	43	18	61	39	16	55
PSC						
SP	32	40	72	29	36	65
PS						
PVV	25	23	48	18	21	39
PRL						
VU	16		16	13		13
Agalev	6	3	9	5	3	8
Ecolo						
FDF		3	3		2	2
Vlaams Blok	2		2	1		1
Onafhankelijke		1	1			
Totaal	124	88	212	105	78	183

1.1.2. *Circulatie van de volksvertegenwoordigers.*

Tijdens de Gewone Zitting 1988-1989 zijn er elf Kamerleden vervangen :

- Ghislain Hiance, opvolger van Paul-Henry Gendebien, PSC (11 oktober 1988).
- Jan Loones, opvolger van Julien Desseyn, VU (4 januari 1989).
- Marcel Bartholomeeussen, opvolger van Jos Van Elewijck, SP (4 januari 1989).
- Leo Peeters, opvolger van Karel van Miert, SP (6 januari 1989).

(1) Deze gegevens hebben betrekking op de Gewone Zitting 1988-1989 van 11 oktober 1988 tot 19 oktober 1989.

- Yvan Mayeur, opvolger van André Degroeve, PS (2 februari 1989).
- Carlos Lisabeth, opvolger van Gilbert Temmerman, SP (27 april 1989).
- Paul Dumez, opvolger van Leo Tindemans, CVP (27 juli 1989).
- Didier Donfut, opvolger van Elio Di Rupo, PS (27 juli 1989).
- Dirk Van der Maelen, opvolger van Marc Galle, SP (27 juli 1989).
- Michel Foret, opvolger van Jean Defraigne, PRL (27 juli 1989).
- Eric van Weddingen, opvolger van François de Donnée, PRL (27 juli 1989).

1.1.3. *Circulatie van de Senatoren.*

Tijdens de Gewone Zitting 1988-89 zijn er negen Senatoren vervangen :

- Henricus Geeraerts, opvolger van Oktaaf Meyntjes, VU (ontslag : 1 november 1988 ; opvolging : 29 november 1988).
- André Bens, opvolger van Paul Akkermans, CVP (ontslag : 1 januari 1989 ; opvolging 21 februari 1989).
- Julien Dufaux, opvolger van Henri Knuts, SP (2 februari 1989).
- Pierette Cahay-André, opvolger van Michel Hansenne, PSC (7 maart 1989).
- Paul Tant, opvolger van Max Smeers, CVP (11 mei 1989).
- Freddy Deghilage, opvolger van Maurice Lafosse, PS (ontslag 1 mei 1989 ; opvolging : 8 juni 1989).
- Willem Verreyken, opvolger van Karel Dillen, Vlaams Blok (ontslag 22 juni 1989 ; opvolging : 29 juni 1989).
- Martine Dardenne, opvolger van Paul Lannoye, Ecolo (ontslag 23 juni 1989 ; opvolging 30 juni 1989).
- Willy Kuijpers, opvolger van Roger Blanpain, VU (31 juli 1989).

1.1.4. *Vlaamse Raad.*

Fracties	Aantal
CVP	65
SP	49
PVV	36
VU	24
Agalev	9
Vlaams Blok	3
Totaal	186

1.1.5. *Waalse Gewestraad.*

Fracties	Aantal
PSC	25
PS	51
PRL	25
Ecolo	2
FDF	1
Totaal	104

1.1.6. *Franse Gemeenschapsraad.*

Fracties	Aantal
PSC	27
PS	60
PRL	35
FDF	4
Ecolo	5
Onafhankelijke	1
Totaal	132

1.1.7. *Raad van de Duitstalige Gemeenschap.*

Fracties	Aantal
CSP	10
PDB	5
PFF	5
SP	3
Ecolo	1
SEP	1
Totaal	25

1.1.8. *Brusselse Hoofdstedelijke Raad.*

Fracties	Aantal	Fracties	Aantal
	Taalgroep van de Vlaamse Gemeenschapscommissie		Taalgroep van de Franse Gemeenschapscommissie
CVP	4	PS	18
PVV	2	PRL	15
SP	2	FDF-ERE	12
	Leden van de Taalgroep die tot geen enkele politieke fractie behoren	PSC	9
VU	1	Ecolo	8
Vlaams Blok	1		Leden van de Taalgroep die tot geen enkele politieke fractie behoren
Agalev	1	FN-NF	2

1.1.9. *Europese verkiezingen van 18 juni 1989.*

	Nederlandstalig kiescollege		Franstalig kiescollege		Rijk	
	stemmen-percentage	zetels	stemmen-percentage	zetels	stemmen-percentage	zetels
CVP	34,08	5			21,14	5
SP	20,04	3			12,43	3
PVV	17,10	2			10,60	2
VU	8,70	1		5,4	5,39	1
Agalev	12,20	1			7,57	1
VI. Blok	6,59	1			4,09	1
PvdA	0,57	-			0,35	-
Regebo	0,72	-			0,45	-
PS			38,13	5	14,48	5
PSC			21,28	2	8,08	2
PRL			18,90	2	7,18	2
Ecolo			16,56	2	6,29	2
FDF-ERE			3,83	-	1,46	-
PTB			0,40	-	0,15	-
POS			0,45	-	0,17	-
LETD			0,25	-	0,09	-

1.1.10. *Regering.*

Martens VIII			
	Ministers	Staatssecretarissen	Totaal
CVP	5	3	8
PSC	3	2	5
SP	3	4	7
PS	6	3	9
VU	2	1	3
Totaal	19	13	32

1.1.11. *Regeringswijzigingen.*

Op 16 januari 1989 biedt Freddy Willockx zijn ontslag aan als Minister van Posterijen, Telegrafie en Telefonie. Hij wordt burgemeester van Sint-Niklaas. Paula D'Hondt neemt ontslag als Minister van Openbare Werken en wordt Koninklijk Commissaris voor Migrantenbeleid. Yvan Ylieff neemt ontslag als Minister van Onderwijs en wordt Gemeenschapsminister van Onderwijs in de Franse Executieve. Marcel Colla neemt ontslag als Staatssecretaris voor Wetenschapsbeleid en wordt Minister van Posterijen, Telegrafie en Telefonie. Pierre Chevalier neemt ontslag als Staatssecretaris voor Onderwijs en wordt Staatssecretaris voor Wetenschapsbeleid. Willy Claes neemt ontslag als Minister van Onderwijs. Zowel Willy Claes, als Philippe Moureaux worden belast met de herstructurering van het Mi-

nisterie van Onderwijs. Jos Dupré, tenslotte, wordt belast met de herstructurering van het Ministerie van Openbare Werken.

Op 2 maart 1989 neemt Michel Hansenne ontslag als Minister van Openbaar Ambt, en wordt Directeur-Generaal van het Internationaal Arbeidsbureau. Als minister wordt hij opgevolgd door Raymond Langendries.

Op 18 juni wordt Mark Eyskens, Minister van Buitenlandse Betrekkingen. Hij volgt daarmee Leo Tindemans op die naar het Europees Parlement vertrekt.

Op 23 juni 1989 wordt de titel Minister van Buitenlandse Betrekkingen verandert in Minister van Buitenlandse Zaken.

Op 11 juli 1989 neemt Jean-Louis Thys ontslag als Staatssecretaris voor het Brussels Gewest en wordt Minister van de Brusselse Executieve. Jef Valkeniers neemt eveneens ontslag als Minister van het Brussels Gewest.

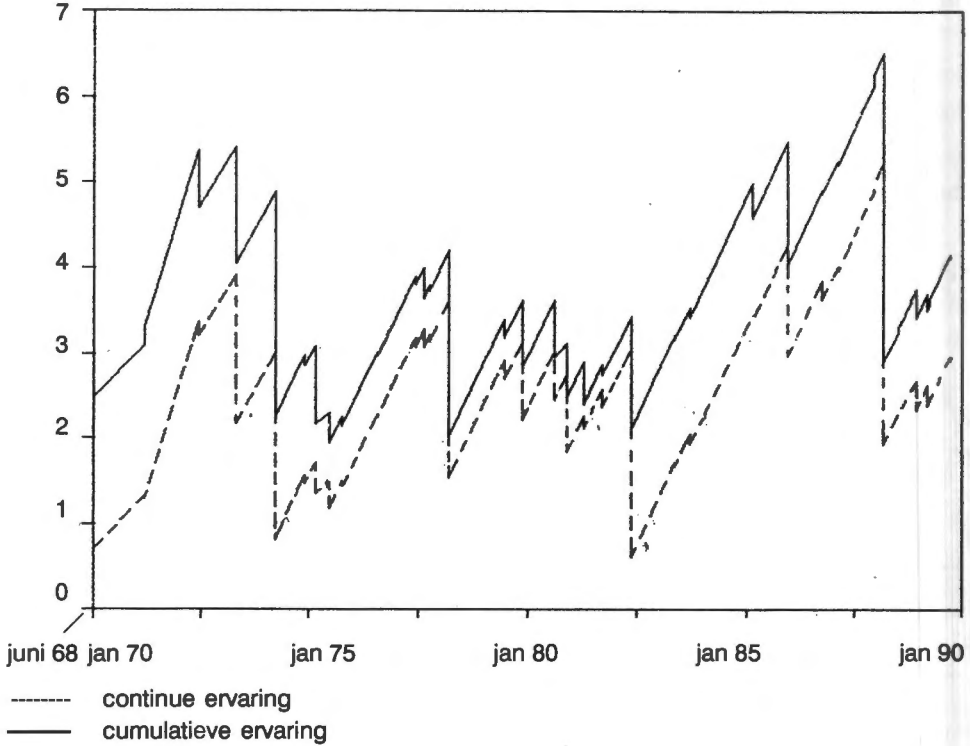
1.1.12. *Continue en cumulatieve regeringservaring in België van 1981 tot 1990.*

Regeringen	Begin	Continue		Einde	Begin	Cumulatieve		Einde
		Tussentijdse aanpassing voor	na			Tussentijdse aanpassing voor	na	
Martens V 1981-1985	223	622 746 1257	606 703 1235		769	1168 1290 1824	1150 1247 1674	
				1561				2000
Martens VI 1985-1987	1082	1406 1464	1322 1448		1470	1794 1915	1773 1898	
				1674				2124
Martens VII 1987-1988	1674	1779	1815		2124	2229	2282	
				1911				2378
Martens VIII 1988-	702	834 860 939 975 959 887 1079	830 849 930 850 865 888 1062		1051	1183 1236 1316 1371 1355 1298 1520	1206 1226 1326 1246 1276 1329 1503	

GRAFIEK 1

Continue en cumulatieve regeringservaring
in België van 1968 tot 1990

Ervaring
in jaren

Continue ervaring : gemiddelde van alle ministers en staatssecretarissen van de ononderbroken functievervulling als minister of staatssecretaris (in dagen).

Cumulatieve ervaring : gemiddelde voor alle ministers en staatssecretarissen van het totaal aantal dagen regeringservaring, zonder vereiste van continue ervaring.

1.2. *Verloop van het wetgevend werk tijdens de gewone zitting 1988-1989.*

	Kamer	Senaat
1. Openbare vergaderingen		
Zittingsdagen	45	55
Aantal plenaire vergaderingen	66	101
- voormiddag	22	22
- namiddag + avond	44	79

2. Wetgevende werkzaamheden			
a) Wetsontwerpen			
Ingediend	78	47	
Door de Senaat / Kamer overgezonden	53	92	
Door de Senaat / Kamer gemaendeerd	4	2	
Totaal ontvangen		135	141
Aangenomen	131	144	
Verworpen	-	-	
Ingetrokken	-	-	
Totaal onderzochte teksten		131	144
In behandeling		4	
b) Wetsvoorstellen			
Ingediend	183	198	
Aangenomen	18	9	
Verworpen	3	6	
Ingetrokken of vervallen	28	6	
Totaal onderzochte teksten		49	15
In behandeling		134	
3. Controlewerkzaamheden			
a) Interpellaties			
Ingediend	170	62	
Besproken	148	58	
Ingetrokken	5	4	
Ingediende moties	98	12	
b) Vragen			
Schriftelijke vragen	2822	2242	
Mondelinge vragen	162	108	
Dringende vragen	-	-	
Uitleg	9	-	
4. Werkzaamheden van de commissies			
a) Vaste commissies			
Aantal vergaderingen	157		
b) Bijzondere commissies			
Aantal vergaderingen	92		} 357

Bron: Kamer, *Parlementaire Handelingen*.
Senaat, Documentatiedienst.

1.3. Wetten gestemd, bekrachtigd en afgekondigd, verdeeld volgens initiatiefnemer.

1.3.1. Wetten gestemd, bekrachtigd en afgekondigd tijdens de parlementaire zittingen van 1982-1983 tot en met 1988-1989, verdeeld volgens initiatief¹.

Zitting	Regeringsinitiatief		Parlementair initiatief				Totaal
	N	%	Kamer N	Senaat N	Totaal N %		N
1982-1983	145	89,5	12	5	17	10,5	162
1983-1984	163	95,3	5	3	8	4,7	171
1984-1985	115	74,7	22	17	39	25,3	154
1985-1986	53	81,5	8	4	12	18,5	65
1986-1987	113	86,3	12	6	18	13,7	131
1987-1988	25	92,6	1	1	2	7,4	27
BZ. 1988	47	95,9	2	-	2	4,1	49
1988-1989	110	86,6	12	5	17	13,4	127
1968-1989	2.696	87,7			378	12,3	3.074

(1) Voor de gegevens van 1968 tot en met 1981-1982, zie M. Verminck, Statistisch overzicht van het politieke jaar 1987. In: *Res Publica*, 1988, nr. 2-3, blz. 240.

1.3.2. Materiële¹ wetten gestemd, bekrachtigd en afgekondigd tijdens de parlementaire zittingen van 1982-1983 tot en met 1988-1989, verdeeld volgens initiatiefnemer².

Zittijd	Regeringsinitiatief		Parlementair initiatief		Totaal
	N	%	N	%	N
1982-1983	44	72,1	17	27,9	61
1983-1984	59	88,1	8	11,9	67
1984-1985	45	53,6	39	46,4	84
1985-1986	14	53,8	12	46,2	26
1986-1987	57	76,0	18	24,0	75
1987-1988	4	66,7	2	33,3	6
BZ. 1988	10	83,3	2	16,7	12
1988-1989	38	69,1	17	30,9	55
1968-1989	1.134	75,1	376	24,9	1.510

(1) Materiële wetten zijn de formele wetten zonder de begrotingen, de goedkeuringen van internationale akten, de verklaringen tot herziening van de Grondwet en de vaststellingen van de legersterkte.

(2) Voor de gegevens van 1968 tot en met 1981-1982, zie M. Verminck, Statistisch overzicht van het politieke jaar 1987. In: *Res Publica*, 1988, nr. 2-3, blz. 241.

Bron: *Parlementaire Handelingen*.

1.4. *Personeelssterkte in de overheidssector.*

Sector	Personeelssterkte Op 30 juni 1989
1. Ministeries en wetenschappelijke inrichting van de Staat	
Eerste Minister	503
Binnenlandse Zaken en Openbaar Ambt	2.511
Buitenlandse Zaken, Buitenlandse Handel en Ontwikkelings- samenwerking	3.427
Financiën	34.058
Justitie	6.938
Economische Zaken	2.993
Landbouw	1.872
Middenstand	345
Verkeerswezen	2.369
Onderwijs-Nederlandstalig regime	2.103
Onderwijs-Franstalig regime	1.539
Tewerkstelling en Arbeid	1.544
Sociale Voorzorg	774
Volksgesondheid en Leefmilieu	1.488
Openbare Werken	7.490
Landsverdediging	7.075
Brussels Gewest	203
Totaal	77.232
2. Bijzondere korpsen	
Rechterlijke orde	9.273
Raad van State	244
Provinciegouverneurs, arrondissementscommissarissen, enz...	315
Militair personeel	58.246
Rijkswacht	15.940
Totaal	84.018
3. Gemeenschappen en Gewesten	
Ministeries	7.848
Instellingen van openbaar nut	13.634
Onderwijzend personeel	268.947
Totaal	290.429
4. Plaatselijke machten	
Gemeenten	93.124
Agglomeraties	2.268
Openbare Centra voor Maatschappelijk Welzijn	60.307
Intercommunales	17.469
Provincies	15.388
Totaal	188.556
5. Instellingen van Openbaar Nut	166.098
6. Wetgevende Macht	1.773
Algemeen totaal	808.106

Bron: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Openbaar Ambt. *Overzicht van de personeelssterkte in de overheidssector. Toestand op 30 juni 1989.*

2. Beleid.

2.1. Publieke financiën.

2.1.1. *Ontwerp van begroting voor de ontvangsten en de uitgaven van het Rijk in 1989 (in miljarden Bfr.).*

A. Ontvangsten	
- Lopende ontvangsten	1.556,8
- Kapitaalontvangsten	6,8
Totaal	1.563,6
B. Uitgaven	
- Lopende uitgaven	1.801,8
- Kapitaaluitgaven	161,5
Totaal	1.963,3
C. Saldo	
- Saldo van de lopende verrichtingen	- 245,0
- Saldo van de kapitaalverrichtingen	- 154,7
Netto saldo	- 399,7
D. Saldo van de schatkistverrichtingen	- 3,5
E. Netto te financieren saldo	- 403,2
F. Aflossingen van de Rijksschuld	152,2
G. Bruto te financieren saldo	- 555,4

2.1.2. *Raming van de ontvangsten en de uitgaven van de verschillende ministeries in 1989 en 1990 (in miljoenen Bfr.).*

A. Ontvangsten.

	1989		1990	
	Lopende ontvangsten	Kapitaalontvangsten	Lopende ontvangsten	Kapitaalontvangsten
Financiën	1.543.028,1	6.739,3	1.092.719,2	7.332,7
Eerste minister	44,4	2,0	41,4	2,0
Justitie	744,7		731,1	
Binnenlandse Zaken en Openbaar Ambt	342,2		273,0	
Buitenlandse Zaken, Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking	305,3		305,3	

Landsverdediging	145,1		165,5	
Landbouw	36,0		35,9	
Economische Zaken	443,6	12,0	438,3	12,0
Verkeerswezen	2.837,1	40,0	1.212,9	
Posterijen, Telegrafie en Telefo- nie	8.265,4		6.858,9	
Openbare Werken	143,0		12,0	
Tewerkstelling en Arbeid	86,4		71,3	
Sociale Voorzorg	32,5		34,5	
Onderwijs-Nederlandstalig regi- me	93,9		-	
Onderwijs-Franstalig regime	75,2		-	
Volksgezondheid en leefmilieu	105,7	50,0	333,2	53,0
Totaal	1.556.728,6	6.843,3	1.103.231,8	7.399,7

B. Uitgaven.

DEPARTEMENTEN	1989				1990
	Vóór hervorming		Na hervorming		Na
	Initiaal	Budg. Control.	Initiaal	Budg. Control.	Initiaal
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
RIJKSSCHULD (a+b)	423.884,6	440.934,6	423.846,6	440.896,6	516.363,3
CEL VAN DE AUTORITEITS- DEPARTEMENTEN					
Dotatiën (a+b)	4.782,2	5.182,4	4.782,2	5.182,4	5.445,3
Eerste Miniser (a+b)	9.708,1	10.041,2	7.073,0	7.582,5	8.257,5
(c)	9.883,7	9.883,7	7.325,2	7.325,2	7.567,8
Justitie (a+b)	24.254,7	24.558,6	23.150,9	23.454,8	24.935,1
Binnenlandse Zaken (a+b)	84.715,1	85.399,2	13.392,3	13.912,0	14.433,7
(c)	1.233,3	1.230,3	900,3	897,3	867,2
Buitenlandse Zaken (a+b)	10.699,6	10.632,0	10.255,1	10.187,5	10.700,1
(c)	438,0	438,0	438,0	438,0	239,0
Ontwikkelingssamenwerking (a+b)	16.409,8	16.265,7	16.409,8	16.265,7	16.754,1
(c)	236,0	486,0	236,0	486,0	530,0
Landsverdediging (a+b)	99.000,0	98.744,8	99.000,0	98.744,8	98.748,0
(c)	37.169,8	37.508,8	37.169,8	37.508,8	18.653,0
Rijkswacht (a+b)	20.000,0	19.790,2	20.000,0	19.790,2	20.287,7
(c)	1.215,5	1.215,5	1.215,5	1.215,5	1.118,5
Financiën (a+b)	51.188,2	47.250,9	51.045,7	47.108,4	48.981,7
(c)	10,4	10,4	10,4	10,4	5,4
TOTALEN CEL VAN DE AU- TORITEITSDPARTEMENTEN (a+b)	320.757,7	317.865,0	245.109,0	242.228,3	248.543,2
(c)	50.186,7	50.772,7	47.295,2	47.881,2	28.980,9

SOCIALE CEL						
Pensioenen	(a+b)	198.507,0	199.252,4	198.507,0	199.252,4	210.762,1
Middenstand	(a+b)	7.350,1	7.367,2	7.169,2	7.186,3	6.927,7
Tewerkstelling en Arbeid	(a+b)	66.597,7	64.223,7	48.803,7	46.429,7	38.783,5
Sociale Voorzorg	(a+b)	179.346,7	176.972,4	179.346,7	176.972,4	169.268,8
	(c)	0,1	0,1	-	-	-
Volksgezondheid	(a+b)	47.117,4	47.498,6	43.754,9	44.695,3	46.742,8
	(c)	1.093,9	1.213,9	111,4	231,4	733,4
TOTALEN SOCIALE CEL	(a+b)	498.918,9	495.314,3	477.581,5	474.536,1	472.484,9
	(c)	1.094,0	1.214,0	111,4	231,4	733,4
ECONOMISCHE CEL						
Landbouw	(a+b)	11.453,0	11.434,5	11.335,9	11.315,8	10.690,5
	(c)	55,4	55,4	54,6	54,6	59,5
Economische Zaken	(a+b)	43.510,6	47.182,1	39.078,3	42.749,8	37.549,8
	(c)	217,1	253,1	104,8	140,8	103,0
Verkeerswezen	(a+b)	99.945,3	98.970,4	75.474,1	74.499,2	75.148,4
	(c)	13.037,4	13.020,2	6.533,6	6.516,4	25,3
P.T.T.	(a+b)	13.052,1	12.509,1	13.052,1	12.509,1	12.582,9
Openbare werken	(a+b)	105.184,3	106.452,6	81.084,1	82.455,9	64.571,0
	(c)	1.902,0	2.025,1	1.872,0	1.995,1	3.874,5
TOTALEN ECONOMISCHE CEL	(a+b)	273.145,3	276.548,7	220.024,5	223.529,8	200.542,6
	(c)	15.211,9	15.353,8	8.565,0	8.706,9	4.062,3
CEL NATIONALE OPVOEDING						
Nationale Opvoeding						
Nederlands	(a+b)	160.600,0	1.604.600,0	313,9	313,9	-
Nationale Opvoeding Frans	(a+b)	126.100,0	126.075,0	2.626,0	2.601,0	-
Nationale Opvoeding Gemeenschappelijke Sector	(a+b)	7.006,6	9.768,3	4.460,9	3.406,5	-
	(c)	68,5	68,5	68,5	68,5	-
Nationale Wetenschappelijke & Culturele Instellingen	(a+b)	1.877,4	1.853,9	1.827,9	3.976,3	9.462,4
TOTALEN CEL NATIONALE OPVOEDING	(a+b)	295.584,0	298.297,2	9.228,7	10.297,7	9.462,4
	(c)	68,5	68,5	68,5	68,5	68,5
GEMEENSCHAPPEN EN GEWESTEN						
Gemeenschappen en Gewesten	(a+b)	129.836,8	129.836,8	4.056,3	4.055,2	-
Nationale Opvoeding Vlaamse Gemeenschap	(a+b)	3.062,5	3.175,8	-	-	-
Nationale Opvoeding Franse Gemeenschap	(a+b)	1.979,9	2.141,5	-	-	-
Nationale Opvoeding Duitstalige Gemeenschap	(a+b)	18,8	18,6	19,0	18,8	19,4

Onderwijs Duitstalige Gemeenschap	(a+b)	-	-	-	-	1.759,7
Dotatie Duitstalige Gemeenschap	(a+b)	-	-	-	-	926,0
Dotatie Brussel	(a+b)	12.076,3	12.076,3	536,5	536,5	500,0
Bicommunautair	(a+b)	-	-264,0	2.381,7	2.117,7	2.321,2
TOTALEN GEMEENSCHAPPEN EN GEWESTEN DIVERSE	(a+b)	146.974,3	146.985,0	6.993,5	6.728,2	5.526,3
Interdep. provisies	(a+b)	-	643,7	-	643,7	2.395,0
Wegenfonds	(a+b)	12.800,0	15.210,8	8.125,3	12.599,0	5.263,9
Structureel tekort Onderwijs	(a+b)	-	-	3.300,0	-	-
Investeringsprogramma's	(a+b)	-3.500,0	-500,0	-3.500,0	-500,0	-
Divers bureautica	(a+b)	850,0	-	850,0	-	-
Sint Catherina ¹	(a+b)	-6.200,0	-1.400,8	-5.749,6	-3.350,0	-
Sociale Programmatie nationaal	(a+b)	-	-	-2.695,1	-	-
Reclassering minder validen	(a+b)	-	-	-7.598,0	-7.598,0	-8.404,0
Extra budgettaire besparingen	(a+b)	-	-2.100,0	-	-2.100,0	-
Vorige jaren	(a+b)	-	13.712,6	-	13.712,6	5.065,1
TOTALEN DIVERSE	(a+b)	3.950,0	25.566,3	-7.267,4	13.407,3	4.320,0
Totaal	(a+b)	1.963.214,8	2.001.511,1	1.375.516,4	1.411.624,0	1.457.242,7
	(c)	66.561,1	67.409,0	56.040,1	56.888,0	33.845,1
AFLOSSING SCHULD RIJKSSCHULD	(a+b)	150.661,6	151.106,7	150.661,6	151.106,7	191.865,2
ECONOMISCHE CEL Economische Zaken	(a+b)	1.100,0	1.100,0	1.100,0	1.100,0	100,0
TOTALEN ECONOMISCHE CEL	(a+b)	1.100,0	1.100,0	1.100,0	1.100,0	100,0
TOTAAL AFLOSSINGEN	(a+b)	151.761,6	152.206,7	151.761,6	152.206,7	191.965,2
ALGEMEEN TOTAAL	(a+b)	2.114.976,4	2.153.717,8	1.527.278,0	1.563.830,7	1.649.207,9
	(c)	66.561,1	67.409,0	56.040,1	56.888,0	33.845,1

(a+b) = Niet-gesplitste kredieten + ordonnanceringskredieten

(c) = vastleggingskredieten

(1) Besparingsoverleg en -beslissingen van de regeringstop

2.1.3. *Begroting van de Vlaamse Gemeenschap (in miljoenen Bfr.).*

A. Ontvangsten.

- Niet-fiscale ontvangsten (art. 2 Fin. Wet)	
Lopende	
Kapitaal	2.526,0
- Gewestelijke belastingen (art. 3 Fin. Wet)	18.076,3
(+ milieuheffingen)	
- Gewestelijk deel van de opbrengst van de personenbelasting (art. 12 § 2 Fin. Wet)	
- Eerste deel (art. 13 Fin. Wet) a)	30.128,3
(art. 15 Fin. Wet) b)	-
- Tweede deel (art. 22 Fin. Wet)	36.268,7
- Derde deel (art. 28 Fin. Wet)	33.830,3
Totaal	100.227,3
- Trekkingsrechten Tewerkstellingsprogramma (art. 35 Fin. Wet)	6.930,9
- Toegewezen gedeelte van de opbrengst van het Kijk- en Luistergeld (art. 37 Fin. Wet)	7.355,8
- Toegewezen gedeelte van de opbrengst van de B.T.W. (art. 38 Fin. Wet)	161.336,6
- Gemeenschapsdeel van de opbrengst van de personenbelasting	40.847,9
- Overdracht Saldi F.I.V. (art. 56 Fin. Wet)	550,0
- Dotatie voor financiering van het universitair onderwijs aan buitenlandse studenten (art. 62 Fin. Wet)	300,0
- Aanvullende dotaties (wet van 5 maart 1984 betreffende de saldi en de lasten van het verleden)	1.793,6
- Overdracht van de niet-bezwaarde saldi van het Gebouwenfonds van de Rijksscholen en het Fonds van de Provinciale en Gemeentelijke Schoolgebouwen	1.419,6
- Inkomsten voortvloeiend uit de activiteiten van het wegefonds	491,5
- Nog te ontvangen bedragen vanwege de nationale overheid inzake het wetenschappelijk onderzoek	406,0
- Terugbetaling vanwege de nationale overheid van de gedane uitgaven inzake de zeevaartpolitie	204,8
Totaal	342.466,3

B. Uitgaven.

	Niet-gesplitste kredieten	Gesplitste kredieten	
		Vastleggingskredieten	Ordonnanceskredieten
- Bevoegdheden wet 8.8.1980			
I. Lopende uitgaven	101.377,7	2.129,6	1.066,1
II. Kapitaaluitgaven	18.238,0	11.315,2	6.651,5
- Bevoegdheden wet 8.8.1988			
I. Lopende uitgaven	220.843,6	16,1	16,1
II. Kapitaaluitgaven	6.223,0	19.681,7	8.182,3
Totaal	346.682,3	33.142,6	15.916,0

2.1.4. Begroting van het Waalse Gewest (in miljoenen Bfr.).

A. Ontvangsten.

- Lopende ontvangsten	15.044,6
- Kapitaalontvangsten	15.292,1
Totaal	30.336,7

B. Uitgaven.

	Niet-gesplitste kredieten	Gesplitste kredieten	
		Vastleggingskredieten	Ordonnanceskredieten
- Deel Ministerie van het Waalse Gewest			
1. Ministeriële kabinetten	705,4	-	-
2. Diensten van de Executieve	158,5	-	-
3. Secretariaat-generaal	442,4	-	-
4. Personeel en algemene aangelegenheden	2.427,5	582,0	112,5
5. Begroting en Financiën	7.243,0	0	225,0
6. Ruimtelijke Ordening en huisvesting	2.211,6	2.106,1	1.788,1
7. Economie en tewerkstelling	2.454,9	10.681,0	6.314,0
8. Natuurlijke hulpbronnen en leefmilieu	1.106,6	3.015,7	1.758,5
9. Lokale besturen	26,0	1.251,0	714,0
10. Energie en nieuwe technologieën	139,5	1.563,0	1.139,0
11. Buitenlandse betrekkingen	313,0	0	0
Totaal	17.228,4	19.198,8	12.051,1
- Deel Dotatie aan de Waalse Gewestraad	117,0		

2.1.5. *Begroting van de Franse Gemeenschap (in miljoenen Bfr.).*

A. Ontvangsten.

– Lopende ontvangsten	33.488,9
– Kapitaalontvangsten	4.764,4
Totaal	38.253,3

B. Uitgaven.

	Niet-gesplitste kredieten	Gesplitste kredieten	
		Vastleggings-kredieten	Ordonnances-ringskredieten
– Lopende uitgaven			
1. Kabinetten van de Executieve	347,7	–	–
2. Secretariaat-generaal	1985,8	–	–
3. Infrastructuur en patrimonium	1111,1	–	–
4. Sociale Zaken	10.321,9	–	–
5. Gezondheid	3.470,1	–	–
6. Cultuur	8099,7	–	–
7. Sport en toerisme	531,2	–	–
8. Onderwijs en opleiding	5.634,1	–	–
Totaal lopende uitgaven	31.502,0	–	–
– Kapitaaluitgaven			
I. Kredieten bestemd voor de verwezenlijking van het investeringsprogramma			
Infrastructuur en patrimonium	–	1.747,2	1.517,1
II. Kredieten die niet bestemd zijn voor de verwezenlijking van het investeringsprogramma			
1. Kabinetten van de Executieve	9,0	–	–
2. Secretariaat-generaal	201,5	–	–
3. Infrastructuur en patrimonium	1.152,5	–	–
4. Sociale zaken	6,4	–	–
5. Gezondheid	1,5	–	–
6. Cultuur	1.093,8	–	–
7. Sport en toerisme	140,1	–	–
8. Onderwijs en vorming	374,6	–	–
Totaal kapitaaluitgaven	2.979,4	–	–
Totaal	34.480,0	1.747,0	1.517,1

Bron: *Parlementaire Documenten, Belgisch Staatsblad.*

2.2. *Economie.*2.2.1. *Evolutie van het Bruto Nationaal Produkt.*

	BNP tegen marktprijs in werkelijke prijzen		BNP tegen marktprijs in constante prijzen (in prijzen 1985)	
	Absolute cijfers (in miljarden Bfr.)	Groei-percentage	Absolute cijfers (in miljarden Bfr.)	Groei-percentage
1984	4492,3	7,8	4761,3	2,3
1985	4792,0	6,7	4792,0	0,6
1986	5064,0	5,7	4891,7	2,1
1987	5278,0	4,2	5000,4	2,2
1988	5604,0	6,2	5208,9	4,2

Bron: NIS, *Statistisch Tijdschrift*.2.2.2. *Conjunctuurindicator van de Nationale Bank (Basis: juli 1974 - juni 1981 = 100).*

	Gezamenlijke curve
1984	109,6
1985	111,3
1986	108,4
1987	110,9
1988	121,3
1989 januari	125,4
februari	125,1
maart	127,3
april	127,8
mei	128,4
juni	127,1
juli	123,1
augustus	124,9
september	124,7
oktober	127,5
november	128,2
december	128,2

Bron: NBB.

2.2.3. *Indexcijfers van de industriële produktie.*

a) Bruto indexcijfers van de nationale industriële produktie - algemene indexcijfers (Basis 1980 = 100).

	Exclusief bouwnijverheid	Inclusief bouwnijverheid
1984	102,0	90,4
1985	103,6	90,2
1986	104,6	91,1
1987	107,2	92,8
1988	113,6	99,2
1989 januari	121,0	100,7
februari	115,4	100,7
maart	125,2	110,2
april	119,6	105,6
mei	114,4	101,8
juni	125,4	113,8
juli	91,6	73,3
augustus	114,8	103,8
september	124,9	114,0
oktober	127,9	115,6
november	123,0	109,3
december	110,6	93,8

Bron: NIS, *Industriële Statistieken*.

b) Bruto indexcijfers van de regionale industriële produktie - algemene indexcijfers (Basis 1980 = 100).

	Vlaanderen		Wallonië		Brussel	
	Exclusief bouwnijverheid	Inclusief bouwnijverheid	Exclusief bouwnijverheid	Inclusief bouwnijverheid	Exclusief bouwnijverheid	Inclusief bouwnijverheid
1984	107,0	95,8	95,7	84,7	90,4	78,0
1985	111,3	98,0	93,8	82,8	88,5	71,4
1986	112,9	99,5	91,0	79,5	95,4	79,6
1987	116,2	101,8	93,9	82,5	94,4	75,2
1988	121,8	108,1	98,8	86,8	102,5	85,7
1989 januari	133,5	113,4	102,0	85,1	105,7	80,0
februari	127,2	112,9	96,7	85,0	102,7	82,3
maart	136,5	122,0	108,5	96,5	109,4	88,2
april	130,1	116,5	104,0	93,1	104,7	84,8
mei	124,0	110,9	101,1	92,6	98,6	80,8
juni	135,6	123,8	109,1	102,2	114,5	94,2
juli	102,1	83,9	80,0	63,9	66,6	47,9
augustus	123,8	112,0	103,5	96,6	96,3	81,4
september	137,0	124,8	107,1	100,1	110,4	97,9
oktober	139,8	126,5	111,6	103,5	108,7	90,8
november	134,8	121,2	104,9	93,6	108,7	88,6
december	119,6	102,1	96,4	81,9	95,0	73,2

Bron: NIS, *Weekbericht*.

2.2.4. *Indexcijfers van de consumptieprijsen.*
(Basis 1981 = 100)

	Algemeen index- cijfer	Levens- middelen	Andere pro- dukten dan levensmid- delen	Diensten	Huur
1984	123,84	127,50	124,39	120,19	123,95
1985	129,87	131,88	131,52	125,82	130,09
1986	131,56	134,44	129,00	132,38	134,96
1987	133,60	133,90	130,43	136,52	140,72
1988	135,15	133,88	131,91	138,59	145,85
1989 januari	136,88	135,28	134,02	139,64	149,14
februari	137,49	135,91	134,45	140,38	150,36
maart	137,81	136,60	134,66	140,61	150,51
april	138,74	136,94	136,15	141,35	150,59
mei	138,87	136,86	136,23	141,65	150,99
juni	139,13	137,18	136,30	142,20	151,08
juli	139,58	137,71	135,98	143,71	151,58
augustus	140,05	138,48	136,50	143,99	151,59
september	140,74	139,57	137,67	143,75	151,91
oktober	140,91	140,59	137,96	143,05	152,20
november	140,73	140,75	137,90	142,35	152,40
december	141,28	140,93	138,67	142,92	152,52

Bron: NIS, *Statistisch Tijdschrift*.

2.3. *Tewerkstelling en werkloosheid.*

2.3.1. *Ontwikkeling van de bruto-uurlonen in de nijverheid*
(Basis: oktober 1980 = 100)¹.

1984	125,4	1989 januari	138,4
1985	129,1	april	140,9
1986	131,2	juli	143,0
1987	133,1	oktober	144,1
1988	135,7		

(1) Deze cijfers zijn de resultaten van de beperkte driemaandelijke enquête naar de ontwikkeling van de verdiende bruto-uurlonen van de mannelijke meerderjarige arbeiders in de nijverheid.

Bron: NIS, *Weekbericht*.

2.3.2. *Tewerkegestelden in de primaire, secundaire en tertiaire sector*^{1,2}.

	Primaire sector	Secundaire sector	Tertiaire sector	Totale Binnenlandse Werkgelegenheid	Hertewerkstellingsprogramma's ³
1984	110.126	1.076.804	2.353.555	3.540.485	105.101
1985	109.006	1.061.391	2.390.370	3.560.767	114.517
1986	107.177	1.047.758	2.428.865	3.583.800	129.134
1987	104.484	1.026.971	2.468.679	3.600.134	117.299
1988	102.337	1.021.496	2.529.511	3.653.334	121.119

- (1) De gegevens in onderstaande tabel wijken af van reeds vroeger gepubliceerde gegevens (zie Statistisch Overzicht in de Politieke Jaarboeken 1985 t.e.m. 1988). Dit komt doordat het Ministerie van Tewerkestelling en Arbeid een aantal methodologische wijzigingen heeft aangebracht bij het berekenen van haar reeksen. Deze nieuwe concipiëring garandeert een kwalitatief hogere graad van betrouwbaarheid.
- (2) Telkens de toestand op 30 juni. Cijfers voor 1989 zijn nog niet beschikbaar.
- (3) Hierin zijn o.a. begrepen : het Bijzonder Tijdelijk Kader, het Derde Arbeidscircuit, de Tewerkegestelde Werklozen, de Jongerenstages en de Gesubsidiëerde Contractuelen. Deze categorie is enkel pro memorie toegevoegd, vermits de gegevens in de drie sectoren zijn opgenomen.

Bron : Ministerie van Tewerkestelling en Arbeid. *De beroepsbevolking in België. Deel 1. Toestand op 30 juni 1988. Deel 2. Overzichtstabellen sinds 1970.* Brussel, 1989, 45 blz. 84 blz.

2.3.3. *Evolutie van het absoluut aantal uitkeringsgerechtigde volledig werklozen*¹.

	Rijk	Vlaams Gewest	Waals Gewest	Brussels Gewest
1984	512.400	285.157	173.876	53.367
1985	477.464	252.438	170.938	53.878
1986	442.348	225.124	167.004	50.220
1987	434.714	219.133	170.268	45.313
1988	397.864	193.771	160.654	43.439
1989 januari	389.672	186.923	159.580	43.169
februari	384.390	181.660	159.343	43.387
maart	380.213	176.575	160.587	43.051
april	366.392	167.151	156.721	42.520
mei	357.795	160.886	154.502	42.407
juni	348.626	157.172	150.620	40.834
juli	367.487	168.787	156.357	42.343
augustus	369.779	165.725	159.904	44.150
september	353.276	155.646	155.406	42.224
oktober	349.881	157.420	151.961	40.500
november	347.191	155.946	150.776	40.469
december	352.537	158.758	152.384	41.395

- (1) Absoluut aantal uitkeringsgerechtigde volledige werklozen met uitsluiting van de oudere uitkeringsgerechtigde volledig werklozen, die nog werkloosheidsuitkeringen ontvangen, maar die op hun aanvraag, niet meer als werkzoekende zijn ingeschreven.

Bron : NIS, *Statistisch Tijdschrift*.

3. Legitimiteitsindicatoren.

3.1. Publieke opinie.

3.1.1. Stemintenties volgens de opiniepeilingen^{2,3}.

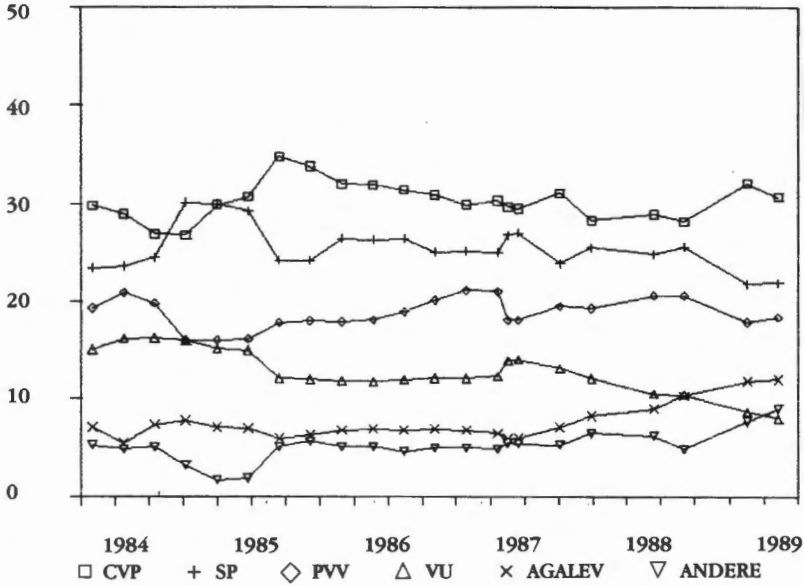
a) Vlaanderen.

Peilingen/Verkiezing	CVP	SP	PVV	VU	Agalev	Andere
MARKETING UNIT						
maart 1988	31,1	23,9	19,5	13,1	7,1	5,3
juni 1988	28,3	25,5	19,3	12,1	8,3	6,5
december 1988	28,9	24,8	20,6	10,5	9,0	6,2
maart 1989	28,2	25,6	20,6	10,4	10,3	4,9
september 1989	32,1	21,8	17,9	8,7	11,8	7,7
december 1989	30,7	21,9	18,4	8,0	12,0	9,0
DIMARSO						
september 1988	29,7	26,2	19,5	12,2	7,7	4,8
oktober 1988	30,1	24,8	19,9	12,1	7,6	5,5
november 1988	29,7	25,1	18,3	12,8	8,4	5,7
december 1988	28,3	24,5	19,0	12,8	9,0	6,4
januari 1989	28,0	24,4	18,7	12,2	9,3	7,4
februari 1989	28,3	24,3	18,2	12,1	9,4	7,7
maart 1989	27,1	23,3	20,1	11,5	10,7	7,3
april 1989	28,4	23,9	20,0	10,4	10,5	6,8
mei 1989	28,9	24,1	18,5	11,7	9,4	7,4
september 1989	32,1	21,8	17,9	8,7	11,6	7,9
oktober 1989	30,9	21,0	19,7	10,2	8,2	10,0
november 1989	29,1	23,9	19,7	8,3	11,4	7,6
december 1989	29,0	23,1	19,8	7,8	10,3	10,0

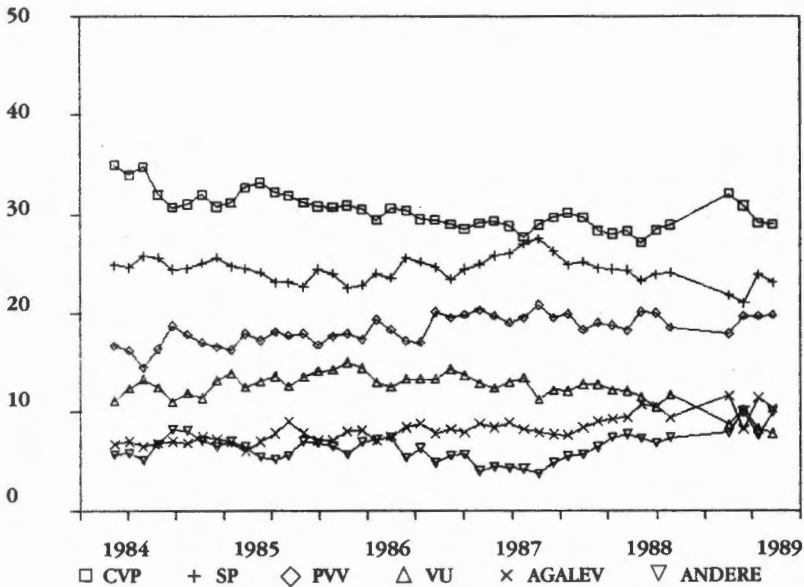
(2) De seizoensbarometers van september 1988 en juni 1989 (Marketing Unit) zijn niet geregistreerd omwille van de gemeenteraadsverkiezingen (september 1988) en de Europese verkiezingen (juni 1989).

(3) De maandelijkse opiniepeiling naar de stemintenties, uitgevoerd door Dimarso, is voor het laatst in De Standaard gepubliceerd op 17 juni 1989 (peiling van mei 1989). Vanaf september 1989 (peiling van september 1989) worden de resultaten van de maandelijkse opiniepeiling in De Morgen gepubliceerd.

GRAFIEK 2
Stemintenties in Vlaanderen
Opiniepeiling Marketing Unit

GRAFIEK 3
Stemintenties in Vlaanderen
Opiniepeiling Dimarso

b) Wallonië.

Peilingen/Verkiezing	PS	PRL	PSC	Ecolo	Andere
MARKETING UNIT					
maart 1988	44,3	22,0	22,7	6,4	4,5
juni 1988	39,4	22,9	22,5	9,5	5,7
december 1988	43,1	22,5	19,3	7,4	7,7
maart 1989	42,7	22,4	18,8	9,6	6,5
september 1989	42,5	19,9	20,1	11,7	5,8
december 1989	42,9	19,7	22,8	10,1	4,5
DIMARSO					
september 1988	39,3	22,1	20,7	11,4	6,5
oktober 1988	44,1	21,9	19,4	9,3	5,3
november 1988	43,9	22,6	19,7	9,1	4,7
december 1988	41,8	24,5	19,1	9,4	5,3
januari 1989	41,0	22,9	20,1	10,7	5,3
februari 1989	42,3	21,4	21,5	9,4	5,4
maart 1989	41,5	22,5	21,2	9,6	5,2
april 1989	42,7	21,2	20,7	9,8	5,6
mei 1989	42,6	21,9	20,7	9,9	4,9
september 1989	42,5	19,9	18,8	11,7	7,1
oktober 1989	42,1	21,7	19,8	9,7	6,7
november 1989	42,8	20,6	23,0	7,7	5,9
december 1989	42,6	22,5	19,9	8,9	6,1

c) Brussel.

Peilingen/ Verkiezing	CVP	PSC	SP	PS	PVV	PRL	VU	FDF	Ag. Ecol.	And.
MARKETING UNIT										
maart 1988	13,1	6,6	8,7	15,9	9,5	18,7	6,5	8,5	5,0	7,5
juni 1988	13,6	6,8	9,9	15,0	9,1	19,2	6,0	8,7	5,1	6,6
december 1988	13,6	6,8	9,6	16,1	9,0	18,6	6,0	8,6	5,9	5,8
maart 1989	12,5	6,8	10,0	15,7	9,0	18,2	6,4	8,6	7,0	5,8
september 1989	12,1	7,7	9,8	18,2	9,6	17,3	5,2	5,7	9,6	4,8
december 1989	12,1	7,9	9,7	18,0	9,7	17,8	5,3	6,4	9,2	3,9

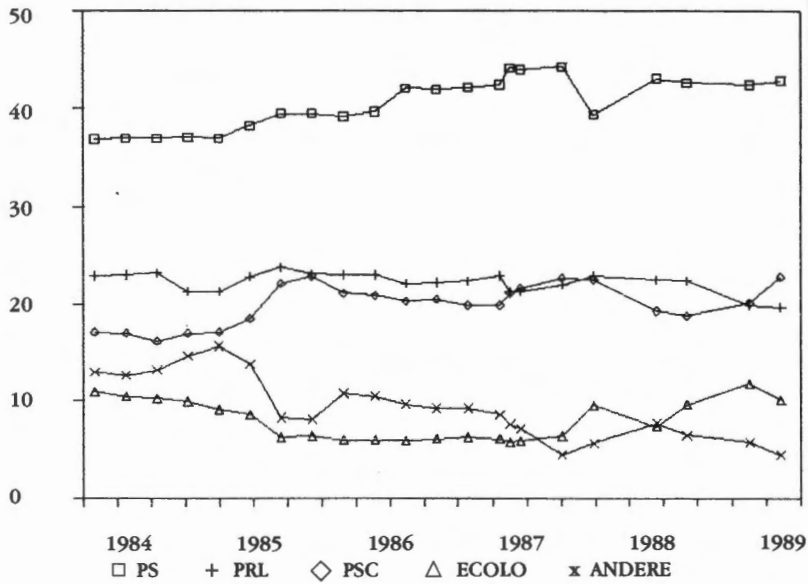
Bron: - Dimarso, Maandelijkse opiniepeiling naar de stemintenties.

Publikatie: *De Standaard*.

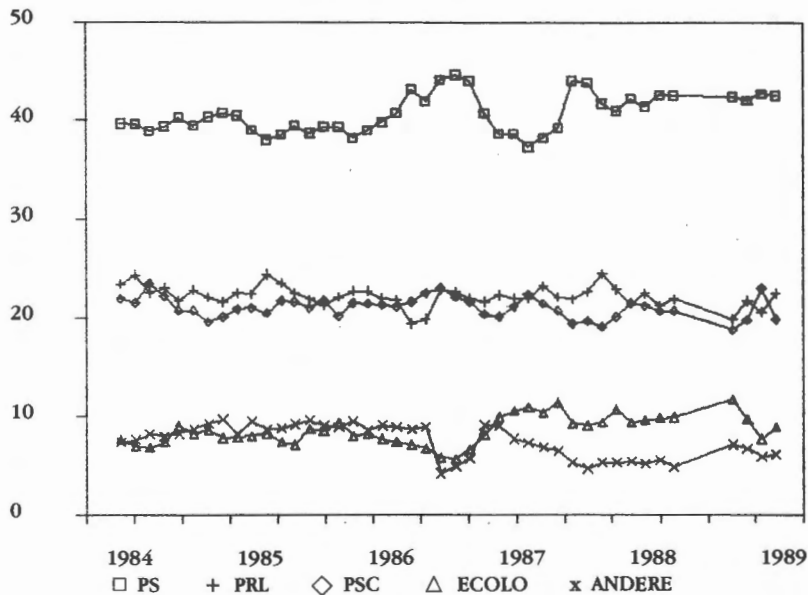
- Marketing Unit, De seizoensbarometer van de publieke opinie.

Publikatie: *La libre Belgique*.

GRAFIEK 4
Stemintenties in Wallonië
Opiniepeiling Marketing Unit

GRAFIEK 5
Stemintenties in Wallonië
Opiniepeiling Dimarso

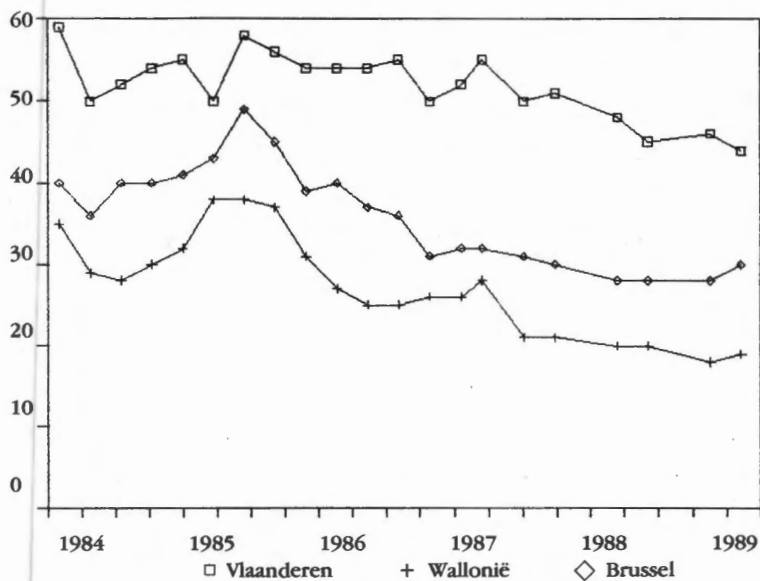
3.1.2. Populariteit van de Eerste Minister¹.

	juni 1988	december 1988	maart 1989	september 1989	december 1989
Rijk	39	(2)	(2)	(2)	(2)
Vlaanderen	51	48	45	46	44
Wallonië	21	20	20	18	19
Brussel	30	28	28	28	30

- (1) Deze cijfers stellen het percentage respondenten voor dat wenst dat Martens tijdens de komende maanden een belangrijke politieke invloed uitoefent.
- (2) In de opiniepeilingen vanaf december 1988 werd de populariteit van de politici in België niet meer apart vermeld.

Bron: Marketing Unit. De seizoensbarometer van de publieke opinie.
 Publikatie: *La Libre Belgique*.

GRAFIEK 6
 Populariteit van de Eerste Minister
 Opiniepeiling Marketing Unit

3.2. Partijsteun : ledenaantallen.

Zie : M. MAES, *De ledenaantallen van de politieke partijen in België, 1945-1987. Een documentaire studie.* Leuven, Afdeling Politologie, 1988, 172 blz.

Zie : M. VERMINCK, *Morfologie van de Vlaamse politieke partijen in 1987 en 1988.* In : *Res Publica*, 1989, nr. 3, blz. 385-440.

M. VERMINCK, *Morphologie des partis politiques francophones de 1988 et 1989.* In : *Res Publica*, 1990, nr. 2-3, blz. 313-348.

3.3. Protestgedrag : stakingen in 1989¹.

	Aantal geschillen	Aantal betrokken vestigingen	Werkstakers	Aantal verloren arbeidsdagen
januari	8	8	1.203	3.545
februari	16	16	2.771	6.279
maart	33	33	4.109	15.236
april	9	8	5.753	16.611
mei	7	5	1.400	6.729
juni	3	3	2.714	33.359

Bron : NIS, *Statistisch Tijdschrift*.

(1) Verdere gegevens voor 1989 zijn nog niet beschikbaar.

Belgique-Zaïre. La crise de la maturité

par Claude ROOSENS,

Chargé de cours à l'Université Catholique de Louvain-la-Neuve.

Axe essentiel des relations internationales de la Belgique, les rapports qu'elle entretient avec le Zaïre ont, une fois de plus, connu, de novembre 1988 à juillet 1989, des accès de tension, parfois excessifs mais toujours maîtrisés et contenus. La dramatisation qui a marqué les rapports bilatéraux pendant cette période – l'utilisation des médias a joué un rôle non négligeable – n'a pas empêché un contrôle rationnel de prévaloir. La crise 1988-1989 a, certes, été profonde par les enjeux qui l'ont sous-tendue et par les problèmes fondamentaux qu'elle a rappelés plus que révélés ; si le processus de cette crise offre pas mal de similitudes avec les précédentes, celle-ci s'inscrit néanmoins dans la ligne générale d'une évolution déjà constatée antérieurement qui, dans le contexte bilatéral propre mais aussi dans un cadre international nord-sud en mutation, requiert davantage de maturité, d'innovation et d'audace.

I. La crise 1988-1989.

Les crises ont constamment jalonné, depuis l'indépendance, les relations belgo-zaïroises. Amorcées dans la violence, dans l'ambiguïté des attitudes et dans d'extrêmes difficultés internes et internationales (la sécession du Katanga menaçait l'existence même de l'Etat congolais), ces relations ont toujours connu une évolution en dents de scie, les périodes de détente et de stabilité étant inévitablement entrecoupées de crises, parfois dures et éprouvantes : les rébellions, la situation de l'Union Minière du Haut-Katanga, la zaïrianisation, les guerres du Shaba, les affaires Chome, du DC8, Van den Bogaert etc...

Sur fond de marasme socio-économique ¹ et de contestation politique intérieure au Zaïre, justifiée par le caractère clos du système, éclata, en novembre 1988, une crise que rien ne laissait prévoir, dont on rappelle, dans les lignes qui suivent, les principaux traits. En 1988, les relations entre les deux pays paraissaient devoir suivre le cours raisonnable que les années précédentes avaient préparé. Même la participation des socialistes flamands au gouvernement ne semblait pas devoir perturber la sérénité prévalant entre Bruxelles et Kinshasa ². L'installation du nou-

(1) La dette zaïroise en est l'une des manifestations les plus directement mesurables ; elle s'élève, en 1988, à près de 7 milliards de dollars ; pour les 3/4, elle concerne les membres du club de Paris.

(2) Dans un document présenté à la presse, à la mi-juin 1988, "De Belgische-Zaïrese betrekkingen objectief benaderen", le SP avait adopté une position moins radicale que par

veau ministre de la coopération, A. Geens, ne s'était accompagnée d'aucun changement brusque, susceptible de remettre en question la politique suivie.

Les préoccupations zairoises n'en persistaient cependant pas moins quant au problème de la dette, comme l'ambassadeur du Zaïre avait eu l'occasion de le rappeler; il avait souligné "la responsabilité" de la Belgique "afin qu'elle envisage une solution pour la région qu'elle connaît le mieux". "Il faut que tôt ou tard, nous sachions ce que la Belgique pense être possible dans les limites de ses possibilités"³. La treizième session de la grande commission mixte, en octobre 1988, confirma cette attitude. Malgré l'engagement pris par la Belgique de maintenir l'aide financière belge à un niveau au moins aussi élevé que précédemment d'une part et la conclusion d'un prêt d'Etat à Etat de 500 millions de francs d'autre part, les deux partenaires n'aboutirent pas à un règlement définitif du problème de la dette, le gouvernement belge n'ayant pas encore fait, à ce moment, de choix ferme parmi les diverses formules envisagées dans le cadre des conclusions du sommet de Toronto, d'allègement, d'étalement ou de remise de la dette.

Dans ce contexte, intervint le voyage au Zaïre du Premier Ministre belge, W. Martens, accompagné de L. Tindemans, Ministre des Relations extérieures, du 30 octobre au 6 novembre 1988. Il fournit l'occasion de questions simples, mais essentielles, touchant aux fondements des rapports entre les deux Etats. Le dirigeant zairois posa ainsi immédiatement la question de la dette, en l'élargissant à un réexamen du passé. La position de Bruxelles n'était acquise que sur un point: les prêts d'Etat à Etat, pour lesquels on prévoyait une remise du remboursement pour une période de dix ans (décision du Conseil des Ministres du 21 octobre 1988)⁴. Quant à la dette commerciale garantie par l'Etat, un peu plus de 17 milliards de francs, Bruxelles accordait sa préférence à un rééchelonnement sur vingt-cinq ans, avec un délai de grâce de quinze ans, pour le capital, le "paiement" des intérêts se faisant en monnaie locale, dans un fonds appelé à financer divers projets de développement⁵. Ce voyage⁶, à l'origine d'un véritable psychodrame, rassembla tous les ingrédients classiques des crises belgo-zairoises. Il en résulta un grand déballage où, des deux côtés, les moyens de pression habituels furent uti-

le passé. Tout en réclamant une évaluation de l'aide belge au développement du Zaïre, il ne renonçait toutefois pas à ses exigences quant au respect des droits de l'homme.

(3) Interview de M. Kabala Kiseke Seke, à l'*Echo de la Bourse* du 29 juin 1988.

(4) Cette mesure, appliquée aux Etats les plus pauvres d'Afrique noire, entraînait, pour le Zaïre, la remise d'un cinquième de sa dette publique, soit un peu moins d'un milliard de francs.

(5) Le Premier Ministre exposa clairement la position belge, au Sénat, le 8 décembre 1988. Sénat, A.P. 1988-1989, 8 décembre 1988, pp. 727-731.

(6) Le communiqué conjoint publié à l'issue de la visite faisait mention de la volonté des deux parties "de poursuivre leur coopération dans l'esprit habituel de solidarité et de complémentarité existant entre les deux pays", ainsi que de la prise en compte par la Belgique "des préoccupations zairoises en matière de dette".

lisés, chacun s'efforçant cependant de maintenir le débat dans les limites de l'acceptable, en ne posant aucun acte irrémédiable quant à l'avenir.

C'est en Belgique tout d'abord que le Premier Ministre eut à rencontrer les critiques les plus vives. Tant du côté socialiste (le PS et le SP étant membres de la coalition gouvernementale) qu'au sein de l'opposition libérale ou écologiste, on regretta les paroles du Premier Ministre ainsi que, plus fondamentalement, les orientations générales qu'il avait définies. Apparaissaient ainsi le manque d'unité de vues au sein du gouvernement, des déficiences dans la définition de sa politique mais aussi de sévères jugements à l'égard du régime zaïrois lui-même. La turbulence s'installait, renforcée par quelques prises de position zaïroises, particulièrement spectaculaires, comme l'annonce, par Kinshasa, de sa renonciation à toute mesure de réduction de la dette ⁷, l'ordre donné à tout Zaïrois, possédant des biens et avoirs en Belgique, de les liquider ou de les transférer hors du territoire belge ou encore l'obligation faite aux étudiants zaïrois en Belgique de quitter le pays à l'issue de l'année scolaire ou académique en cours.

Au caractère quelque peu irréaliste des mesures annoncées répondaient une série d'interrogations plus fondamentales quant à la nature et aux finalités de la coopération belge. Pour y répondre, les dirigeants zaïrois envoyèrent en Belgique une délégation de haut rang chargée d'une mission de clarification⁸. Celle-ci, au cours d'un débat télévisé avec des représentants de la presse belge — point culminant de la médiatisation de l'affaire —, annonça que le Zaïre renonçait, à partir du premier janvier 1989, à toute assistance publique belge. Les rencontres de cette délégation avec d'autres milieux accentuèrent encore la dramatisation, acculant la Belgique à la défensive. Dans le but de banaliser des relations dont le caractère privilégié, estimait-on à Kinshasa, ne profitait guère qu'aux intérêts belges, les entreprises publiques zaïroises, ayant des bureaux en Belgique, durent les transférer dans d'autres capitales européennes ⁹. Quant à la Sabena, elle vit la fréquence de ses liaisons hebdomadaires avec Kinshasa réduite de 4 à 2. A la mi-janvier, le sommet de la crise était atteint : le MPR annonçait la dénonciation du traité d'amitié, d'assistance et de coopération technique du 29 juin 1960 et de la convention générale de coopération liant les deux Etats. Surtout, le Zaïre exigeait la réouverture du "contentieux" belgo-zaïrois, réclamant une évaluation exhaustive du préjudice causé au Zaïre par la Belgique et la réévaluation de la dette de la Belgique au Zaïre

(7) Le message du Président Mobutu, annonçant cette mesure, fut remis à M. Martens par M. Nguza Karl I Bond, Ministre zaïrois des Affaires étrangères. La réponse belge rappela la volonté du gouvernement de "poursuivre son programme de coopération" avec le Zaïre. Le communiqué, diffusé à l'issue du conseil des Ministres du 30 novembre 1988, fut lu par M. Martens à la Chambre, le 1er décembre 1988, Ch. des R., *A.P.*, 1988-1989, 1er décembre 1988, pp. 442-443.

(8) Cette mission comprenait M. Kamanda wa Kamanda, premier secrétaire général adjoint du M.P.R., M. Nimy Mayidika, vice-premier commissaire d'Etat et M. Mpinga Kasenda, secrétaire permanent du bureau politique du M.P.R.

(9) L'AZAP et Air Zaïre transférèrent ainsi leurs bureaux à Paris.

et suspendant le remboursement de sa dette publique à Bruxelles. Tranchant avec la pondération observée jusque là, le gouvernement belge apporta une réponse de fermeté; la mesure la plus spectaculaire consistant à interrompre toute nouvelle coopération et limitant son action aux projets en cours. Bruxelles rejetait les critiques de Kinshasa concernant cette coopération, le Zaïre étant le principal bénéficiaire de l'aide belge, et refusait toute rediscussion du contentieux ¹⁰. En réaction Kinshasa envisageait de s'en remettre à la Cour Internationale de Justice ¹¹. Les contacts entre les deux Etats restant maintenus (un nouvel ambassadeur zaïrois était affecté à Bruxelles; le Ministre Tindemans se rendait une nouvelle fois au Zaïre), la menace d'une rupture n'en restait pas moins présente; elle s'accompagnait d'une tension politique interne en Belgique et d'une certaine inquiétude au sein du milieu belge à Kinshasa.

L'offre de médiation, faite par le roi Hassan II du Maroc, au début février 1989, allait d'atténuer la tension régnant entre Bruxelles et Kinshasa, qu'une série d'incidents devait cependant encore entretenir. L'acceptation, par les deux parties, de la proposition marocaine leur permit de surmonter les derniers obstacles encombrant la voie vers la solution: la question de la réouverture du contentieux et les troubles intérieurs au Zaïre notamment. Une diplomatie discrète et plus efficace se mettait en place.

La rencontre Mobutu-Martens, tenue à l'occasion du sommet francophone, à Dakar, fin mai 1989, engagea un état d'esprit positif et constructif qui permit aux négociations de progresser. D'autres éléments les favorisaient, comme un nouvel accord avec le Fonds Monétaire International, le succès apparent du Président Mobutu dans son action diplomatique angolaise ou encore le remplacement, par M. Eyskens, de M. Tindemans aux Affaires étrangères, à Bruxelles. L'incident que représenta le licenciement de près de 180 coopérants belges au Zaïre ¹² n'empêcha pas l'accord de principe, acquis à Paris, le 15 juillet 1989, en marge des cérémonies du bicentenaire de la révolution française et du sommet des 7, la rencontre Mobutu-Martens de ce jour scellant la réconciliation. Entériné à Rabat, le 26 juillet 1989, cet accord comportait une substantielle remise de dette: effacement intégral

(10) Le gouvernement belge justifiait sa position quant au contentieux par la convention du 6 février 1965. Par celle-ci, estime le gouvernement belge, les deux partenaires "s'interdisent toute discussion future et renoncent à toute action au recours quelconque au sujet tant de la dette publique que tu portefeuille du Congo belge". Voir J. VERHOEVEN, Note sur la force obligatoire des conventions, in: J. Cl. WILLAME, *Eléments pour une lecture du contentieux belgo-zaïrois*, Bruxelles, Cahiers du CEDAF, 1986, 6, pp. 169 et ss.

(11) Voir notamment E. SUY, Het Internationaal Hof en ongelijke verdragen, *De Standaard*, 18 février 1989 et N. SYBESMA-KNOL, Den Haag en internationale verdragen, *De Standaard*, 8 mars 1989.

(12) Pour le Ministre Geens, il n'y avait là qu'une suite logique de la dénonciation par le Zaïre de l'accord de coopération liant les deux Etats. Sur la situation des coopérants belges au Zaïre, cfr. les interpellations de MM. Michel, Kempinaire, Van Hecke et Van Dierden au Ministre de la coopération au développement, Ch. des R., A.P. 1988-1989, 30 juin 1989.

de la dette d'Etat à Etat (près de 5 milliards de francs)¹³; il en allait de même pour un tiers de la dette commerciale garantie (soit 5,8 milliards de francs). Des 11,5 milliards restant de cette dernière, il était convenu qu'ils étaient rééchelonnés sur 25 ans, avec un délai de grâce de 14 ans, le paiement des intérêts dus devant être versés, en monnaie locale, dans un fonds de réemploi, géré en commun par le Zaïre et la Belgique et mis au service de projets de développement, proches des besoins essentiels de la population zaïroise.

La fin de la crise impliquait également le retour à la situation antérieure dans les domaines touchés par les mesures prises par les autorités zaïroises. Les mesures concernant les entreprises d'Etat et les étudiants zaïrois en Belgique étaient rapportées. Quant aux coopérants, ils retrouvèrent leur position ancienne, dans l'attente de nouveaux accords. La Sabena bénéficiait également du retour à des conditions favorables avec le rétablissement de quatre vols hebdomadaires.

Cet accord mettait fin à l'une des plus sérieuses tensions que les relations belgo-zaïroises ont connues. Il allait cependant encore falloir plus de sept mois de négociations pour que, le 27 mars 1990, soient signés, à Kinshasa, cinq nouveaux accords établissant les bases de la coopération bilatérale.

Toutes les incertitudes ne sont pas encore levées aujourd'hui. Si le processus de tension-détente a pu être géré, de part et d'autre, avec une certaine maîtrise et contenu dans certaines limites, si le Zaïre a retiré certains avantages concrets, dont on peut espérer qu'il seront utilisés avec profit, si la Belgique a su, pour sa part, sauver des relations bilatérales importantes et donner une certaine valeur d'exemple à sa politique, il n'en reste pas moins que la décomposition interne, politique et économique, que connaît le Zaïre aujourd'hui suscite quelques inquiétudes quant à l'avenir du pays et quant à la confiance à placer en un tel partenaire.

II. Les leçons d'une crise.

La crise représente un élément constitutif des relations belgo-zaïroises¹⁴. Au-delà des spécificités de chacune et des événements particuliers qui les ont accompagnées l'examen de l'ensemble permet de dégager quelques traits généraux, susceptibles de favoriser la compréhension des rapports bilatéraux.

(13) Cette remise valait également pour douze Etats africains. Son montant global s'élevait à 7 milliards de francs.

Sur l'accord de Rabat, question n° 66 de M. Van Dienderen au Ministre de la coopération au développement du 6 novembre 1989, Ch. des R., Q. et R. n° 90.

(14) Parmi les publications récentes concernant les rapports belgo-zaïrois, on mentionnera : J.C., WILLAME, *Eléments pour une lecture du contentieux belgo-zaïrois*. Bruxelles, Cahiers du CEDAF, 6, 1988 ; PILE et FACE, *Bilan de la coopération belgo-zaïroise*. In : *La Revue Nouvelle-CND*, 1989 ; J. KESTERGAT, *Le grand jeu belgo-zaïrois*. In : *La Revue Générale*, mars 1989. B. PIRET, *Les relations belgo-zaïroises à l'épreuve de la dette*. In : *Contradictions*, 1989, n° 56, pp. 203-206.

Les données de base de ces relations, quasi identiques, pour certaines, à ce qu'elles sont depuis les tumultes de l'indépendance, supposent, pour d'autres, des ajustements fondamentaux. Les liens que l'histoire a créés entre les deux Etats, leurs peuples, leurs intérêts et leurs leaders, ont tissé une toile, symbole et rappel d'un passé, appelé à se modifier mais avec lequel la rupture ne pourra jamais être complète. L'arrivée de nouveaux responsables, tant au Zaïre qu'en Belgique, dont les rapports avec la colonisation et l'indépendance sont de plus en plus lâches, s'accompagne de l'éclosion de nouvelles mentalités, de la mise sur pied de nouveaux plans pour l'avenir, de nouvelles interprétations du passé, de nouvelles sensibilités par rapport aux problèmes internationaux et d'une adaptation aux contraintes d'une époque et d'un contexte profondément changés par rapport à la période de 1960 ; sans que l'on puisse cependant faire table rase des acquis antérieurs. L'édification de la coopération future doit reposer sur les fondations existantes. Aucune ancienne colonie, quelle que soit sa volonté, n'a eu ni moyens ni intérêt à rompre totalement avec l'ancienne métropole. Les discours ont pu annoncer des inflexions, des concessions ; la réalité des rapports a toujours présenté un visage différent. Les relations belgo-zaïroises n'échappent pas à ce schéma. Leur aménagement en 1990 semble cependant cette fois effectivement engagé, si on les compare à la situation des années 60 ou 70.

Amorcé par le document sur la politique africaine de la Belgique (L. Tindemans, 1983), cet aménagement a reçu, dans les textes signés en mars 1990, quelques traits complémentaires susceptibles d'ouvrir une voie nouvelle. Outre l'accord sur la dette, on remarquera que ces textes insistent sur la coopération – et ne parlent plus d'aide au développement –, sur le respect mutuel de la souveraineté de chacun des partenaires – marque de l'égalité, formelle à tout le moins, et accent mis sur l'avantage réciproque de la coopération – et sur l'attention à porter aux droits de l'homme. Surtout, il importe de souligner l'originalité et l'intérêt du Fonds bilatéral de développement (les initiales flamandes de cet organisme se sont imposées pour le désigner : BOF pour Bilaterale Ontwikkeling Fonds), dont la gestion commune devrait permettre de mesurer la qualité de l'engagement de chacune des parties. Signes d'une prise en charge du Zaïre par lui-même, d'un accroissement de sa propre responsabilité – la réussite ne pouvant ici être assurée que si elle s'accompagne de réformes internes, économiques, sociales et politiques radicales – ces récents accords témoignent d'un renforcement de la prise de conscience en faveur des adaptations, des transformations nécessaires afin d'arriver à une correction des inégalités du passé. Amorcée depuis quelques années, elle n'a pu cependant empêcher la dernière crise. Il semble donc que le conflit qui demeure – sans que l'on soit encore parvenu à le surmonter totalement – entre la permanence et l'intensité des liens d'une part et les exigences de l'entrée dans un monde nouveau, le passage à la maturité en quelque sorte, d'autre part, constitue l'explication principale des tensions qui reviennent régulièrement.

Cette approche globale de la question n'est pas suffisante ; d'autres facteurs sont à prendre en considération qui peuvent aider à comprendre le déclenchement et le déroulement des crises belgo-zairoises.

Les caractères particuliers des régimes politiques, zairois et belge, — pouvoir personnel du chef charismatique d'un côté, démocratie libérale et parlementaire de l'autre ; pouvoir concentré d'une part ; pouvoir dispersé d'autre part —, relevant de cultures différentes provoquent naturellement des divergences de vue et rendent difficiles les contacts. On ne s'étonnera pas, dans ces conditions, que la communication rencontre des difficultés, voulues parfois, dans les liaisons entre les deux partenaires. Chacun cependant connaît l'autre, très bien, au point de pouvoir jouer, jusqu'à la dramatisation, sur ces particularités afin de l'amener à davantage le reconnaître en tant que tel, dans ce que sa personnalité a de spécifique. Le respect de la différence, l'honorabilité de chacune des parties sont en cause. L'atteinte à la dignité n'est pas tolérée. Le partenaire zairois se montre particulièrement sensible sur ce point. La personne du chef de l'Etat — et l'identité qu'il établit entre lui-même et son peuple y contribue — pèse lourdement dans ce genre de crise. En parallèle, le rôle du Roi peut, à l'occasion, trouver là matière à s'exercer.

Dans cet ordre d'idées, Bruxelles se trouve parfois dans une position inconfortable. Les points de vue exprimés par les partis d'opposition, les divergences qui peuvent apparaître au sein du gouvernement, les exigences particulières proclamées quant au respect des droits de l'homme, la volonté de tenir compte de l'opinion publique, exprimée parfois avec fermeté, le souci des intérêts économiques en jeu, rendent difficile la définition d'une attitude réellement cohérente. Kinshasa découvre inévitablement dans cette palette l'un ou l'autre point faible qui l'aide dans la défense de sa position.

Le caractère uniforme du pouvoir zairois, apparent en tout cas dans l'attitude adoptée, donne à sa politique une force, une cohérence dont la simplicité tranche avec les ambiguïtés qui entourent généralement la conduite du gouvernement belge. En même temps, on remarquera que ce caractère tranché, présent du côté zairois, entraîne un certain radicalisme duquel il n'est possible de sortir, une fois adoptées des attitudes présentées comme définitives, que par des revirements considérés, par le partenaire belge, comme faisant partie du jeu zairois habituel. On est régulièrement amené de la sorte à provoquer un climat de tension auquel succèdera aussi vite un climat de détente et de réconciliation.

Le chef de l'Etat zairois sait combien l'existence même du Zaïre est le résultat de l'action d'un homme, Léopold II, et d'une nation, la Belgique. Il sait aussi que l'habileté du Roi et de l'Etat fut bien nécessaire pour asseoir, malgré (et grâce aux) les rivalités des Puissances coloniales européennes, au coeur de l'Afrique, le futur Etat congolais. Une fois la Belgique officiellement investie de l'autorité sur le pays, les ambitions extérieures ne disparurent pas. Et l'actuel Président zairois connaît bien cet état des choses qui lui permet, à la recherche d'une situation plus favorable, d'agir plus facilement vis-à-vis de la Belgique qu'envers une grande puis-

sance, comme la France par exemple. Il sait ce que représente la dépendance du Zaïre par rapport au monde occidental. Obtenir des concessions de la part de Bruxelles peut conduire à une atténuation des exigences formulées par les autres membres du groupe et leur servir d'exemple dans la conduite à adopter.

Ces appréciations ne peuvent évidemment suffire à écarter l'hypothèse de la crise-diversion. Devant des difficultés intérieures sérieuses – économiques et sociales certainement mais aussi politiques comme l'ont confirmé les événements des premiers mois de 1990 –, la tentation de détourner l'opinion vers l'étranger, contre l'ancien colonisateur, peut apparaître. Y succomber ne règle bien sûr pas les problèmes que l'on entendait ainsi camoufler. Il est aisé cependant d'y recourir. Le Président ne s'en est jamais privé. L'apathie apparente du peuple zaïrois, qui a semblé très longtemps se résigner à sa situation, ne peut cependant être considérée comme permanente.

Le contexte international a, lui aussi, sa part d'influence. Dans le cadre nord-sud, il est légitime, pour les anciens colonisés, d'évoquer le caractère inégal des rapports passés et présents et de s'efforcer d'en obtenir la correction. L'attribution d'une responsabilité au colonisateur fait partie du discours habituel et il n'est certainement pas infondé. Ce même raisonnement s'est retrouvé dans la dernière crise belgo-zaïroise. La sécurité des rapports demande probablement que l'on s'y oppose ; la levée des ambiguïtés qui marquent les relations bilatérales et la nécessité d'établir un climat de sécurité et de sincérité commandent, par contre, que l'on prenne en considération, sous une forme ou sous une autre, cette revendication et que l'on y apporte une réponse, nuancée certes mais satisfaisante par rapport aux réels besoins qu'elle cache généralement. Réglée en principe en 1965, cette question du contentieux revient périodiquement sur le tapis, chaque fois que les rapports Bruxelles-Kinshasa se dégradent. Si l'on peut considérer d'une part qu'il serait absurde de se lancer dans l'établissement d'une comptabilité reprenant l'actif et le passif de la colonisation pour le Zaïre et pour la Belgique et d'autre part que le contentieux est, en grande partie, effectivement réglé (en ce qui concerne la dette, la Belgique a accepté de reprendre le versement de la part zaïroise au Fonds d'amortissement ; quant au portefeuille, la question a, partiellement à tout le moins, trouvé une solution dans le paiement d'indemnités aux particuliers, actionnaires des sociétés concernées), il n'en reste pas moins qu'un différend aux composantes multiples existe entre les deux Etats. Des ambiguïtés de la politique belge au cours des premiers moments de l'indépendance congolaise – que l'on pense à la sécession katangaise – en passant par les difficultés liées au sort de l'UMHK, à la politique de zaïrianisation, aux dettes dues à la RTT etc... jusqu'à l'impréparation du voyage du Premier Ministre au Zaïre, fin 1988, la Belgique n'a pas toujours manifesté des qualités de maîtrise, d'innovation requises par la situation. Elle a trop souvent appliqué aux difficultés nées de ses relations avec le Zaïre les méthodes utilisées pour résoudre les problèmes belges ; le sens du compromis, des concessions ne suffit pas ; cette façon de faire multiplie, en fait, les sources de conflit. Il importe donc de bâtir une politique zaïroise qui soit à la hau-

teur des ambitions proclamées. Cela suppose du côté zaïrois la stabilité d'un régime politique rénové, respectueux des droits fondamentaux, appuyé sur une économie saine ; du côté belge, une coopération qui soit dégagée des considérations politiciennes, des rivalités de partis et des préoccupations trop directement commerciales et industrielles.

Dans cette perspective, la conclusion à laquelle on a pu heureusement aboutir se révèle positive. Elle assigne à la coopération avec le Zaïre des objectifs dont la réalisation devrait permettre aux relations bilatérales de repartir sur des bases solides, respectueuses de la souveraineté respective des partenaires.

Summary: Relations between Belgium and Zaïre.

From the independence (1960), the relations between Zaïre and Belgium have known many difficulties. The most serious crisis took place, from november 1988 to july 1989 (march 1990). A lot of questions were brought up : cooperation, debt, human rights... The agreement of Rabat provides for the future.

Behind these events, it is possible to find some explanations of the crises : the past (relations colony-colonizing nation), the nature of power (differences between democracy and personal power) and the international surroundings.

De rol van de overheid in het Europeaniseringsproces van het bedrijfsleven in België

door Dirk HEREMANS,

Gewoon hoogleraar aan de Katholieke Universiteit te Leuven

en Jo GULDEMONT,

Assistent aan het Centrum voor Economische Studiën van de Katholieke Universiteit te Leuven.

I. Inleiding.

Het europeaniseringsproces van het bedrijfsleven, is met het oog op 1993 plots in een stroomversnelling terechtgekomen. Het mag ons evenwel het ruimere perspectief van de mundialisering niet uit het oog doen verliezen.

Belangrijker dan de grenzen opgeworpen door ideologieën en wereldbeschouwingen blijkt uiteindelijk de technologische vooruitgang inzake transport, telecommunicatie en informatietechnologie waardoor het bedrijfsleven aan de vooravond van het derde millenium in één grote wereldeconomie is terecht gekomen. De internationalisering van het bedrijfsleven beperkt zich niet langer alleen meer tot afzetconcurrentie op wereldmarkten. Het neemt de vorm aan van globalisering van industriële processen, waarbij één productieproces gespreid wordt over verschillende landen, zodat het traditionele concept van een nationale onderneming meer en meer voorbijgestreefd is ¹.

Deze mundialisering heeft – misschien eerder paradoxaal – ook het integratieproces binnen de Europese economische ruimte versneld. Het exportgeleide groeiemodel, zo succesvol in de zestiger jaren in Europa, diende een tweede adem te vinden door de vrijhandel te verdiepen naar een hechtere marktintegratie en economische samenwerking. De realisatie van één grote Europese binnenmarkt is de noodzakelijke strategische uitvalsbasis voor een succesvolle strijd op het slagveld van de wereldwijde concurrentie.

Nadat de politieke stuurder in de stormen van de jaren zeventig de koers waren kwijtgeraakt in Europa, is, vnl. dank zij het bedrijfsleven dat mede aan het roer is gaan staan, het kompas op 1993 gezet. De vraag naar de rol van de overheid luidt dan ook heel wat meer bescheiden na de overmoed van de jaren zeventig. Het zijn niet langer de nationale stuurder die de koers bepalen. Zij kunnen alleen nog bijsturen om de klippen te ontwijken op de Europees uitgezette koers.

(1) L. BAECK, Inleiding, in: Vereniging voor Economie, *Mundialisering van de Economie, De uitdaging van de jaren 90*. 19de V.W.E.C., K.U.Leuven, 1989, blz. XXII.

Het is in deze context dat ook de rol van de Belgische overheid verder dient bekeken te worden : wat doet ze, hoe doet ze het, wat doet ze niet, en wat zou ze horen te doen ? Overigens dient men daarbij na de laatste staats hervorming van 1988 verder te onderscheiden tussen de nationale Staat en de Gewesten. Om deze overheidstussenkomst te beoordelen dient tegelijk stilgestaan te worden bij de doelstelling van Europa 1993 en de verwachte impact op ons bedrijfsleven. Hoe zal het Belgisch economisch landschap er na 1993 uitzien ? Dreigt ons land met zijn beperkte economische dimensies en KMO-cultuur niet gekoloniseerd te worden in het Europa van de grote bedrijven ?

II. De implementatie van de grote Europese binnenmarkt ².

De marktversplintering die in Europa dreigde onder druk van de crisis van de jaren zeventig, was steeds meer een doorn geworden in het oog van het Europese bedrijfsleven. Dure en tijdrovende grensformaliteiten, kosten om aan de uiteenlopende nationale voorschriften en normen te voldoen, hinderden de uitbouw van een produktie-apparaat op een schaal die voldoende groot was om te kunnen concurreren op de wereldmarkten.

Het in 1985 opgestelde Witboek, bekrachtigd door de lidstaten in de Europese Akte, beoogt deze grote Europese binnenmarkt eindelijk tot stand te brengen. Daartoe dienen tal van bestaande belemmeringen weggewerkt : meer bepaald door het opheffen van materiële douanebarrières, de harmonisatie van technische normen en van de indirecte fiscaliteit, het transparant maken en openstellen van de markt van overheidsbestellingen, het tot stand brengen van een echte gemeenschappelijke markt van diensten, het volledig vrijmaken van het kapitaalverkeer, het bevorderen van de industriële samenwerking tussen bedrijven uit verschillende lidstaten, de bescherming van intellectuele en industriële eigendom... Dit alles te verwezenlijken tegen einde 1992 met behulp van een 300-tal harmonisatiemaatregelen in deze aangelegenheden.

Van het grootste belang is de gewijzigde strategie die daarbij door de Europese Commissie gevolgd wordt. De harmonisatie van de wetgevingen van de lidstaten, die in het verleden hopeloos was vastgelopen, wordt nu echter beperkt tot zgn. minimumnormen, vnl. inzake fundamentele overheidstaken zoals veiligheid, gezondheid, milieu, enz.

Voor het overige zal men uitgaan van de gelijkwaardigheid van de nationale reglementeringen, waarbij de lidstaten volgens de zgn. "equivalentietechniek" elkaars normen wederzijds dienen te erkennen. Juridisch behouden de lidstaten wel het monopolie tot het uitvaardigen van eigen nationale voorschriften, maar deze zullen niet kunnen ingeroepen worden om de invoer van goederen en diensten uit

(2) Commission of European Communities, The Economics of 1992. In : *The European Economy*, 1988, nr. 35, 218 blz.

andere lidstaten tegen te gaan³. In de toekomst zullen de nationale overheden hoogstwaarschijnlijk onder druk komen te staan om hun normen aan te passen. Men verwacht overigens positieve demonstratie-effecten van deze competitie van wetgevingen en normen, zodat deze geleidelijk op basis van vrijwillige en gedecentraliseerde keuzebeslissingen zouden gaan convergeren rond de "beste praktijken".

Op dit ogenblik is 1992 niet alleen maar een idee, maar ook een stuk realiteit. Ongeveer twee derden van de maatregelen van het Witboek zijn al goedgekeurd in de vorm van richtlijnen op het Europese vlak. Kenmerkend is dat een richtlijn maar bindend is voor de lidstaten wat betreft het na te streven objectief. De keuze van de middelen wordt overgelaten aan de nationale wetgevingen van de lidstaten. Deze kunnen overigens verder gaan dan het minimum objectief dat door de richtlijn wordt opgelegd⁴.

Inzake de omzetting van de interne markt-richtlijnen in zijn nationale wetgeving is België zeker geen koploper. Ons land bevindt zich terzake in de middengroep, wat niet betekent dat de toestand geen zorgen baart. Van de richtlijnen die vandaag reeds moesten omgezet zijn in het Belgische recht, is ons land in ongeveer twee derden van de gevallen zijn verplichtingen nagekomen. Voor de richtlijnen waarvoor de uitvoeringstermijn binnenkort verstrijkt staan wij nog minder ver⁵. Globaal heeft ons land van de 90 goedgekeurde richtlijnen er tot nu toe een 53-tal effectief opgenomen. In een niet gering aantal gevallen werd om die reden overigens tegen ons een inbreukprocedure ingesteld⁶. Overigens schiet België niet zelden tekort bij de uitvoering van het Europees Gemeenschapsrecht in het algemeen.

De inbreuken situeren zich op het vlak van de verschillende segmenten van het interne marktprogramma: technische normalisatie, veterinaire en fyto-sanitaire controles, luchtvaarttransport, vrij verkeer van werknemers en vrije beroepen. Vooral inzake milieunormen bevindt ons land zich vaak in de beklagdenbank.

Voor deze tekortkomingen van de Belgische overheid zijn er verschillende verklaringen, die daarom nog geen verschoningsgronden uitmaken.

Vooreerst is de blijkbaar voortschrijdende ondoelmatigheid van de overheidsadministratie verantwoordelijk voor tal van vertragingen. Via de aanstelling van een Europees coördinator binnen elk ministerieel departement wordt nu ge-

(3) D. HEREMANS, Bevoegdheidsindeling en economische autonomie. De staathervorming in het licht van 1992. In: *Leuvense Economische Standpunten*, 1988, blz. 17.

(4) W. VAN GERVEN, Wat na 1992? In: *Onze Alma Mater*, 1989, nr. 3, blz. 254.

(5) P. BECKHOUT. In: *Europabericht*, december 1989.

(6) Commission des Communautés Européennes, Cinquième rapport de la Commission au conseil et au parlement européen concernant la mise en oeuvre du Livre Blanc de la Commission sur l'achèvement du marché intérieur, 28 maart 1990, annex III, IV, V.

streeft naar een gestructureerd centraal toezicht op een tijdige uitvoering van de richtlijnen.

Verder vertoont de Belgische staatshervorming niet onbelangrijke lacunes. De toekenning van bevoegdheden aan de Gewesten in een aantal economische domeinen, maakt dat zij het zijn die een aantal richtlijnen dienen uit te voeren. De Gewesten hebben echter geen internationale rechtspersoonlijkheid op Europees vlak, zodat zij niet verantwoordelijk kunnen gesteld worden. De nationale regering als enige Europese gesprekspartner is verantwoordelijk t.o.v. de Europese autoriteiten. Omwille van de exclusiviteit van de gewestelijke bevoegdheden kan de nationale overheid hen echter op geen enkele wijze dwingen op te treden en kan zij ook niet in hun plaats handelen ⁷. Voor deze patsituatie dient dringend een oplossing gevonden te worden binnen de nog te voltooien "derde fase" van de staatshervorming.

Een mogelijke verklaring tenslotte van het tekortschieten van de Belgische overheid bij de tenuitvoerlegging van de Europese richtlijnen kan gezocht worden bij de niet onverdeeld gunstige impact ervan op de Belgische economie en de bedrijfs wereld, zoals verder dient nagegaan te worden.

III. Uitdagingen voor het Belgische bedrijfsleven.

Volgens schattingen in het Cecchini rapport zal de Europese Gemeenschap in de zes jaar die volgen op 1992 een bijkomende reële BNP-groei vertonen van 4,5 procent. Tengevolge van de centrale ligging en de grotere openheid van de Belgische economie zouden de positieve effecten in ons land zelfs nog iets beter liggen ⁸.

Deze positieve effecten zullen echter slechts tot stand komen mits de nodige herstructurering en soms moeilijke aanpassingen van het bedrijfsleven. De grote vraag blijft hoe de noodzakelijke aanpassingen zullen gespreid worden over regio's, sectoren en bedrijven.

In de eerste plaats zal het interne marktprogramma de sectoren en bedrijven treffen die tot nog toe in hoge mate beschermd werden door technische normen en reglementeringen, door nationale steunmaatregelen en door overheidsbestellingen. Het efficiëntieverlies toe te schrijven aan de Belgische politiek van overheidsbestellingen zou zowat één procent van het BNP belopen, d.w.z. het hoogste verliescijfer in Europa. Het betreft vnl. de ijzer- en staalindustrie, de vliegtuigbouw, de telecommunicatie, de elektrische uitrusting en het spoorwegmateriaal. In het bijzonder de zware industrie, overwegend gelokaliseerd in Wallonië, zal

(7) Club van Leuven, *Vlaanderen op een kruispunt. Sociologische, economische en staatsrechtelijke perspectieven*. Leuvense Universitaire Pers en Lannoo Tielt, 1990, 169 blz.

(8) A. ITALIANER, 1992, Hype or hope: a review, Commission of the European Communities. In: *Economic Papers*, 1990, nr. 77, blz. 10.

hierdoor gedreven worden naar verdere internationale samenwerking, financiële concentratie, en eventueel herlokalisatie van de produktie.

Ten tweede zal het hele Belgische industriële apparaat geconfronteerd worden met schaalvergroting en toegenomen concurrentie. Een openstelling van de markt in Europees verband biedt kleinere landen weliswaar het toekomstig perspectief van marktverruiming om schaalvoordelen te realiseren. Van de andere kant genieten de grotere landen, die zich reeds hebben kunnen specialiseren in industrieën met schaalvoordelen van onmiddellijke concurrentiële voordelen. Omwille van toegenomen prospectie- en commercialisatiekosten in een grotere markt zullen de bedrijven naar meer financiële integratie gedreven worden. Grotere landen kunnen daarbij terugvallen op een ruimere financiële basis. Voor ons land nopen de beperkingen vanwege de gemiddeld kleine schaal van de ondernemingen en vanwege de bescheiden aanwezigheid van Belgische conglomeraten van enig belang, terzake wel tot ernstige bezorgdheid.

De Vlaamse economie is omwille van de grotere aanwezigheid van multinationale ondernemingen reeds in ruimere mate geïnternationaliseerd. Bovendien omvat ze bedrijfstakken zoals de petrochemie, de farmaceutische nijverheid, de auto-assemblage, de machinebouw, enz. In het perspectief van de éénheidsmarkt worden deze als "toekomstgericht" bestempeld zodat er minder aanpassingsproblemen zullen oprijzen. Schaduwzijde van de grotere aanwezigheid van internationale groepen is evenwel dat de strategische ruimte voor de toekomstgerichte ondernemingen beperkter uitvalt. Dit impliceert dat de strategische beslissingen over de betrokken ondernemingen in de hoofdkwartieren buiten België worden getroffen ?

België is vooral een land van K.M.O.'s. Een eerste groep, vnl. gekenmerkt door produkt- en cliëntdifferentiatie, opereert vnl. op lokale markten en zal daarom niet zoveel concurrentie ondervinden van de eenheidsmarkt. Voor de tweede groep, die als gespecialiseerde toeleveringsbedrijven van de grote ondernemingen optreden, is de uitdaging groot. Zowel hun industriële als financiële basis zal dienen versterkt te worden willen zij de concurrentiestrijd succesvol kunnen aangaan.

De dienstensector zal niet zozeer met technische integratie, als wel met financiële concentratie geconfronteerd worden binnen zgn. Internationale groepen. Dienstenbedrijven zullen zich moeten inschakelen in transnationale netwerken. Kleinere en financieel zwakkere ondernemingen zullen geen andere keuze hebben dan zich te laten opsorpen. Van belang is de troeven die Brussel heeft als een tertiaire groeipool in het expansieve internationale dienstennetwerk ten volle te benutten.

De totstandkoming van de grote Europese financiële ruimte houdt heel wat uitdagingen in voor de financiële sector. De rapporten van de Europese Commissie duiden op tal van markt distorties en inefficiënties van het Belgisch financieel be-

(9) Club van Leuven, *op.cit.*, blz. 140.

stel, die zich vooral situeren op de beurs- en effectenmarkten, evenals op de verzekeringmarkt.

Een verouderde organisatie van de beurs en achterhaalde reglementering, en een gebrek aan dynamisme heeft in ons land een overmatige ontwikkeling van de buitenbeursactiviteiten en de verplaatsing van groothandelsverrichtingen naar buitenlandse financiële centra in de hand gewerkt. De rol van de Belgische beurs werd grotendeels herleid tot een kleinhandelsmarkt, hoofdzakelijk voor de verhandeling van aandelen van Belgische bedrijven en van overheidsobligaties¹⁰. In het perspectief van 1992 dienen de nog bestaande reguleringsbarrières afgebouwd te worden, zodat ook deze kleinhandelsmarkten onder sterkere concurrentiële druk vanuit het buitenland zullen komen te staan. Vandaar de hoogdringendheid van drastische financiële hervormingen willen onze beurs- en effectenmarkten nog enige rol van betekenis vervullen in de ééngemaakte Europese financiële markten.

Ook de Belgische verzekeringmarkt was tot nog toe geen toonbeeld van dynamisme omwille van een eerder beperkt aanbod van verzekering producten, dure distributiekanaalen en een grotere versnippering van verzekeringsondernemingen. De impact van de vervaldatum 1992 zal er minder uitgesproken zijn, omdat het proces van integratie van de verzekeringmarkt zich over een langere tijdsperiode zal uitspreiden. Toch tekenen er zich in deze sector belangrijke voordelen van schaalvergroting binnen de Europese markt af, die zullen leiden tot concentratie. Het plaatst de relatief kleinere Belgische verzekeringsondernemingen voor de keuze zich te laten opsorpen, of zich via samenwerkingsakkoorden in te passen in grote Europees gespreide groepen.

De bancaire sector in België wordt gekenmerkt door een duale structuur. Op het vlak van het groothandelsbankieren slagen onze financiële instellingen er in – met succes – het hoofd te bieden aan de wereldwijde concurrentie in een reeds gemundialiseerde markt. De uitdaging 1992 zal zich vooral laten gevoelen op de tot nog toe eerder beschutte kleinhandelsmarkten. In ons land worden deze kleinhandelsmarkten reeds gekenmerkt door “overbanking”, weinig financiële innovatie en hoge kosten. De verdere openstelling van deze markten zal vnl. een verhoogde kostenconcurrentie tot gevolg hebben. Onvermijdelijk zal het belangrijke rationalisatie-inspanningen aan tal van onze financiële instellingen opdringen, willen zij niet opgeslorpt worden of ten ondergaan in de concurrentiestrijd.

4. Herordening van de beleidsruimten.

De rol die er voor de Belgische overheid is weggelegd t.o.v. de talrijke uitdagingen voor het Belgisch bedrijfsleven valt niet gemakkelijk te bepalen in een periode waar er talrijke vraagtekens staan bij de traditionele overheidsfuncties.

(10) D. HEREMANS, F. VAN DER VEKEN, *Bedenkingen bij Europa 1992 en de Belgische beleidsoriëntatie*. In : *Tijdschrift voor Economie en Management*, 1989, nr. 2, blz. 109-116.

Bovendien ligt in de Europese binnenmarkt de klemtoon op marktkrachten en weerspiegelt het een klimaat van deregulering.

Het geloof in een sturend overheidsoptreden in de economie heeft zware klappen gekregen. De Belgische overheidsfinanciën zijn voor vele jaren gehypothekeerd door de grote schuldenlast die verregaande overheidsinterventies in het recente verleden hebben nagelaten. De ineenstorting van de economieën van de communistische landen heeft ook de doods klok geluid over het planmatig overheidsoptreden in het bedrijfsleven. De overheid kan de economische welvaart niet bij wet decreteren. Overeenkomstig het subsidiariteitsbeginsel dient de overheid zich in beginsel niet in te laten met wat in de privé-sector doeltreffend kan worden gerealiseerd. Hetzelfde beginsel stelt tevens dat, in geval overheidsoptreden verantwoord is, de bevoegdheid dient toevertrouwd aan het laagste bestuursniveau waarop het efficiënt kan uitgevoerd worden. Het ligt aan de basis van een federale staatsstructuur. De Europese overheden zullen zich hoofdzakelijk dienen te bekommeren over strategische knelpunten, terwijl de nodige begeleidingsacties kunnen overgelaten worden aan de nationale en regionale overheden ¹¹.

Het Europese interne marktprogramma 1992 biedt zelf weinig houvast om een antwoord te vinden op de vraag naar de te nemen strategische opties voor ons land. In het Witboek worden wel procedures uitgetekend van hoe de grote Europese binnenmarkt dient tot stand te komen, echter geen blauwdruk van hoe die Europese markt er zal uitzien. De concrete invulling wordt integendeel overgelaten aan de dynamiek van de marktkrachten. Het komt er voor de bedrijven op aan zich zo goed mogelijk te positioneren in de concurrentiedynamiek van de markt. De competitieve positie is dan een kwestie van zowel de specifieke comparatieve voordelen van het land zelf, als van de eigen concurrentievoordelen van de ondernemingen. De twee mogen niet los van elkaar gezien worden. De optimale strategie bestaat erin de concurrentievoordelen eigen aan de bedrijven te koppelen aan de specifieke voordelen die het land zelf te bieden heeft.

De markteconomische allocatiefunctie, d.w.z. het reglementair kader voor economische en sociale transacties, verschuift bijgevolg in belangrijke mate van het nationale naar het Europese niveau. De verhoogde concurrentie zal in tal van sectoren een concentratie in de hand werken. Het Europees mededingingsbeleid zal een cruciale rol te vervullen hebben om vervalsing van de concurrentie tegen te gaan en te vermijden dat enkele giganten een heel marktsegment gaan overheersen.

Naast de markteconomische allocatiefunctie zijn er bijkomende begeleidingsmaatregelen op Europees vlak vereist. Zonder een grotere monetaire cohesie zal de eenheidsmarkt een illusie blijven. Belangrijk hierbij is de vrijmaking van het kapitaalverkeer en de uitbouw van de Europese Monetaire Unie. Het veronderstelt

(11) P. VAN ROMPUY, F. ABRAHAM, D. HEREMANS, *Economic Federalism and the EMU*. In: *Economic Papers*, Commission of the European Communities, 1990, blz. 7.

een sterke coördinatie van het geld- en wisselkoersbeleid tussen de lidstaten – in de limiet zelfs een éénmaking bij de totstandkoming van één Europese munt – evenals een zekere coördinatie van de begrotingspolitiek. Aldus wordt ook de macro-economische stabilisatiepolitiek, die via het manipuleren van de aggregatieve bestedingen streeft naar stabiliteit van het prijspeil en een hoog niveau van economische activiteit en tewerkstelling, meer en meer een Europese aangelegenheid.

Aansluitend bij de Europese richtlijnen werd het kapitaalverkeer in België reeds verder vrijgemaakt. Hoewel er nog een aantal concrete hinderpalen blijven, bestond de belangrijkste stap in de afschaffing van de dubbele wisselmarkt begin 1990.

Tenslotte blijft er nog de herverdelingsfunctie van de overheid, die in de West-europese verzorgingsstaten sterk is uitgebouwd. In het kader van de discussie over de aanvullende uitbouw van het "Sociaal Europa" rijst de vraag naar Europese bevoegdheden op het vlak van herverdeling. Deze liggen minder voor de hand op het vlak van de interpersonele herverdeling, o.m. via de sociale zekerheid, dan van de intergewestelijke herverdeling. Aldus zal ook de regionale politiek opnieuw moeten bekeken worden.

Men zal de Europese structuurfondsen oordeelkundig moeten aanwenden om de solidariteit tussen de lidstaten uit te bouwen ¹².

Gegeven deze verschuiving naar het Europese niveau worden de beleidsruimten van de Belgische overheden substantieel ingeperkt.

De doelmatigheid van de korte termijn vraagsturing wordt sterk beknot door de toenemende openheid van de economieën. Men is er meer en meer aangewezen op een middellange termijn aanbodeconomisch beleid in de allocatieve sfeer, waarbij het er op aankomt in de concurrentiestrijd de aanbodzijde – meer bepaald de produktiekosten en het goederen- en dienstenpakket – gunstig te profileren om elke expansie van de wereldvraag maximaal te benutten. Bovendien is om beter te kunnen inspelen op de hoger gedocumenteerde verschillen in de produktiestructuren tussen de regio's een gedifferentieerd beleid via een verdere decentralisatie van economische bevoegdheden naar de deelgebieden aangewezen.

Een grotere economische autonomie van de deelgebieden is niet in strijd met de economische dimensieverruiming die de ééngemaakte Europese markt meebrengt. Het perspectief van 1993 vraagt zelfs om verdere regionalisering teneinde onze economie te wapenen om zo goed mogelijk op de structurele veranderingen te kunnen inspelen. Europa 1993 en een gezonde Belgische Staatshervorming gaan uit van éénzelfde basisfilosofie. De recente Belgische federale oplossing loopt

(12) D. HEREMANS, P. VAN ROMPUY, Sociale Zekerheid tussen Unionisme en Federalisme. Perspectieven in de Belgische Economische en Monetaire Unie. Bijdrage Studiedag Sociale Zekerheid en Federalisme, UFSIA, Antwerpen, 5 april 1990.

aldus vooruit op het eventuele Europese federalisme. Dit geldt althans voor de toekomst. In het verleden nochtans zijn onze communautaire spanningen zeker niet bevorderlijk geweest voor de aanpassingsprocessen van het bedrijfsleven.

V. Overheidsmaatregelen met het oog op 1993.

Aanpassing aan de verhoogde concurrentie van de interne markt is in de eerste plaats een zaak van het bedrijfsleven zelf. Er moeten marktstrategieën ontwikkeld worden waarbij de nadruk vooral ligt op de vernieuwing van de produkten, de verdediging van de voorsprong op de nationale markt en de diversifiëring van de afzetmarkten.

De taak van de overheid is hierbij niet in de eerste plaats rechtstreeks in te grijpen in dit proces, maar wel een zo gunstig mogelijke economische omgeving te creëren, evenals het juiste juridische kader zodat de aanpassingen vlot en zonder veel kosten kunnen verlopen. De overheid kan verder als katalysator optreden in dit proces door het verstrekken van informatie over de impact van 1992 en het bedrijfsmanagement bewust te maken van de eventuele problemen.

A. *Institutioneel-normatief kader van het bedrijfsleven.*

Zoals reeds uitvoerig besproken werd dient de Belgische overheid het pad van de eenheidsmarkt te effenen door de Europese richtlijnen om te zetten in nationale wetgeving. De wijze waarop dit wordt vertaald in nationale wetten en het tijdstip waarop dit gebeurt is niet onbelangrijk voor de competitieve positie van ons bedrijfsleven. Ook de beïnvloeding door nationale overheden van het besluitvormingsproces omtrent de Europese harmonisatierichtlijnen kan van cruciaal belang zijn. Het traditionele geloof dat deze reglementering het resultaat is van een overheid die optreedt in het algemeen belang is ongetwijfeld goed bedoeld. De realiteit leert ons echter dat regulering veelal het resultaat is van een complex strategisch interactieproces van drukkingsgroepen uit verschillende landen met de regelgevende Europese overheid. Naargelang bijvoorbeeld de minimum productnormen en de Europese richtlijnen dichter aansluiten bij onze nationale normen, rijzen er minder aanpassingsproblemen en geniet ons bedrijfsleven van een competitief voordeel. In de praktijk zijn het echter veelal de grotere landen die in dit lobbyingsproces doorwegen.

Om gelijkaardige redenen is het niet onbelangrijk bij de modernisering van het eigen wetgevend kader te anticiperen op de Europese wetgeving. Het is echter een moeilijke aangelegenheid in zoverre bepaalde Europese oriëntaties nog niet vastliggen, bijvoorbeeld inzake milieunormen. In een aantal gevallen waarin toch reeds aanpassingen werden doorgevoerd, dreigt men verkeerde signalen te geven voor herstructureringen door het bedrijfsleven, en loopt men het risico de wetgeving achteraf nog te moeten wijzigen.

Van niet minder belang is de verdere invulling door de Belgische overheden van de Europese richtlijnen en het globaal reguleringsniveau dat eruit resulteert.

Immers de lidstaten mogen strengere regels opleggen aan de eigen bedrijven, die overeenkomstig het oorsprongbeginsel (home country control) echter niet van toepassing zijn op buitenlandse bedrijven. Een strengere regulering dreigt aldus een structurele handicap te worden. In bepaalde gevallen nochtans, o.m. inzake produktregulering kunnen strengere regels (zoals b.v. het Duitse Reinheitsgebot) een reputatievoordeel bezorgen bij de consumenten in de markt.

In andere gevallen, o.m. inzake milieunormen, blijft het bestemmingsbeginsel (host country control) van kracht. Het kan leiden tot strategisch gedrag ter afscherming van de eigen markt¹³. Regelgeving is bijgevolg medebepalend voor de competitieve positie van het bedrijfsleven. Vooraleer tot herregulering over te gaan, zou men bijgevolg op de verschillende domeinen deze systematisch moeten afwegen aan de regelgeving in de ons omringende landen teneinde het effect op de competitieve positie beter te kunnen inschatten. Het hoeft geen betoog dat deze inzichten veelal ontbreken in het Belgisch beleid.

Ondanks een achterstand die werd opgelopen, is de Belgische overheid alleszins bedrijvig geweest ten behoeve van het Belgisch bedrijfsleven: door de omzetting van een aantal richtlijnen o.m. inzake ondernemingsrecht en de bescherming van de intellectuele en industriële eigendom. De "anti-raiders" wet werd verstrengd t.o.v. de Europese richtlijn: de meldingsplicht voor bezit, verwerving of overdracht van participaties in bedrijven geldt reeds vanaf 5 procent en elk veelvoud hiervan t.o.v. 10, 20, 33,3, 50 en 66,6 procent in de E.G.-richtlijn. Eveneens werden wetteksten goedgekeurd i.v.m. beschermingsconstructies om vijandige overnames aan banden te leggen. Men moet er echter wel rekening mee houden dat deze alleen gelden voor beursgenoteerde ondernemingen. Men kan zich bijgevolg afvragen wat er in de komende fusie- en overnamegolf met de niet beschermde K.M.O.'s in ons land zal gebeuren.

B. *Financieel-economisch kader.*

De Belgische overheid is, hoewel te laat op gang gekomen, de afgelopen jaren ongetwijfeld het meest actief geweest om onze verouderde financiële wetgeving aan te passen.

Deels werd dit rechtstreeks ingegeven door de noodzaak om de Europese richtlijnen inzake vrij kapitaalverkeer in onze wetgeving in te passen. Deels ook om onze financiële markten voor te bereiden op de volledige openstelling tegen 1992.

Verschillende commissies Maystadt hebben de afgelopen twee jaren heel wat rapporten geproduceerd met diagnoses en voorstellen ter modernisering van onze beursmarkten. Begin dit jaar werd een uitgebreide Rondetafelconferentie gehouden met de Belgische verzekeringsmaatschappijen om ook voorstellen voor de ver-

(13) P. VAN CAYSEELE, D. HEREMANS, *Legal Principles of Financial Market Integration in 1992: An economic analysis*. In: *International Review of Law and Economics*, 1990 (in publikatie).

zekeringsmarkt uit te werken. Vooraan op de agenda staat ook de reeds te lang uitgebleven modernisering van de monetaire politiek. De modernisering van onze geld- en kapitaalmarkten hoewel onvermijdelijk brengt de intermediatiefunctie van tal van financiële instellingen in het gedrang en dreigt op korte termijn hun rendabiliteit aan te tasten, op een ogenblik dat ook de Europese concurrentie toeneemt. Over een en ander wordt voor de kredietinstellingen een ruimer overleg in het najaar onder auspiciën van de Nationale Bank in het vooruitzicht gesteld. Voor de openbare kredietinstellingen werd reeds een wetsontwerp ter herstructurering in twee grote holdings en de harmonisering van de concurrentievoorwaarden met de banken opgesteld.

Een aantal concrete maatregelen werden reeds doorgevoerd zoals de afschaffing van de dubbele wisselmarkt, de invoering van enkele nieuwe instrumenten van geldpolitiek, en de verlaging van de roerende voorheffing. De laatste maatregel beoogt de verdere afvloeï van Belgische spaargelden naar het buitenland te gaan en een eventuele repatriëring te bevorderen.

Op dit ogenblik wordt een zgn. giga-wetsontwerp met het oog op een modernisering van onze financiële markten ter goedkeuring aan het parlement voorgelegd. De ongeveer tweehonderd vijftig wetsartikelen herorganiseren de effectenbeurzen en andere secundaire markten; bepalen het statuut van de instellingen voor collectieve belegging en van het vermogensbeheer en beleggingsadvies; sanctioneren het misbruik van voorwetenschap; en regelen de valutahandel en wisselverrichtingen. Het ontwerp beantwoordt ongetwijfeld aan een dringende behoefte hoewel het traditiegetrouw nogal sterk eclectisch geïnspireerd is op het Franse voorbeeld. De vraag blijft of het voldoende onderbouwd werd door een fundamentele bevraging en inzicht in de Belgische competitieve positie. Het gaat ongetwijfeld de goede richting uit wat betreft de afbouw van een aantal structurele handicaps van onze beurs- en effectenmarkten. Het bevat vooralsnog echter weinig perspectieven voor de uitbouw van nieuwe markten en producten, op welk vlak de concurrentie zich in toenemende mate afspeelt. De toekomst van onze Belgische beurs- en effectenmarkten in de concurrentiestrijd met grote financiële centra blijft hoe dan ook onzeker. Op verschillende punten houdt de nieuwe Belgische regelgeving onvoldoende rekening met te verwachten ontwikkelingen op Europees vlak. Om die reden zijn de voorgestelde hervormingen dan ook geen eindpunt. Veeleer dan te kunnen volstaan met éénmalige aanpassingen, zal ons land geconfronteerd worden met een voortdurend proces van modernisering onder druk van de verdere marktevolutie en van het wetgevend optreden van de Europese overheid ¹⁴.

(14) D. HEREMANS, Hervorming van de beursmarkten in België. Kan het niet eenvoudiger en efficiënter? Bijdrage tot de Studiedag over Financiële Herregulering in België, Instituut voor Financieel Recht, R.U.Gent, 14 maart 1990.

C *Algemeen economisch omgevingsbeleid.*

Het hoge groeiritme van onze economie de laatste jaren heeft ongetwijfeld een klimaat geschapen waarin de noodzakelijke investeringen tot aanpassing van het productieapparaat gemakkelijker kunnen worden doorgevoerd. Er blijven echter vragen bij het hele financiële omgevingsklimaat dat medebepalend is voor het succes van deze herstructureringen.

De rentesnieuwbal werd inmiddels afgeremd. Toch blijft de massale overheids-schuld wegen op de financiële markten. Het beslag op de financiële middelen door de overheid tast de noodzakelijke financiële basis aan waarop het bedrijfsleven moet terugvallen om zijn grote investeringsbehoeften te financieren.

De fiscale druk in ons land blijft, ondanks een aantal recente bijstellingen, in vergelijking met andere Europese landen zwaar doorwegen. Binnen een éénge-maakte markt zal de competitieve positie nochtans in toenemende mate beïnvloed worden door verschillen in fiscaliteit. Niet geplafonneerde sociale bijdragen en de progressiviteit van de personenbelasting, leiden tot een hoge marginale belastingdruk, vnl. op hooggeschoolde kaderleden. Deze zware belasting op het menselijk kapitaal dreigt één van de weinige comparatieve voordelen, nl. de grijze hersensstof waarover ons land beschikt, aan te tasten. De tarieven van de vennootschapsbelasting, te verlagen tot 39 procent in 1991 liggen nog steeds hoger dan het Europees gemiddelde van 35 procent. Toegegeven moet worden dat de effectief betaalde vennootschapsbelasting heel wat lager uitvalt tengevolge van een ruim gebruik van allerlei fiscale voordelen, investeringsaftrekken, gunstregimes voor de coördinatiecentra, enz. De vaak ondoorzichtige fiscaliteit en de onzekerheid tengevolge het permanent sleutelen aan de fiscale wetgeving creëert evenwel een bedrijfs-onvriendelijk klimaat, behalve voor de fiscale adviesbureau's.

D. *Industriële politiek.*

Hoe dan ook, de noodzakelijke aanpassingen en herstructureringen zijn in de eerste plaats een zaak van het bedrijfsleven, dat moet kunnen steunen op een gezonde economische en financiële basis om de investeringen die daartoe vereist zijn, aan te kunnen. De mislukkingen van de industriepolitiek in de zeventiger jaren hebben duidelijk gemaakt dat de overheid de investeringen in het bedrijfsleven niet kan sturen. Wel kan zij een katalysatorrol vervullen en via impulsen van technologie-, wetenschaps- en industriebeleid de aanpassingsprocessen bevorderen. Zoals hoger werd gedocumenteerd, liggen de aanpassingsproblemen verschillend voor Vlaanderen, Wallonië en Brussel. Via een gedifferentieerd economisch beleid, dat mogelijk werd gemaakt door de staatshervormingen van 1980 en 1988, kunnen de Gewesten beter inspelen op de eigen noden.

In de Europese context wordt echter tegelijk de armslag van de industriepolitiek beperkter. De Europese supervisie op steunverlening aan het bedrijfsleven is de laatste jaren strikter geworden teneinde concurrentievervalsing te vermijden. Voor regionale hulp en onderzoek en ontwikkeling worden ruime marges vast-

gesteld. Inzake sectorspecifieke en bedrijfsspecifieke hulp wordt er strenger opgetreden. Hulp aan KMO's zou echter meestal aan dit toezicht ontsnappen.

De taak van de gewestelijke overheid situeert zich dan concreet op het domein van de prospectie van buitenlandse investeringen, van het afzetbeleid en de exportpromotie, de begeleiding van KMO's, en tenslotte impulsen aan onderzoek en ontwikkeling. Op het meta-economisch domein worden algemene aanbodvoorwaarden, zoals werking en flexibiliteit van arbeidsmarkten, aangepaste onderwijsoriëntaties enz. steeds belangrijker.

De overheid beschikt ook over schaalvoordelen in het verzamelen van informatie die kan worden doorgespeeld aan het bedrijfsleven. Deze rol is vooral van belang voor de KMO's – het gros van onze bedrijven – die niet over de middelen of de capaciteit beschikken om zich op voldoende wijze te informeren over de gevolgen of de concrete maatregelen van het 1992-programma. De traditionele afstemming van het beleid op de grote industrieën zal moeten omzwaaien tot een beleid afgestemd op de KMO's. Uitgaande van de bestaande informatie- en communicatiekloof tussen KMO's en overheid valt hier nog heel wat werk te verrichten m.b.t. begeleiding, informatieverstrekking, technologie-overdracht en aanpassing van juridische beschikkingen ¹⁵.

Hoewel en nog tal van knelpunten blijven inzake de afbakening van bevoegdheden en de coördinatie binnen de Belgische Economische en Monetaire Unie, biedt de huidige staatsordening toch ruime mogelijkheden om adequaat op de Europese uitdagingen voor het bedrijfsleven in te spelen. De Gewesten kunnen zich gemakkelijker via een zgn. strategische handelspolitiek, overheidsbestellingen en speur- en ontwikkelingssteun, een strategische handelspositie uitbouwen. Kleinschaligheid vormt daarbij geen handicap, indien men zich richt op bepaalde "niches" van hoge kwaliteitsprodukten. Voor een dergelijke "nichestrategie" kan een regionaal diversifiërend beleid meer aangewezen zijn. Door het samenlopen van de economische regionalisering met de Europese marktverruiming worden een aantal conventionele bezwaren tegen de decentralisatie van de industriepolitiek opgevangen. Wel dient er over gewaakt dat dergelijk beleid geen versnippering van de Belgische markt zelf veroorzaakt ¹⁶.

VI. Besluit.

De totstandbrenging van de grote Europese binnenmarkt in 1993 zal ongetwijfeld ernstige aanpassingsinspanningen van het Belgische bedrijfsleven vergen.

T.o.v. deze uitdagingen is de tenuitvoerlegging van de Europese harmonisatierichtlijnen dan ook geen eenvoudige aangelegenheid van louter juridische aard. Het dient plaats te grijpen in een context van een meer globale herordening van

(15) R. DONCKELS, 1992 : ook voor onze K.M.O.'s belangrijk? In : *Tijdschrift voor Economie en Management*, 1989, nr. 1, blz. 81.

(16) Club van Leuven, *op.cit.*, blz. 157-158.

beleidsruimten in het Europa van morgen en van een afbouw van de overheids-tussenkomst in het bedrijfsleven. In ons land wordt het proces niet vergemakkelijkt door de hypotheek van de massale overheidsschuld die weegt op het financiële omgevingsklimaat, en door de overgangsproblemen van de staatshervorming. Een en ander verklaart dat ons land wel vertraging heeft opgelopen bij de voorbereiding van de Europese eenheidsmarkt. Nochtans biedt de nieuwe federale staatsordening een adequaat beleidskader om op deze Europese uitdagingen in te spelen. De overheid kan hier slechts als katalysator optreden, terwijl het succes in de eerste plaats zal afhangen van het dynamisme van het bedrijfsleven. Positief daarbij is dat dit bewustzijn ongetwijfeld reeds sterk is doorgedrongen in het Belgisch bedrijfsleven. Dit dynamisme zal in de nabije toekomst nog meer op de proef gesteld worden door de onverwachte uitbreiding van de Europese economische ruimte naar de Oosteuropese economieën.

Summary: The role of government in the Europeanisation process of Belgian enterprises

The European internal market presents an enormous challenge for business firms in a small open economy. Major adjustments may be in order in certain business sectors, as the success of 1992 will in first instance depend upon the dynamism of the Belgian firms themselves.

Whithin the federal context of a simultaneous devolution of powers towards the European level and towards lower-level jurisdictions in Belgium, the functions of governments have to be redefined. The process of translating European directives into national law and of further adapting the legal and economic framework, especially in the financial field, has just taken off in Belgium. However, a more continuous effort of modernising the institutional and economic environment will be in order for the years to come.

Les politiques budgétaires de la Région wallonne et de la Communauté française

par Jean-Pierre DAWANCE,

Economiste Fondation André Renard.

Après plus d'un siècle et demi de centralisme, la Belgique s'est dotée, avec la loi de réformes institutionnelles d'août 1988, de structures fédérales ; elles-mêmes scellées par la loi spéciale de financement de janvier 1989. Certes, la transformation de l'Etat – d'ailleurs inachevée – traduit des aspirations et des revendications fédéralistes de natures différentes au Nord et au Sud du pays. D'un point de vue exagérément schématique, elle s'appuient sur une reconnaissance communautaire et linguistique au Nord, régionale et économique au Sud ¹. Ce processus historique singulier a généré des structures institutionnelles tout aussi singulières : un Etat fédéral que l'on peut qualifier de bicéphale ; il s'articule désormais sur l'existence de trois communautés linguistiques : néerlandophone, francophone et germanophone et de trois régions : flamande, wallonne et bruxelloise. Les compétences se trouvent ainsi partagées entre l'Etat central (sécurité sociale, départements d'autorité, fiscalité et politique économique essentiellement pour ce qui concerne la politique monétaire, financière, l'agriculture et le droit économique), les Communautés (politique culturelle, matières personnalisables et éducation) et les Régions (aménagement du territoire, environnement, rénovation rurale et conservation de la nature, logement, eau, politique économique, politique de l'énergie, pouvoirs subordonnés, politique de l'emploi, travaux publics) ². La loi spéciale de financement organise, sans recours possible à des mesures discrétionnaires, les moyens dont dispose chaque lieu de décision. Cet article vise à une présentation synthétique des politiques budgétaires de la Région wallonne et de la Communauté française, ceci après avoir procédé à un bref rappel du contenu de la loi de financement.

I. La loi de financement.

Bien qu'il ne s'agisse pas de l'objet principal du présent article, il peut cependant être utile de rappeler aussi brièvement que possible, les principes de financement des Régions et des Communautés tels qu'ils sont établis dans la loi spéciale de janvier 1989. Si la loi apparaît comme un tout qui ne puisse être modifié que par une majorité spéciale, on peut toutefois y déceler des "philosophies" diffé-

(1) A ce propos, voir J. VERDIN, La bataille institutionnelle : stratégie et positionnement des acteurs. In : *Bulletin de la Fondation André Renard*, n° 174, sept.-oct. 1988.

(2) Pour une description plus détaillée de la répartition des compétences, voir annexe.

rentes pour ce qui concerne les Régions d'une part, les Communautés d'autre part.

Un principe a cependant guidé le législateur : celui de *responsabilité financière* en ce sens qu'il appartient aux instances fédérées d'assurer leurs équilibres budgétaires.

A. Les Régions.

Les recettes régionales sont constituées de trois éléments distincts :

- Des recettes non fiscales propres : produits d'exploitation et recettes en capital, notamment par le truchement des sociétés régionales d'investissement ;
- Des impôts régionaux qui ont remplacé des impôts ristournés. L'autonomie régionale par rapport à la base fiscale, au taux d'imposition et aux mesures d'exonération varie selon la nature de l'impôt. Dans le cas où la décision appartient à l'Etat central, celle-ci est prise en concertation avec les Exécutifs régionaux ;
- Enfin, une part attribuée de l'Impôt sur les Personnes Physiques (IPP). Elle représente la partie majeure des recettes régionales (85% des recettes générales du budget 1989 de la Région wallonne). Il convient ici de distinguer la phase définitive de la régionalisation (à partir de l'exercice budgétaire 2000) d'une phase transitoire.

1. La phase définitive.

L'enveloppe globale de l'IPP attribuée aux régions, sera déterminée par les moyens attribués lors de l'exercice précédent. Chaque région reçoit alors une part qui équivaut à sa part contributive en termes d'IPP dans l'IPP national. On rencontre bien là le principe de responsabilité financière en ce sens où chaque région reçoit une part des moyens qui correspond à la part du revenu qu'elle génère.

Ce principe se substitue au principe des trois tiers (1/3 des moyens octroyés en fonction de l'importance de la population, 1/3 en fonction de la superficie et 1/3 en fonction de la part de l'IPP).

Un second principe régit en outre le financement des Régions : celui de *solidarité* entre les Régions au sein de l'Etat fédéré : une intervention de solidarité est prévue en faveur de la Région dont les performances économiques, en termes d'IPP, se situent en deçà de la moyenne nationale. Cette intervention équivaut à un montant forfaitaire de 468 frs de 1988 par habitant multipliés par le nombre de points de pourcents de l'IPP régional rapporté à l'IPP national moyen.

2. La phase transitoire.

Le législateur a prévu une phase de transition qui s'étale sur une période de 11 ans (le régime définitif devant entrer en vigueur lors de l'exercice 2000).

Les moyens octroyés sont déterminés par les dépenses effectives en 1988 pour les matières concernées. Ces montants sont annuellement corrigés pour l'inflation d'une part et d'autre part sont affectés d'une correction de transition de manière à progressivement arriver à une répartition en fonction des capacités contributives en termes d'IPP de chaque région.

En outre, l'Etat central octroie 85,7% de ces moyens, les 14,3% sont financés par l'emprunt régional. Cet emprunt (s'il existe) est lui même couvert à concurrence de 85,7% par l'Etat. Le solde, soit 2,16%, représente la contribution régionale à l'effort d'assainissement des finances publiques.

B. *Les Communautés.*

Le financement des Communautés procède d'une logique quelque peu différente, du moins pour les matières transférées en 1988 (grosso modo, il s'agit de l'enseignement).

Pour les matières transférées par la loi de 1980 (matières culturelles et matières personnalisables) les communautés disposent de moyens dont le financement s'établit sur base :

- de recettes non fiscales : radio - TV redevances,
- de l'octroi d'une part de l'IPP selon des mécanismes très proches de ceux qui prévalent au financement des Régions.

En ce qui concerne l'enseignement, la répartition des moyens est établie en raison des dépenses de 1988 : 167,4389 milliards pour la Communauté néerlandophone et 128,9468 milliards pour la Communauté française.

Ces montants sont adaptés chaque année en fonction de l'indice des prix à la consommation et corrigés par un facteur d'adaptation lié à la structure démographique (au nombre d'habitants âgés de moins de 18 ans). Les sommes ainsi obtenues sont exprimées en pourcentage des recettes de TVA et constituent l'enveloppe globale pour l'enseignement. La répartition entre les communautés s'établit selon le nombre d'élèves inscrits.

Actuellement, la répartition est de 42,45% pour la Communauté française et 57,55% pour la Communauté néerlandophone. La différence entre cette clé et la répartition décrite ci-dessus fait également l'objet d'une correction de transition jusqu'en 1998. En 1999, le mécanisme de financement sera le mécanisme définitif. Comme on peut le constater, le facteur démographique est sur déterminant dans le mécanisme de financement de l'Education tant en ce qui concerne la détermination de l'enveloppe que la répartition ; on peut poser la question de savoir si, à terme, — et l'actualité ne semble pas montrer le contraire — une contrainte budgétaire ainsi déterminée ne risque pas d'être trop "liante".

II. La politique budgétaire wallonne.

Dès la fin de l'année 1988, la section wallonne du bureau du plan a testé trois scénarii possibles de politiques budgétaires aux noms évocateurs de "Cassandra", "Harpagon" et "Salomon".

Les hypothèses sous-jacentes étaient les suivantes :

- un taux d'inflation de 2%;
- un taux de croissance réelle de 2%;
- un coefficient d'élasticité IPP/PNB et recettes de l'Etat/PNB de 1,2 ;
- des modalités de financement des régions telles qu'elles sont définies dans la loi définitive ;
- un taux d'intérêt effectif de 8% sur base d'un taux réel net de long terme de 4%.

Sans doute, ces hypothèses sont-elles discutables à maints égards. Les taux d'inflation et surtout de croissance réelle peuvent paraître peu élevés eu égard aux taux observés depuis deux ans. Il est cependant pertinent d'envisager une croissance future moins soutenue, en tout cas inférieure à 4 - 4,5% en moyenne annuelle.

Quant au taux d'inflation, il est difficile d'en préjuger, a fortiori dans un pays à "petite économie ouverte".

Le différentiel entre le taux de l'intérêt actuel et le taux retenu par hypothèse est de l'ordre de 2,55 points, cependant, en termes réels, l'erreur est partiellement corrigée par le différentiel des taux d'inflation.

En revanche, les coefficients d'élasticité retenus peuvent paraître élevés, notamment en raison de l'entrée en vigueur du système d'indexation des barèmes fiscaux. En termes de résultats budgétaires dépendant, un taux de croissance du PNB plus élevé compenserait un coefficient d'élasticité IPP/PNB plus faible.

Toutefois les résultats, tant au niveau des soldes budgétaires que de l'évolution de la dette régionale, sont suffisamment divergents que pour les poser significatifs nonobstant ces quelques remarques concernant les hypothèses.

Ces scénarii correspondent à des politiques budgétaires particulières que l'on peut stigmatiser de la manière suivante :

- "*Cassandra*" correspond à une politique inchangée, aucune économie n'est réalisée, on maintient le train de dépenses qui était celui du gouvernement pour les matières à présent régionalisées. Le modèle ne prend pas en compte une gestion de la dette mais incorpore le facteur inflatoire.
- "*Harpagon*" signifie une politique inverse : il s'agit d'investir uniquement dans une croissance future. Aucune dette n'est contractée et aucun impôt nouveau n'est levé. Cette politique ampute la région de 20% de ses moyens d'action actuels...
- "*Salomon*" est une politique intermédiaire. Signalons d'emblée que c'est ce scénario qui a inspiré l'Exécutif actuel : répartir les dépenses entre le présent

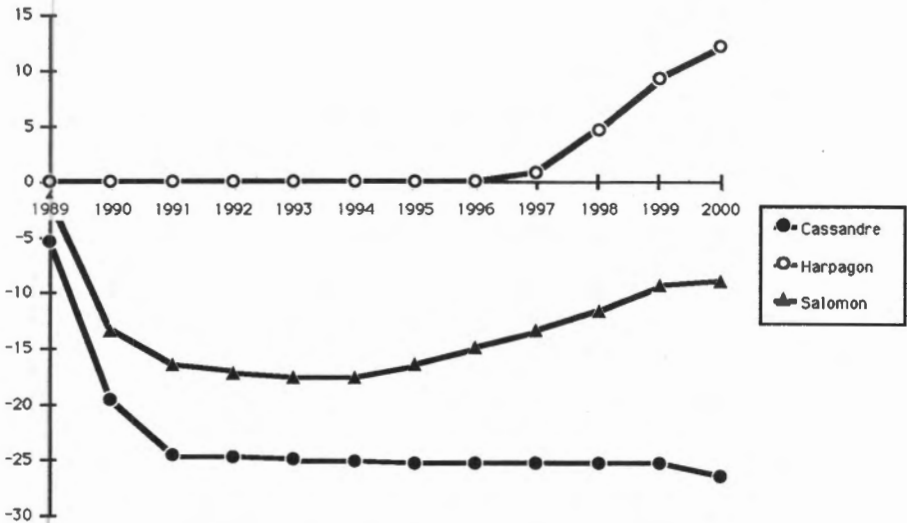
et une croissance future et accepter une dette actuelle jugée raisonnable. Ceci se traduit par :

- la limitation du recours à l'emprunt uniquement pour le financement des investissements qui accroissent le patrimoine régional ;
- la réduction de l'encours d'engagement ;
- la stabilisation du secteur débudgétisé ;
- le financement des amortissements d'emprunts venant à échéance par les recettes générales ; ceci signifie donc la volonté politique de ne pas recourir à l'emprunt pour refinancer la dette.

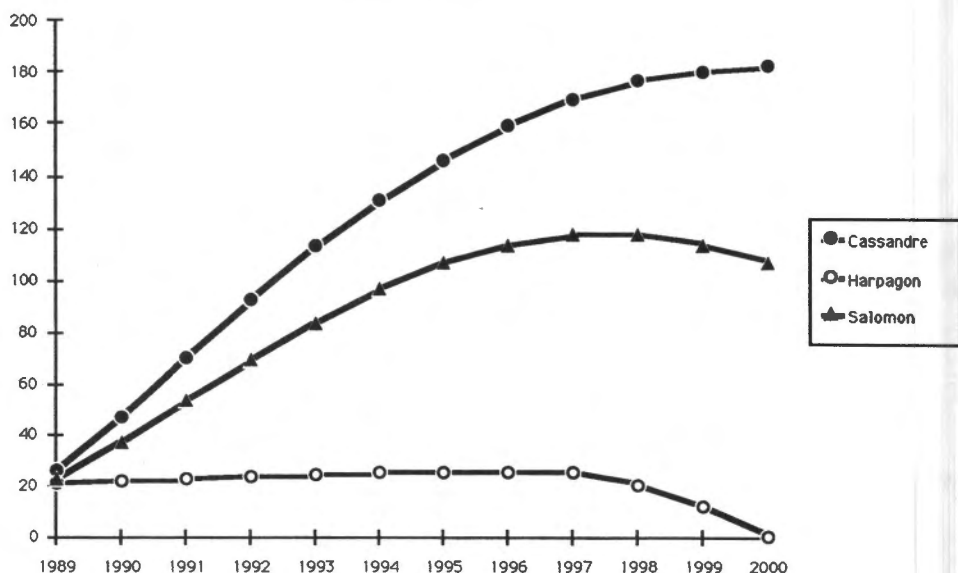
Une remarque s'impose en ce qui concerne le précompte mobilier : le scénario *Cassandra* suppose que la Région paye indirectement, notamment en l'incorporant dans le taux facial de souscription, le précompte mobilier à l'Etat central. Les deux autres scénarii ont établi deux simulations : avec et sans neutralisation du précompte mobilier. Cependant, lors de l'établissement de ces simulations, il a été tenu compte, le cas échéant, d'un précompte mobilier de 25% et non pas des 10% actuels sur les revenus fixes. Quoi qu'il en soit, ici encore, les différences de résultats existent en termes d'amplitude et non de tendance.

GRAPHIQUE 1

Evolution du solde budgétaire régional

GRAPHIQUE 2
Evolution de la dette régionale

III. Les recettes.

Les recettes totales (courantes et en capital) pour les budgets 1989 et 1990 s'établissent comme suit (en millions de francs):

1989:	budget initial	86.147,7
	1er feuillet d'ajustement	89.555,0
	2è feuillet d'ajustement	92.369,0
1990:		85.219,8

La diminution des recettes en 1990 s'explique pour l'essentiel par les mécanismes prévus dans la loi de financement. Effectivement la part de l'IPP attribuée en 1989 représentait 98% des dépenses courantes définies aux articles 13, 22 et 28 de la loi spéciale de financement (LSF). Cette part est de 85,7% pour 1990, les 14,3% restant devant être éventuellement couverts par l'emprunt. Les dépenses d'investissements sont quant à elles sensées être totalement couvertes par l'emprunt. Concrètement, cela signifie que les moyens d'IPP effectivement transférés passent de 73.430,3 millions en 89 à 66.267,3 millions en 1990.

La diminution des recettes est donc de 7,1 milliards en termes nominaux soit 9,3 milliards en termes réels compte tenu d'un taux d'inflation de 3%.

Cette participation des Régions à la dette nationale génère un "déficit naturel" qui correspond à la différence entre les moyens inscrits dans la loi L.S.F. qui ne sont autres que les dépenses effectivement réalisées en 1988 pour les matières

concernées et les moyens effectivement transférés. Le "déficit naturel" peut s'établir comme suit :

TABLEAU 1
Le "déficit naturel"

	1989	1990
Moyens de paiement prévus dans la LSF :		
- 1ère partie : nouvelles compétences	21.046,3	21.677,3
- crédits pour emprunt d'invest.	4.273,3	8.674,7
- 2è partie : anciennes compétences.	28.345,1	29.195,5
- 3è partie : communes.	25.047,8	25.799,2
TOTAUX	78.712,5	85.347,1
Moyens effectivement transférés	73.430,3	66.267,3
Déficit naturel	5.282,2	19.079,8

Remarque : il est à noter que les moyens de paiement augmentent plus vite que l'inflation durant les trois premières années étant donné que les crédits pour emprunt sont liquidés à raison d'1/3 la première année (89), 2/3 la seconde (90) et 3/3 la troisième (91).

Ce déficit naturel correspondrait au solde à financer en l'absence de mesures d'économies (politique proche du scénario "Cassandra").

L'Exécutif a tenu à limiter, pour l'exercice 90, le solde à financer à 13,5 milliards : le total des dépenses inscrites au budget en termes de moyens de paiement (qui comptabilisent les crédits non dissociés et les crédits d'ordonnancement) est de 86.519,6 millions hors programme d'investissements et 12.200,6 millions d'investissements soit 98.719,6 millions contre des recettes de 85.219,6 millions.

Plus intéressantes sans doute sont les données en termes de *moyens d'action* c'est-à-dire de mise à disposition financière de moyens générateurs d'activités.

Les moyens d'action bruts comprennent les crédits non dissociés et les crédits d'engagement auxquels il convient d'ajouter des autorisations d'engagement qui correspondent au financement de certaines dépenses particulières (fonds des familles nombreuses, fonds des calamités, emprunts d'organismes financiers...).

Ceux-ci s'établissent comme suit :

TABLEAU 2
Les moyens d'action

Crédits non dissociés et crédits d'engagement :	
- hors programme d'investissements	88.683,9
- investissements	16.079,5
autorisations d'engagement	2.427,0
	107.130,4

par comparaison ceux-ci étaient de 108.751,5 millions pour 1989 (second feuillet d'ajustement).

Les moyens d'action nets s'obtiennent en déduisant de cette somme les crédits corrélatifs. Ceux-ci représentent les moyens affectés au service de la dette (6.782,3 millions) et au service de l'encours (763 millions) soit un total de 7.545,3 millions. Les moyens d'action nets s'élèvent donc à 99.585,1 millions (contre 105.402,5 millions en 1989).

L'encours créé s'obtient par comparaison des moyens d'action bruts (desquels il convient de déduire la part des crédits corrélatifs affectés au service de l'encours lui-même) avec les moyens de paiements. L'encours s'établit comme suit :

TABLEAU 3

L'encours

	1989 (2 ^e feuillet)	1990
I. Moyens d'action bruts		
- hors investissement	93.482,4	88.683,9
- investissements	16.907,1	16.019,5
- Total	110.389,5	104.703,4
II. Crédit corrélatifs par le fonds de l'encours	1.500,0	763,0
III. Moyens de paiement		
- hors investissement	88.329,8	86.519,6
- investissements	8.937,4	12.200,0
- Total	97.369,0	98.719,6
Création de l'encours (I) - (II) - (III)	11.622,3	5.220,8

La réduction de l'encours créé s'explique pour l'essentiel :

- par une augmentation des moyens de paiement affectés au programme d'investissements : comme le programme s'établit sur trois ans, une partie des crédits engagés en 89 sont évidemment ordonnancés en 90 ;
- par une réduction des moyens d'action bruts affectés au programme hors investissement et qui traduit une volonté de politique rigoureuse.

IV. Les dépenses.

C'est du point de vue des moyens d'action nets que l'examen des dépenses a le plus d'intérêt. Rappelons que ceux-ci passent de 105.402,5 millions au budget 1989 (second feuillet d'ajustement, ils n'étaient que de 96.518,6 millions au budget initial) à 99.518,6 millions au budget initial) à 99.581,1 millions en 90.

La répartition selon les postes de dépenses est établie comme suit :

TABLEAU 4
La répartition selon les postes de dépenses

	1989	1990
- Pouvoirs locaux	30,3%	32,0%
- Petites et moyennes entreprises	2,3%	3,1%
- Eau	2,8%	3,1%
- Fonctionnement ministères	8,5%	10,0%
- Technologies nouvelles	2,4%	3,1%
- Transports	6,3%	7,0%
- Déchets, environnement, aménagement du territoire	2,9%	3,4%
- Travaux publics	12,0%	11,8%
- Emploi	13,6%	12,1%
- Logement	4,8%	4,8%
- Relations extérieures	0,4%	0,4%
- Economie - agriculture	14,2%	8,9%

Comme on peut le constater, ce sont les politiques de l'emploi et l'économie qui supportent l'augmentation relative des autres postes.

En ce qui concerne l'économie, ce sont les aides dans le cadre des lois d'expansion qui diminuent considérablement : les montants y affectés passent de 9,5 milliards à 7 milliards soit de 9% à 7% du budget.

Pour ce qui est de l'emploi, il est difficile de prévoir ce que les prochains feuillets d'ajustement inscriront au budget étant donné la mise en place difficile du projet "PRIME" du Ministre Hismans.

Programme d'investissements

Les moyens d'action nets en investissement s'élèvent à 17.576 millions (16.019,5 millions en crédits d'engagement et 1.556,5 millions en autorisations d'engagement). Cela représente donc 17,6% des moyens d'action totaux. Du point de vue des moyens de paiement, les dépenses d'investissements atteindront leur "vitesse de croisière" avec l'exercice 1991 puisque la Région a opté pour des programmes d'investissements triennaux ; pour 1990, ils atteignent 12.200 millions soit 12,3% des dépenses ; ils représentent, en toute logique, les 2/3 environ des crédits engagés au cours de l'exercice "an II".

La répartition des moyens d'action en 1990 selon les secteurs s'établit comme suit :

TABLEAU 5
La répartition des moyens d'action en 1990

	Crédits d'engagement (moyens d'action)		Crédits d'ordonnancement (moyens de paiement)	
	millions de frs.	%	millions de frs.	%
Economie et emploi	520,0	3,2	480,0	3,9
Ressources naturelles et environ- nement	2.737,4	17,1	2.545,8	20,9
Pouvoirs locaux (travaux subsi- diés)	1.398,8	8,7	1.127	9,2
Aménagement du territoire	1.507,5	9,4	1.611,0	13,2
Equipement et transport : bâti- ment	815,0	5,1	171,0	1,4
Routes	5.041,2	31,6	3.524,6	28,9
Voies hydrauliques	2.554,0	15,9	1.654,4	13,6
Electricité - télécommunications	673,9	4,2	571,0	4,7
Transports urbains, interurbains et aéroports régionaux	771,7	4,8	515,0	4,2
	16.019,5	100	12.200,0	100

Comme on peut le constater immédiatement, la part d'investissements dans les grands secteurs d'infrastructure est importante : les secteurs "routes", "voies hydrauliques", "électricité" et "transports" mobilisent 56,5% des moyens d'action soit plus de 9 milliards de francs (sur le budget 90, ils représentent 51,4% des crédits d'ordonnancement soit 6 milliards 265 millions).

V. Le budget de la Communauté française.

A. Les recettes.

La ventilation des recettes s'établit comme suit :

TABLEAU 6
La ventilation des recettes

	1989		1990	
	en millions	%	en millions	%
TVA	124.256,6	69,8	131.835,8	73,7
IPP	32.157,1	18,1	33.922,6	19,0
Radio-redevance	5.527,4	3,1	5.527,4	3,1
Emprunt "institutionnel"	5.365,8	3,0	5.526,7	3,1
Autres	10.668,7	6,0	2.159,4	1,2
	177.975,6	100,0	178.971,9	100,0

L'emprunt institutionnel ne sera nécessaire que si les besoins de trésorerie dépassent les crédits gratuits octroyés par la loi de financement. Les recettes "autres" comprennent les recettes de divers fonds (notamment le fonds des bâtiments scolaires) et le financement par l'Etat Central des frais afférents aux étudiants étrangers.

B. Les dépenses.

Celles-ci sont établies en termes de moyens de paiement (en millions de frs)

TABLEAU 7
Les dépenses

	dépenses courantes	investissements	Total	%
Matières culturelles et personnalisables	32.079,3	4.308,0	36.387,3	20,24
Education et recherche	131.216,5	2.623,6	133.840,1	74,44
Formation et dépenses culturelles de l'éducation	9.266,1	301,9	9.568,0	5,32
TOTAUX	172.561,9	7.233,9	179.795,4	100,0

Comme mentionné plus haut, il paraît difficile de dégager, à l'heure actuelle, des éléments tangibles d'une politique budgétaire au niveau de la Communauté; la contrainte financière paraît à ce point liante qu'il s'agit plutôt de procéder au mieux à une répartition des moyens disponibles. Par ailleurs, les mécanismes de financement du secteur "éducation" (qui représente 80% du budget) ne permettent pas d'envisager une amélioration à moyen terme.

VI. Une réforme inachevée...

Au cours du second semestre de 1988 et le début de 1989, se sont concrétisées les phases I et II de la réforme de l'Etat; la phase I consistant, pour l'essentiel, en la révision de la Constitution et en la loi du 8 août 1988 du transfert des compétences, la phase II consistant en lois d'application (cours d'arbitrage, création in facta de la Région bruxelloise, loi de financement) ³.

Reste la "troisième phase". Celle-ci doit – prochainement – procéder à l'achèvement, au peaufinage du fédéralisme. Problème épineux s'il en est, tant pour ce qui concerne les matières que le calendrier...

Les matières à organiser au cours de cette troisième phase sont la conclusion des traités internationaux, la détermination des compétences exclusives de l'autorité nationale et corollairement le transfert aux Communautés et Régions des

(3) Voir: Concise List of Sources Concerning the Constitutional Reforms of 1988-1989 in Belgium. In: *Res Publica*, 1989, n° 3, blz. 329-333.

compétences résiduelles (ceci constitue un enjeu important, parfois pour des secteurs entiers, comme par exemple l'agriculture) et enfin (le dernier mais non le moindre) les réformes institutionnelles (réforme du système bicaméral et particulièrement du Sénat, suppression du double mandat parlementaire, élection directe des conseils régionaux et communautaires).

A. *La conclusion des traités internationaux.*

Ceci pose des problèmes juridiques internes relativement complexes. La loi de réformes institutionnelles prévoit que, en matière de relations internationales, chaque niveau de pouvoir est compétent pour les matières qui sont de sa compétence : ainsi, grosso modo, l'Etat national est compétent pour la diplomatie, les Communautés pour les matières culturelles, les matières personnalisables et l'enseignement, les Régions pour le reste et particulièrement pour la conclusion des traités commerciaux (sauf pour les matières de politique économique qui restent du ressort de l'Etat central : voir annexe).

Or, l'article 68 de la Constitution prévoit que c'est le Roi, donc le Gouvernement national, qui est compétent pour les traités de paix, d'alliance et de commerce.

Si les révisions constitutionnelles de 1970, 1980 et 1988 de l'article 59bis ont réglé le problème des compétences communautaires, celui des compétences des Régions reste pendant.

L'application de la loi de réformes, en ce qui concerne la compétence des Régions à conclure des traités, suppose donc la révision de l'article 68 de la Constitution.

De plus, il semblerait qu'au niveau du droit international, la compétence des entités fédérées à conclure des traités commerciaux ne soit pas établie. Pour que la réforme institutionnelle produise ses pleins effets de droit, cela nécessite la reconnaissance des Régions au niveau supranational, à commencer sans doute par la CEE. Ceci paraît inéluctable dès lors qu'on se place dans une perspective historique qui est celle d'une affirmation croissante de la réalité économique et politique que sont les Régions, même dans des pays hypercentralistes comme la France.

B. *La détermination des compétences exclusives de l'autorité nationale et le transfert aux Communautés et Régions des compétences résiduelles.*

Ce point est particulièrement important tout d'abord du point de vue de la philosophie de l'attribution des compétences. Jusqu'à présent, la logique constitutionnelle, et aussi des lois de réformes, a été celle de compétences attribuées aux Régions par le législateur. La troisième phase devra procéder à la définition exhaustive des compétences du pouvoir national. Il s'agit bien d'une démarche inverse à celle qui a prévalu jusqu'ici (bien que, pour certaines matières, la politique

économique par exemple, les compétences du National aient déjà été explicitement déterminées). Les Régions (et les Communautés, selon les matières) recevront les compétences résiduelles c'est-à-dire les compétences qui ne seront pas explicitement conférées au pouvoir central.

Il va de soi que l'objectif de cette troisième phase doit être celui d'un élargissement des compétences régionales grâce à cette définition stricte des compétences nationales. Ceci s'avère particulièrement important pour certains secteurs comme, par exemple, l'agriculture et la recherche.

Jusqu'à présent, l'agriculture reste de la compétence du pouvoir national bien que tous les domaines en aval (industries agro-alimentaires...) émergent aux compétences économiques des Régions ; indirectement, il en est de même vers l'amont pour ce qui concerne l'aménagement du territoire dont les directives peuvent bien entendu conditionner le développement de l'agriculture.

Depuis longtemps déjà, une bonne partie du monde agricole wallon appelle des politiques particulières pour le Sud : s'appuyant sur les caractéristiques propres du Sud (élevage extensif à l'inverse de ce qui se pratique dans le Nord, conditions climatiques, type de productions...), il s'étonne aussi d'être écarté d'une politique d'aide appropriée de la CEE et s'estime grugé dans les négociations financières menées sans lui.

Ce secteur donne bien des exemples de ce que le centralisme pouvait – et peut encore – être nuisible pour le Sud. Riche de grandes étendues, il reste un "grenier à blé", pour l'ensemble du pays : pourtant, si l'on y trouve la majeure partie des productions de base (céréales, légumes, production laitière...) il faut chercher dans le Nord, les entreprises de transformations, les industries alimentaires : on y trouve de 80% à 90% de l'emploi du secteur.

Régionaliser l'agriculture peut ainsi perturber ces formes d'appropriation des matières premières dont la traduction maximale se concrétise en véritable impérialisme : rachat massif de terres par le Boerenbond, salarisation de fermiers "locataires", invasion par la livraison d'engrais, d'aliments pour bétail, d'assurances...

Ces comportements ne se font pas sans complicité intéressée par des opérations foncières ou des opportunités financières : cela explique les réserves nettes exprimées par certains milieux wallons dans le débat sur les compétences à attribuer aux Régions.

Cela illustre aussi les enjeux liés aux négociations européennes et aux répartitions des Fonds créés au sein de la CEE (FEOGA : Fonds Européen d'Orientation et de Garantie Agricole).

La Wallonie n'a visiblement pas sa part ou même le choix de l'utilisation des fonds disponibles. N'est-ce pas jusqu'ici le Boerenbond qui désigne, en son sein, le Ministre belge de l'Agriculture ?

En matière de recherche, le principe de la réforme est celui de l'octroi des compétences aux différents pouvoirs en fonction des matières qui relèvent de leurs

compétences. Il est évident que cette définition est insuffisante, qu'il existe des problèmes de "frontières" importants qui ne seront résolus que grâce à la troisième phase.

C. *Les réformes institutionnelles.*

L'accord gouvernemental prévoit que la troisième phase organisera d'une part la réforme du Sénat, en l'adaptant aux nouvelles structures fédérales, et d'autre part, l'élection directe des conseillers régionaux et communautaires.

A l'heure actuelle, les Conseils sont constitués des parlementaires élus comme mandataires nationaux, ce qui établit des situations de double ou de triple mandats. Comme ce fut le cas le 18 juin 89 pour la Région bruxelloise, la troisième phase devra organiser l'élection directe des conseillers régionaux wallons, des conseillers communautaires francophones et des conseillers flamands.

La réforme du Sénat constitue un problème beaucoup plus épineux.

Celui-ci sera sensé représenter les composantes de l'Etat et non plus la Nation tout entière, comme c'est le cas actuellement puisque le Sénat et la Chambre sont dotés des mêmes pouvoirs et sont constitués de la même façon : élection directe selon les circonscriptions d'arrondissements (excepté le cas des sénateurs provinciaux et des sénateurs cooptés). Le principe du bicaméralisme serait maintenu mais sur base d'une philosophie politique différente : il n'y aurait plus deux assemblées nationales en tant que telles mais une assemblée nationale, la Chambre, et une seconde assemblée représentant les composantes de l'Etat fédéral et permettant de garantir les intérêts des entités minorisées au sein de la première Chambre ; de ce point de vue, le bicaméralisme apparaît comme nécessaire dans un système fédéral, c'est le sens de l'accord gouvernemental.

Cette troisième phase n'est toujours pas réalisée deux ans après l'accord gouvernemental. Il semble bien qu'il n'y ait pas d'accord politique facile à ce propos : elle aurait dû être mise en oeuvre pour l'été 1990, et les choses ne semblent guère évoluer de manière à respecter ce calendrier initialement prévu, laissant ainsi en suspens bon nombre de problèmes qui y sont liés...

Summary: The budgetary policies of the Walloon Region and the Francophone Community.

This paper aims to determine the major axes of the economic policy implemented by the Walloon Region since it acquired significant powers in January 1989. A brief summary of the mechanisms introduced by the Special Financing Law demonstrates how much federal entities suffer from financial constraints imposed by the budgetary sourcing from the National Government. As a result the resources made available are lower than 1988 expenditure on items which have since been "federalized". The balance will have to be financed by Regional borrowing.

We discuss several budgetary policies scenarios and their effects. The Walloon Region has chosen a middle way between two extremes. It has avoided an unchanged expenditure policy, which would have led to an undestorable increase in the debt of the Region, followed by a chronic budgetary shortage. neither has it introduced an excessively strict policy - obtaining a balanced budget by 1996 would have meant a 20% cut in current expenditures. The Walloon Region has opted for a policy of distributing growth between the present and the future by accepting a reasonable level of debt with borrowing limited to the financing of investments which increase the Region's earning assets.

When it comes to the budgetary policy of the French Community, we confine ourselves to a brief presentation of the budget because of uncertainty about how it will be made up.

ANNEXE

Les compétences

REGIONALES	COMMUNAUTAIRES	NATIONALES
		SECURITE SOCIALE
	FONCTIONS D'AUTORITE	
		<ul style="list-style-type: none"> ● Justice ● Défense nationale ● Gendarmerie ● Intérieur ● Coopération au développement. - Fiscalité: réglementation et perception des impôts ; - Fonction publique : <ul style="list-style-type: none"> ● définition des normes nationales, ● statut des agents de l'Etat. - Tutelle : <ul style="list-style-type: none"> ● sur la Province de Brabant et les Communes de la région de langue allemande ● sur les communes des Fournons, de Comines, Warneton et des communes à facilités. - Affaires étrangères : la diplomatie.
	AMENAGEMENT DU TERRITOIRE	
<ul style="list-style-type: none"> - Urbanisme et aménagement du territoire - Places d'alignement de la voirie communale - Zonings industriels - Rénovation urbaine - Rénovation des sites désaffectés - Politique foncière - Monuments et sites. 		
	ENVIRONNEMENT	
<ul style="list-style-type: none"> - Protection de l'environnement (<i>dans le cadre des normes légales en ce compris la fixation des normes générales et sectorielles dans le respect des normes européennes ou nationales</i>) - Politique des déchets (sauf les déchets radioactifs) - Police des établissements dangereux et insalubres. 		<ul style="list-style-type: none"> - Définition des normes générales et sectorielles nationales - Politique des déchets radioactifs.

	RENOVATION RURALE ET CONSERVATION DE LA NATURE	
Remembrement des biens ruraux et rénovation rurale - Protection et conservation de la nature (excepté les exportations, les importations et le transit des végétaux et des animaux non indigènes) - Espaces verts - Forêts - Chasse (sauf les armes) et tenderie - Pêche fluviale - Pisciculture - Hydraulique agricole et cours d'eau non navigables, - Démergement - Polders et waterings, y compris les digues.		- Exportations, importations et transit des végétaux et animaux non indigènes - Fabrication, commercialisation et détention des armes de chasse - Pêche maritime (sauf aides économiques).
	LOGEMENT	
Toute la politique du logement (Primes à la réhabilitation, société wallonne du logement, Fonds wallon de la Ligue des Familles nombreuses, aides diverses)		
	EAU	
- Production et distribution - Epuration des eaux usées, y compris l'établissement des conditions, dans le cadre des normes européennes ou nationales - Egouttage		- Définition de normes nationales minimales en matière d'eau potable lorsqu'il n'existe pas de normes européennes. - Définition de normes générales et sectorielles nationales en matière de déversement des eaux usées lorsqu'il n'existe pas de normes européennes.
	POLITIQUE ECONOMIQUE	
- Les richesses naturelles - La politique économique - Aspects régionaux de politique du crédit (dans le cadre des politiques nationales, monétaires et de crédit) y compris la création et la gestion des organismes publics de crédit - Politique des débouchés et des exportations		- Octroi de la garantie de l'Etat en matière d'expansion économique (sur proposition de l'Exécutif régional) - Fixation des règles générales en matière : • de marchés publics • de protection des consommateurs

<ul style="list-style-type: none"> - Aides aux entreprises agricoles - Les secteurs qui étaient dits nationaux (charbonnage, construction navale, verre, sidérurgie, textile) - octroi d'avantages fiscaux sauf ceux qui relèvent de la fiscalité nationale et qui sont accordés dans le cadre des lois d'expansion, lesquels avantages sont soumis à l'accord du national - SRIW - expansion économique : aides aux entreprises industrielles, commerciales, artisanales et aides complémentaires ou supplétives aux entreprises agricoles. - Planification économique régionale. 		<ul style="list-style-type: none"> • d'organisation de l'économie • de plafonds d'aides. - Politique monétaire (interne et externe) - Politique financière et protection de l'épargne (réglementation et contrôle des institutions financières et d'assurances). - Politique des prix et des revenus - Droit de la concurrence - Droit commercial et des sociétés - Conditions d'accès à la profession - Propriété industrielle et intellectuelle - Contingents et licences - Métrologie et normalisation - Secret statistique - SNI - Droit du travail et sécurité social - Agriculture - Planification.
	POLITIQUE DE L'ENERGIE	
<ul style="list-style-type: none"> - Distribution d'électricité en-dessous de 70.000 volts - Distribution publique de gaz - Utilisation du grisou et du gaz de hauts fourneaux - Réseaux de distribution de chaleur à distance - Valorisation des terrils - Sources nouvelles d'énergie (sauf le nucléaire) - Récupération d'énergie - Utilisation rationnelle de l'énergie. 		<ul style="list-style-type: none"> - Energie nucléaire - Plan d'équipement national du secteur de l'électricité - Grandes infrastructures de stockage, transport et production de l'énergie - Les tarifs.
	POUVOIRS SUBORDONNES	
<ul style="list-style-type: none"> - Modalités de fonctionnement, contrôle et fixation du ressort des associations de communes dans un but d'utilité publique. - Financement général des communes, agglomérations, fédérations de Communes et des Provinces (sauf la Province de Brabant) 		<ul style="list-style-type: none"> - Financement de la Province de Brabant - Tutelle : voir "fonctions d'autorité"

<ul style="list-style-type: none"> - Organisation et exercice de la tutelle administrative sur les Communes, fédérations et agglomérations des Communes, et sur les Provinces sauf les points retenus en matières nationales dans les fonctions d'autorité (Supra). 		
	POLITIQUE DE L'EMPLOI	
<ul style="list-style-type: none"> - Placement des chômeurs - Programmes de remise au travail - Application des normes concernant l'occupation des travailleurs étrangers. 		<ul style="list-style-type: none"> - Pouvoir normatif général - Allocation de chômage (sécurité sociale)
	RECHERCHE	
<ul style="list-style-type: none"> - La recherche scientifique pour les matières de leur compétence. 	<ul style="list-style-type: none"> - La recherche scientifique pour les matières de leur compétence. 	<ul style="list-style-type: none"> - Recherche liée aux compétences du National.
	TRAVAUX PUBLICS ET TRANSPORTS	
<ul style="list-style-type: none"> - Routes et leurs dépendances - Voies hydrauliques et leurs dépendances - Ports et leurs dépendances - Les défenses côtières - Les digues - Les services de bacs - Aéroports publics sauf Bruxelles-National - Transports urbains et vicinaux (y compris les taxis) 		<ul style="list-style-type: none"> - Infrastructures liées à Défense civile et militaire - Aéroport de Bruxelles-National - SNCB
	MATIERES CULTURELLES	
	<ul style="list-style-type: none"> - Défense et illustration de la langue - Beaux-Arts - Patrimoine culturel, musées - Bibliothèques, discothèques - Radio, TV, y compris publicité commerciale - Encouragement à la formation des chercheurs - Politique de la jeunesse - Education permanente et animation culturelle - Education physique et sports - Loisirs et tourisme - Formation préscolaire dans les préguardiennats 	

<ul style="list-style-type: none"> - Formation postscolaire et parascolaire - Formation artistique - Formation intellectuelle, morale et sociale - Promotion sociale - Reconversion et recyclage professionnel - Recherche scientifique pour les matières de leur compétence - Soutien à la presse écrite. 		
	MATTERES PERSONNALISABLES	
	Politique de la santé	
	<ul style="list-style-type: none"> - Dispensation des soins intra et extra-muros - Education sanitaire et médecine préventive (sauf mesures nationales de prophylaxie) 	<ul style="list-style-type: none"> - Législation organique et financement organisé par cette législation - INAMI (sécurité sociale) - Règles de base relatives à la programmation et au financement de l'infrastructure - Normes nationales d'agrèation - Détermination de la désignation comme hôpital universitaire - Mesures prophylactiques nationales.
	Aides aux personnes	
	<ul style="list-style-type: none"> - Politique familiale - Politique d'aide sociale (sauf règles organiques des CPAS, et fixation du revenu garanti) - Politique d'accueil et d'intégration des immigrés - Politique des handicapés - Politique du troisième âge - Protection de la jeunesse - Aide sociale aux détenus 	<ul style="list-style-type: none"> - Allocations familiales (sécurité sociale) - Règles organiques des CPAS et revenu minimum garanti - Allocations et mise au travail des handicapés - Pensions (sécurité sociale)
	Enseignement	
	<ul style="list-style-type: none"> - Fondamental - Secondaire - Spécial - Universitaire - Supérieur non-universitaire - Centres PMS, transport scolaire - Bourses d'études - Enseignement de promotion sociale 	<ul style="list-style-type: none"> - Pensions (Sécurité sociale) - Obligation scolaire - Conditions minimales de délivrance des diplômes.

Het recente beleid inzake de audiovisuele media in België

door Els DE BENS,

Gewoon hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Gent.

De laatste jaren onderging het Belgische medialandschap een aantal drastische wijzigingen. Het meer dan veertig jaar oude monopolie van de openbare omroep werd stap voor stap afgebouwd : honderden private radio's, twee nieuwe commerciële netten, twee betaalnetten en lokale TV-zenders deden hun intrede. Door deze nieuwkomers werd een concurrentieel omroepbestel gecreëerd waarvan een aantal economische en socio-culturele consequenties niet uitbleven.

De dag- en weekbladuitgevers lieten zich niet onbetuigd en eisten participaties op in de nieuwe private audiovisuele media. Meteen werd het duidelijk dat de privatisering in de mediasector de trend naar monopolisering stimuleerden.

Onmiddellijk rijst bij dit alles de vraag of de overheid zich bij deze belangrijke beslissingen liet inspireren door een wel doordacht en samenhangend mediabeleid.

I. Commerciële televisie onafwendbaar.

Alhoewel het monopolie van de BRT-RTBF reeds in 1981 doorbroken werd door de legalisering van de "vrije" lokale radio's¹, heeft de publieke opinie de start van commerciële televisie als een breekpunt ervaren.

Het opinieklimaat was nochtans halverwege de jaren tachtig klaargestoomd voor de opheffing van het openbaar televisie monopolie. RTBF en BRT stonden voortdurend aan kritiek bloot : politisering en bureaucratische verstarring waren de hoofdaantijgingen. Naast de druk vanuit politieke hoek, drongen tevens diverse economische groepen aan op een commercieel, concurrentieel omroepbestel. Deze mentaliteit was trouwens geen typisch, losstaand Belgisch fenomeen : in heel West-Europa sloeg de privatiseringsrage toe.

Om met commerciële televisie te kunnen starten, moest een nieuw wettelijk kader gecreëerd worden. België heeft een ingewikkelde staatsstructuur en in deze materie waren zowel de nationale overheid als de gemeenschappen bevoegd. De kabel distributie en de handelspubliciteit (tot januari 1989) ressorteerden immers nog onder de nationale bevoegdheid.

(1) De technische normen (reikwijdte, zendkracht) werden nationaal geregeld door de wet van augustus 1981 ; de culturele normen voor de Waalse Gemeenschap door de wet van 8 september 1981 en voor Vlaanderen door de wet van 6 mei 1982.

De nieuwe wet van 6 februari 1987 zette het licht op groen voor omroepreclame. Art. 12 § 2 bepaalde dat slechts één rechtspersoon per gemeenschap kon gemachtigd worden om handelspubliciteit in TV-programma's op te nemen. Meteen werd dus duidelijk gesteld dat TV-reclame het monopolie zou worden van één TV-zender per gemeenschap². De wet bleef op vele punten onduidelijk. Zo bepaalde art. 3 dat de voorwaarden en modaliteiten van reclame voor lokale/regionale TV nog konden bepaald worden... Men "vergat" bovendien duidelijk te stipuleren hoeveel, wanneer en hoe TV-reclame moest geprogrammeerd worden. Een aanvullend KB (3 augustus 1987) specificeerde dat de handelspubliciteit moest gegroepeerd worden in niet opeenvolgende blokken waarvan de totale duur een jaarlijks gemiddelde van 12 minuten per uur zendtijd en een maximum van 6 minuten per tijdsblok niet mocht overschrijden³. De wet voorzag in de oprichting van een Raad voor Handelspubliciteit, die een code moest opstellen en tevens controle moest uitoefenen op de naleving van de wet⁴. Als gevolg van de staatshervorming werd echter de bevoegdheid voor handelspubliciteit vanaf 1 januari 1989 naar de Gemeenschappen overgeheveld. In Vlaanderen werd de Raad voor Handelspubliciteit op radio en televisie geïnstalleerd in februari 1990⁵; in Wallonië moet hij nog samengesteld worden. Ondertussen hebben de nieuwe commerciële zenders VTM en RTL ruim de tijd gehad om zich van de wettelijke voorschriften niet al te veel aan te trekken.

De concrete invulling van het profiel van de "niet openbare televisie" gebeurde met het decreet van 28 januari 1987 voor Vlaanderen⁶ en van 17 juli 1987 voor Wallonië⁷.

Beide decreten vertonen heel wat leemten en dubbelzinnigheden. Vooral het Vlaamse decreet liet heel wat vragen open: van de 14 artikelen werden er trouwens 10 doorverwezen naar de bevoegdheid van de Executieve! Op deze manier onttrok men het debat over het mediabeleid aan de dialoog⁸. Het argument dat voor deze procedure werd ingeroepen, was tijdwinst. In Vlaanderen werd men blijkbaar ongeduldig om met commerciële televisie van wal te steken... Het kabeldecreet schreef wel voor dat de Executieve voorafgaandelijk het advies moest inwinnen van een mediaraad. Deze Mediaraad, in allerijl in juni 1987 geïnstalleerd, werd door de bevoegde minister onder een dermate grote tijdsdruk gezet dat het advies voor erkenning van VTM geweigerd werd⁹! Waarschijnlijk precies

(2) Wet 6 februari 1987, art. 12, par. 2, BS 3 april 1987, N87-627.

(3) KB 3 augustus 1987, BS 20 augustus 1987, N87-1489.

(4) KB 3 augustus 1987, BS 20 augustus 1987, N87-1490.

(5) Ministerieel Besluit 19 januari 1990.

(6) Decreet 28 januari 1987, BS 19 maart 1987, N87-539.

(7) Decreet 17 juli 1987, BS 22 augustus 1987, N87-1513.

(8) D. VOORHOOF, De nieuwe mediawetgeving: krachtlijnen van de wet op de omroepreclame en het kabeldecreet. In: *Tegenspraak-Cabliers* 3, blz. 101-102.

(9) VTM zonder advies Mediaraad. In: *Pub*, 2 december 1987, nr. 23.

wat de minister wenste want dan hoefde men niet eens het advies van de Media-raad af te wachten.

Het ligt buiten het opzet van deze bijdrage om gedetailleerd in te gaan op de juridische bepalingen van beide decreten ; hier zullen enkel de krachtlijnen van de achtergronden en socio-culturele consequenties aan bod komen.

II. Wallonië geeft het startsein met RTL-TV1.

Langs Franstalige zijde werd de oprichting van een nieuwe commerciële zender reeds lang vóór het decreet van 17 juli 1987 voorbereid. Radio-Télévision Luxembourg (RTL), via haar binding met de Groep Brussel-Lambert (GBL) en Paribas, was reeds vele jaren de "officiële" Belgische commerciële zender : in 1986 was 82,5% van RTL onder Belgische controle ¹⁰. Jaarlijks haalde RTL trouwens meer dan de helft van haar reclamebudget uit de Belgische adverteerdersmarkt. Om zich een meer Belgisch profiel te geven werd een Belgisch filiaal "TV-Team" opgericht dat een akkoord aanging in 1985 om samen met Audiopresse (de Belgische Franstalige pers zonder La Wallonie en het inmiddels verdwenen dagblad La Cité).

De onderhandelingen tussen RTL en de Executieve van de Franse Gemeenschap liepen ondertussen uit op een akkoord in de zomer van 1986. Ondanks de geruchten over belangstelling vanwege S. Berlusconi en G. Désir en Télé-Bruxelles, was RTL nu quasi zeker de erkenning te zullen krijgen.

Reeds in 1986 was trouwens het ontwerpdecreet dat door de Franse Gemeenschapsraad moest gestemd worden, volledig uitgewerkt. Men zat echter klem omdat eerst op nationaal niveau de wet op de handelspubliciteit moest gewijzigd worden.

Na de wet op de handelspubliciteit (6 februari 1987) en het decreet van 17 juli 1987, verliep alles zeer snel. RTL-TV1 (N.V. TVi opgericht door N.V. Team), kaapte zoals voorzien de vergunning weg. RTL (TV-Team en CLT) participeert voor 66%, Audiopresse voor 34%. Het Waalse decreet spreekt van "private televisies", in het meervoud dus, wat in tegenspraak is met de nationale wet van 6 februari 1987. Voorlopig dreigt er echter geen gevaar voor het RTL-TV1 monopolie. De vergunning werd verleend voor 9 jaar. In ruil voor het reclamemonopolie moet RTL-TV1 investeren in de Waalse audiovisuele industrie (via eigen productie, aankoop van programma's en co-producties).

RTL-TV1 werd aanvankelijk een nogal rooskleurige toekomst voorspeld omdat RTL kon terugvallen op een reeds bestaand kijkerspubliek, op ervaring en op het groot film- en televisiearchief van CLT. Het mee scheep gaan in nationale commerciële TV-projecten kadert trouwens perfect in de nieuwe mediastrategie van

(10) E. DE BENS, Audio-visual media in Belgium. Political, socio-cultural and economic developments. In : *Soziale Konsequenzen einer europäischer Medienpolitik*, Band 2, Vol. 2, Studie Gen. Dir. 5, Eur. Gemeinschaft, Hamburg, 1989, blz. 1-34.

CLT. In plaats van de grote pan-Europese zender te worden, heeft CLT gekozen voor decentralisatie : RTL-Plus (in West-Duitsland), RTL-TVi (België), RTL-Véronique (Nederland), RTL-Lorraine (Frankrijk) ¹¹. De internationale reclamewereld is duidelijk meer geïnteresseerd in gesegmenteerde nationale TV-markten dan in één alomvattende pan-Europese.

RTL-TVi kreeg echter onverwacht tegenwind. De geprivatiseerde Franse zender TF1 trok met zijn populair aanbod steeds meer Belgische kijkers aan. TF1 had in 1989 gemiddeld 20% van het kijkvolume in Franstalig België; de RTBF en RTL-TVi hadden elk ongeveer 25%; 17% ging naar A2 en FR3 en de rest naar de overige zenders ¹². TF1 stelde zijn reclameblokken open voor de Belgische adverteerders en de reclame-inkomsten van RTL-TVi slinkten verder. De RTBF, die steeds TV-reclame had opgeëist en zoals RTL-TVi kijkers verloor aan TF1, zocht toenadering tot RTL-TVi. In maart 1989 werd besloten om samen de Franse zenders te bekampen ; in juni 1989 gaf een decreet de toelating aan de RTBF om vanaf 1 september 1989 samen met RTL-TVi reclame uit te zenden. Het aandeel van Belgische "commerciële" TV sprong van 20% naar 45%. Deze "fusie" bood echter niet het verwachte resultaat want i.p.v. een toename van het reclamevolume, vloeide een gedeelte van de reclame van RTL-TVi naar de RTBF ! Via een sluwe regeling had RTL-TVi deze eventualiteit voorzien en kwam een deel van de opbrengst terug naar RTL-TVi zodat de RTBF even "arm" bleef : in 1990 werden de reclame-inkomsten verdeeld a rato van 24% voor de RTBF en 76% voor RTL-TVi ¹³. De concurrentie met de Franse zenders gaat ondertussen verder ; TF1 kondigde onlangs aan voor België speciale reclameblokken te zullen inlassen. Uiteindelijk gaat het nu om een gevecht om kijkcijfers ; de programmatie van beide zenders glijdt dan ook steeds meer af naar amusement (zie paragraaf 4).

III. Een spoedprocedure voor VTM.

Na de publikatie van het "kabeldecreet" van 17 januari 1987 zou het nog een hele tijd duren vooraleer in Vlaanderen een landelijke commerciële zender van wal stak. Het decreet voorzag in verschillende types niet-openbare televisie, maar voor de landelijke werd het monopolie aan één enkele zender gegeven en dan nog wel voor 18 jaar ! (cfr. RTL-TVi - 9 jaar).

Aan de lobby van de Vlaamse dag- en weekbladuitgevers werd in ruime mate tegemoet gekomen : zij hadden steeds als compensatie voor het eventueel reclameverlies participatie in de commerciële zender opgeëist. Het "kabeldecreet" bepaalt het minimum aandeel van de pers op 51%. In heel wat landen gaat het beleid precies de omgekeerde richting uit en verbiedt men dergelijke participaties.

(11) Ibidem.

(12) Bron : *CLM*, 1989.

(13) De toestand in Medialand. In : *Dynamiek*, Kamer van Koophandel, Brussel, maart 1990.

Initieel probeerden twee "persgroepen" de vergunning in de wacht te slepen. De OTV (Onafhankelijke Televisie Maatschappij) van de VUM (Vlaamse Uitgevers Maatschappij) zocht toenadering tot RTL (de VUM heeft via Ibel een binding met RTL) en tot de overige Vlaamse persgroepen. Het overleg sprong af omdat de VUM als marktleider een meerderheidsparticipatie opeiste. De tweede groep VMM (Vlaamse Media Maatschappij) richtte in november 1987 VTM (Vlaamse Televisie Maatschappij) op. Alle krantengroepen (met uitzondering van de VUM, De Morgen en de Financieel Economische Tijd) alsook 5 weekbladgroepen participeerden ¹⁴. Achteraf zou blijken dat quasi 100% van de VTM-aandelen in handen zijn van de pers! Een kwalijke vorm van multimediale concentratie. Bovendien rijzen er meteen vragen naar de mogelijkheden van een onafhankelijke TV-kritiek wanneer bijna alle dagbladen én alle belangrijke weekbladen bij VTM betrokken zijn.

Eénmaal het decreet gepubliceerd, moesten de uitvoeringsbesluiten zo snel mogelijk ingevuld worden. De politieke druk was zeer sterk en de ontwerp teksten van de uitvoeringsbesluiten werden geschreven op VTM-maat; de andere door het decreet voorziene niet-openbare televisies zoals lokale TV, betaal-TV en TV gericht op specifieke doelgroepen, werden stiefmoederlijk en oppervlakkig behandeld. Een aantal hiaten hypothekeren thans o.m. de levenskansen van lokale TV (zie paragraaf 5).

Het uitvoeringsbesluit inzake "eigen culturele" producties legt in de beginfase een minimum van 20% op. Toch is de definitie van "eigen culturele" producties een miskleun. Het Waalse decreet sluit nieuws, reclame, quiz en spelletjes uit de definitie van "eigen culturele" producties. Ondanks het advies van de Mediaraad dit Waalse voorbeeld te volgen, laat de minister quiz en spelletjes toe; precies met deze programmacategorieën kon men het aandeel eigen culturele producties uitermate goedkoop en gemakkelijk invullen.

In de nationale wet van 6 februari 1987 werd sponsoring en niet-commerciële reclame reeds aan de bevoegdheid van de Gemeenschappen doorgespeeld. Het Waalse decreet laste dan ook twee hoofdstukken in waarbij niet-commerciële reclame en sponsoring (hoofdstukken VII en VIII) werd toegelaten zowel op privé als openbare TV. Het Vlaamse decreet repte met geen woord over niet-commerciële reclame en sponsoring. Naar aanleiding van het advies van de mediaraad inzake reclame en sponsoring (advies nr. 90/02, maart 1990) vonden dan ook verhitte discussies plaats. Het was duidelijk dat de gangmakers van VTM ook sponsoring en niet-commerciële reclame voor zich opeisten. De BRT mocht wel nog gratis "boodschappen van algemeen nut" uitzenden. Het zgn. mini-decreet inzake reclame en sponsoring dat thans bij de Vlaamse Executieve voorligt, wil wel sponsoring op de BRT-TV toelaten. VTM dreigt naar de rechter te stappen. Ook de re-

(14) De dagbladconcerns NV Hoste, NV Concentra, NV De Vlijt. Vijf weekbladgroepen: TUV (o.m. Humo, Elga), IUM (o.m. Story, Panorama, Flair, Libelle), Almaspar (o.m. Joepi, Dag Allemaal, Rijk der Vrouw), Roularta (Knack en Trends) en Perexma (TV Ekspres, TV-blad).

cente beslissing om reclame op de BRT-radio uit te zenden, is bij de VTM-top verkeerd aangekomen: niet zozeer dat VTM reclameverlies hoeft te vrezen van de BRT-radio, maar omdat dit misschien de eerste symbolische stap is om later ook aan de BRT TV-reclame te geven.

VTM is na één jaar, in tegenstelling tot RTL-TV_i, alleszins een succesverhaal geworden. De reclame-inkomsten liepen op tot meer dan 3 miljard BF. Dit impliceert nog niet meteen dat de dag- en weekbladuitgevers op rozen zitten. In de uitbouw van dit nieuwe commerciële TV-station moet verder geïnvesteerd worden. Of VTM voor de dag- en weekbladuitgevers een goede investering zal worden, kan maar na verloop van jaren worden ingeschat. Wanneer straks RTL-Véronique op de Vlaamse kabel komt, zou dit wel eens een onvoorziene concurrent voor VTM kunnen worden. Ondertussen legitimeren de dag- en weekbladuitgevers hun 100% participatie in VTM door er op te wijzen dat zij reclameverlies leden in hun persorganen. Met uitzondering van de vrouwenbladen waar de daling nogal fors was, werden de verliezen opgeblazen. Uit de recente KRAB-cijfers blijkt dat de situatie helemaal niet zo alarmerend is.

De kersverse Vlaamse Raad voor Handelspubliciteit heeft onlangs VTM in gebreke gesteld: niet toegelaten programma-onderbrekingen, reclamespots bij programma's specifiek op kinderen gericht,... Door wie, en wanneer VTM zal gesanctioneerd worden blijft tot op heden een open vraag.

Het financiële succes van VTM hangt uiteraard nauw samen met de hoge kijkcijfers. Reeds tijdens de eerste lanceringsmaand overtrof VTM het nagestreefde 20% marktaandeel: in februari 1989 klom het kijkvolume reeds op tot 27% en in december 1989 haalde men 36,6%¹⁵.

Voor de BRT had dit nefaste gevolgen: daar waar de BRT in 1988 nog over een gemiddeld jaarlijks kijkvolume van 57% beschikte, slonk dit in de eerste VTM-maand naar 30%; in december 1989 was het naar 26% gedaald¹⁶!

IV. De openbare omroepen in de tegenaanval.

Zowel de BRT als de RTBF hebben het succes van hun commerciële concurrenten trachten om te buigen. Het is evident dat geen enkele omroep onverschillig blijft wanneer de kijkers het laten afweten. Bij de BRT en de RTBF ging het niet enkel om gekrenkte trots; de sterke daling van het kijkersaandeel zou wel eens tegen de openbare omroep kunnen gebruikt worden. Jaarlijks wordt immers door de regering de dotatie bepaald. Een onverkwikkelijke situatie voor een omroep, die hierdoor de speelbal wordt van de politici. Over de jaren heen kregen de open-

(15) Bron: *BRT-Studiedienst*, Kijkcijfers marktaandeel 1989. Zie tevens de licentiaatsverhandeling van B. Declercq waar gedetailleerd per maand de verschuivingen tussen BRT en VTM worden nagegaan. B. Declercq, *De kijkcijferpsychose slaat toe in Vlaanderen*. Licentiaatsverhandeling R.U.-Gent, 1989-1990.

(16) Bron: *BRT-Studiedienst*, Jaarverslagen, 1988.

bare omroepen slechts een gedeelte van het kijk- en luistergeld en de laatste jaren werd het percentage steeds verminderd. In 1989 bedroeg het voor de BRT nog slechts 51%; voor de RTBF 61%. In vergelijking met ongeveer gelijkaardige buitenlandse openbare omroepen behoren de BRT en RTBF tot de "armsten" van West-Europa¹⁷. In feite gaat het dus in België niet om kijk- en luistergeld maar om een doodgewone belasting waarvan de overheid een gedeelte, steeds minder, aan de omroepen geeft. De publieke opinie zou derhalve best geïnformeerd moeten worden dat de helft van hun kijk- en luisterbijdrage i.p.v. naar de omroep, naar de schatkist gaat.

Het aanslepend tekort aan middelen werkte verlamdend op de creativiteit. De malaise werd nog gestimuleerd door het verstikkende klimaat van de acute politisering en bureaucrativering.

De beide openbare omroepen hadden bovendien in het verleden reeds met concurrentie af te rekenen. België bracht als dichtst bekabelde land steeds meer buitenlandse zenders in de huiskamer. Over de voorbije twintig jaar "verloor" de RTBF ongeveer 30% van het kijkvolume, de BRT 20%, aan buitenlandse zenders. Heeft deze concurrentie gevolgen gehad op het programmabeleid van de openbare omroepen? Zowel in Vlaanderen als in Wallonië werd hierover heel wat onderzoek verricht; de conclusies zijn gelijklopend¹⁸. Beide omroepen hebben aan de hoeveelheid "ernstige" programma's niet getornd: het aandeel "populaire" en "ernstige" programma's bleef over de periode 1970-1987 quasi onveranderd. Wat wel gewijzigd werd was het tijdstip van uitzending: ernstige programma's werden steeds meer naar de vroege en late avonduren afgevoerd; de "prime time" werd vrijgemaakt voor ontspanning, vooral voor fictie. Meer fictie betekent

(17) 6 miljard BF voor de BRT, 9,7 miljard BF voor Denemarken, 14 miljard BF voor Zweden, 10,9 miljard BF voor Finland en 15,7 miljard BF voor Nederland, EBU-statistics, geciteerd in: *Advies aangaande de rol en opdracht van de openbare omroep in een gewijzigd medialandschap*. Brussel, Vlaamse Mediaraad, juni 1988, blz. 21.

(18) Zie voor Vlaanderen: E. DE BENS, L'influence de la cablodiffusion sur le comportement télévisuel des Belges et sur les stratégies de programmation du service public belge. In: *Actes des 7es Journées Internationales de l'Idate, Bulletin de l'Idate, l'Europe des communications*, novembre 1985, 21, blz. 310-330; E. DE BENS, Cable penetration and competition among foreign stations. In: *European Journal of Communication*, 1986, nr. 4, blz. 477-492; E. DE BENS, Der Einfluss eines grossen ausländischen Programmangebotes auf die Sehgewohnheiten. Belgische Erfahrungen mit einer dichten Verkabelung. In: *Publizistik. Sonderheft 'Sozialisaton durch Massenmedien'*, 1988, Heft 2-3, blz. 352-365. Voor de RTBF hebben Cl. GEERTS, J. THOVERON gelijkaardige studies gemaakt: Cl. GEERTS, J. THOVERON: *Télévision offerte au public. Télévision regardée par le public*, RTBF, Enquête permanente sur les programmes, 1979; *Etudes de radio et de la télévision*, RTBF, 28, 1980: *Le Divertissement*, blz. 85-102; Cl. GEERTS, J. THOVERON, *Une enquête internationale: télévision offerte au public, télévision regardée par le public*, RTBF, Enquête permanente sur les programmes, april 1980; *Etudes de radio et de la télévision*, blz. 91-105.

meteen meer Amerikaanse films en series : het zijn de goedkoopste én de meest populaire programma's ¹⁹.

Met de komst van RTL-TV en VTM kregen de Belgische kijkers een extra portie Amerikaanse pulp : bij RTL-TV was in 1989 het aandeel Amerikaanse fictie 55%, bij VTM 85% ²⁰! In het voetspoor van VTM verhoogde de BRT het aantal Amerikaanse films en series.

De openbare omroepen, besmet door de kijkerspsychose, hebben voor de strategie van de imitatie gekozen. Bepaalde ernstige programma's worden niet enkel meer op zeer ongunstige tijdstippen geprogrammeerd, ze worden gewoon afgevoerd! Jan Ceuleers verklaarde openlijk dat een kijkdichtheid van 500.000 kijkers een minimum is. "Wie dat cijfer niet haalt, kan er niet zeker van zijn in het programmaschema te worden gehandhaafd" ²¹. Met dezelfde wapens het VTM-succes beconcurreren, is voor de BRT een op voorhand verloren zaak : dé pretzender van Vlaanderen is nu eenmaal VTM. Toch laat de BRT zich nog steeds meeslepen in de concurrentiestrijd. Zo verandert de BRT frequent het zendschema. Met dit "tegenprogrammeren" hoopt men de concurrentie uit de weg te gaan. Kijkers houden echter van een vast, duidelijk herkenbaar programmaschema. VTM weet dit maar al te goed en werkt met een horizontale programmastructuur zodat de VTM-kijker zich, zelfs zonder programmagids, terugvindt bij zijn vertrouwde zender.

Het BRT-nieuws holt het "infotainment" van VTM achterna : meer faits-divers, meer lokale items, grappende nieuwslezers, etc.

De BRT en RTBF zouden zich best bij hoogdringendheid bezinnen over dit verflakkingsproces. Het uittekenen van een eigen profiel, is o.i. de enige strategie om het op te nemen tegen een commerciële zender. Voor de RTBF wordt deze zoektocht naar een nieuwe, eigen identiteit nog bemoeilijkt door de samenwerking met RTL-TV.

V. Lokale media in België : een zonderling beleid.

A. Lokale radio's.

De eerste lokale, illegale radio's doken in België op rond 1978. Deze "pioniers" hadden een aantal karakteristieke gemeenschappelijk : zij droomden van een kleinschalige, non-profit radio ; zij profileerden zich als milieu- en strijdzenders. Deze "pioniers" zonden uit op onregelmatige tijdstippen, opereerden in de illegaliteit en voerden acties om het BRT-RTBF radiomonopolie te doorbreken. Bij

(19) E. DE BENS, *Dallasification as a result of increasing channel competition*. ICA-Congress, San Francisco, 1989.

(20) Ibidem.

(21) HJDJ, Jan Ceuleers : een half miljoen kijkers is het minimum. In : *Het Nieuwsblad*, 10 januari 1990.

deze idealisten voegden zich echter al vlug commercieel geïnspireerde groepen die van de lokale radio's non-stop popzenders maakten ²².

Legalisering kon niet uitblijven : de technische normen werden wettelijk vastgelegd door de wet van augustus 1981 ; de culturele, inhoudelijke normen door de Franse Gemeenschap op 8 september 1981 en door de Vlaamse Gemeenschap op 6 mei 1982. Beide decreten vertoonden grote gelijkenissen : men wou het oude "pioniersmodel" legaliseren : kleinschalig, afgestemd op de regio en in wisselwerking met de luisteraars. De decreten repten echter met geen woord over de financiering : de middelen moesten dus gezocht worden bij fans, liefdadigheidsacties, enz. Een uiteraard op termijn niet leefbaar scenario. De op commerciële leest geschoeide lokale radio's bleven verder illegaal reclame uitzenden. De overheid gaf andermaal toe en legaliseerde in 1985 reclame op lokale radio's ²³. Al vlug ontwikkelden zich lokale radionetwerken waarin de dagbladen participeerden ! Voor de kleinschalige lokale radio's zag de toekomst er somber uit ; noch overheids-subsidies, noch een "Robin-Hood"-model waarbij de commerciële radio's een stukje van hun reclame-inkomsten moesten afstaan aan de zwakkere broertjes (o.m. van toepassing in Denemarken, Zweden). Van het oude "pioniersmodel" waarbij lokale radio complementair en regiogericht waren, bleef niets over.

Plotseling kwam er in 1989 een kentering : zowel de CVP als de SP verdedigden onverwacht opnieuw de "kleine", lokale radio. Vooral het ontwerp-decreet van E. Van Rompuy (8 januari 1990) bracht de discussie op gang. Dit ontwerp dat zich afzet tegen de commerciële radio's en vooral tegen de ketenvorming, wil terugkeren naar het pioniersmodel. De tekst laat echter vele vraagtekens en zit vol tegenstrijdigheden. Zo worden b.v. de lokale radio's verplicht erkende beroepsjournalisten in dienst te nemen. Een zware, onmogelijke financiële uitgave voor een kleinschalig medium ! Voor de financiering verwijst E. Van Rompuy naar "lokale" reclame. Een twijfelachtige oplossing als vanaf 1 januari 1990 (met als realistische start september 1990) reclame op de BRT-radio wordt toegelaten. Precies deze beslissing om op de BRT-radio reclame toe te laten verklaart wellicht de "nieuwe" visie t.o.v. lokale radio vanuit een bepaalde politieke hoek.

De bokkesprongen van het mediabeleid m.b.t. private lokale radio's vormen een weinig verkwikkend verhaal, en tonen aan dat onze politici overhaast en ondoordacht mediabeslissingen nemen. Media-experten betwijfelen bovendien of het toekennen van reclame aan de BRT de openbare omroep zal helpen bij het profileren van zijn identiteit.

(22) P. HERROELEN, *1, 2... veel? Kroniek van 20 jaar Belgische radio en televisie*, Leuven, 1982.

(23) A.SELLESLACH, Van strijd naar commercie. Een beknopt overzicht. In : *Koepel 5*, 1986, nr. 3, blz. 7-10.

B. Het lokale TV-beleid: een succes in Wallonië, een miskleun in Vlaanderen.

Van bij het begin was het Waalse beleid t.o.v. lokale TV veel coherenter dan het Vlaamse. In Wallonië vertrok men vanuit een bepaald model: lokale TV moest zich inhoudelijk afstemmen op één bepaalde regio. Deze visie hield meteen in dat de zendtijd zou beperkt worden: het is inderdaad onmogelijk dagelijks een urenvullend programma aan te bieden met informatie en animatie uit de regio. Men wou dus lokale TV complementair naast de grote TV laten functioneren. Men wou bovendien lokale TV uit het commerciële circuit houden. De Waalse overheid was consequent en bij de lanceringsfase werden de middelen ter beschikking gesteld. Later werd op beperkte schaal reclame toegelaten zodat de lokale TV's een gemengde vorm van financiering hebben: overheid en privé. Lokale TV kost inderdaad veel meer geld dan lokale radio: 200.000 tot 400.000 BF per uur. Experts hadden dan ook berekend dat de enige overlevingskans een gemengde financiering was: men zou nooit voldoende reclame uit de regio kunnen halen; enkel indien ketenvorming werd toegelaten, zou de reclamewereld meer geïnteresseerd zijn. Precies tegen ketenvorming zette het Waalse beleid zich echter van bij het begin af.

In Wallonië kregen 11 zenders een vergunning. In elke regio, ongeveer de grootte van een arrondissement, kon slechts één zender operationeel zijn. Deze beperking was zeer belangrijk, omdat ze wildgroei tegenging en overheidssubsidies mogelijk maakte.

Men kan nu terugblikken op een veertien-jarige ervaring (de eerste experimenten werden opgezet in 1976); de meeste lokale TV-zenders konden een vast kijkerspubliek opbouwen. Alhoewel het nieuwe Waalse audiovisuele decreet van 1987 voorziet in de oprichting van louter commerciële zenders, bestaat in Wallonië nog steeds de politieke wil om het bij de 11 bestaande zenders te houden; tot op heden werd geen enkele nieuwe vergunning afgeleverd²⁴.

Het Vlaamse kabeldecreet en de uitvoeringsbesluiten laten m.b.t. lokale TV cruciale vragen onbeantwoord: geen duidelijke standpunten over de grootte van de regio, de beperking van de zendtijd, de inhoudelijke opvulling, de financieringswijze...²⁵. De aanvragen voor erkenning stromen met tientallen toe en indien geen meer duidelijke reguleringen worden voorzien, stevent Vlaanderen regelrecht af op het Italiaanse model: wildgroei waarbij de commercieel sterkere stations de andere uit de markt duwen en ketenvorming onvermijdelijk wordt. Vier erkenningen werden afgeleverd; één zender AVS-Eeklo startte in ok-

(24) *Les télévisions communautaires locales et régionales dans la CEE*. Colloque International, Namur, Vidéotraine, maart 1989, 47 blz.

(25) E. DE BENS, Kanttekeningen bij lokale TV in Vlaanderen. In: *Communicatie*, jg. 18, nr. 4, pp. 45-49.

tober 1988 met uitzendingen (1 uur per maand). Aangezien deze zender geen bronnen van inkomsten heeft, worden de overlevingskansen steeds kleiner.

Onder druk van het expertencomité werden door de Mediaraad geen adviezen voor erkenning meer uitgebracht. Een nieuw wettelijk kader én beleid zijn de essentiële voorwaarden om, in navolging van Wallonië, lokale TV in Vlaanderen een kans te geven. Wanneer komt er duidelijkheid in Vlaanderen rond lokale televisie ?

VI. Betaaltelevisie : buitenlandse initiatieven.

Reeds in 1985 kreeg *Filmnet* in Vlaanderen de toelating om in Vlaanderen betaal-TV aan te bieden. Het wettelijk kader zou eerst gecreëerd worden door het kabeldecreet van januari 1987!

In 1990 besloot de eigenaar van *Filmnet*, de Zweedse groep Esselte, alle mediabelangen af te stoten ; *Filmnet* is thans te koop aangeboden (vraagprijs : 12 miljard BF).

Filmnet, dat betaaltelevisie aanbiedt in Nederland, België en de Scandinavische landen, bleek al vlug geen goudmijn. Na 5 jaar is het break-even-point nog steeds niet bereikt. In Vlaanderen heeft *Filmnet* \pm 60.000 abonnees²⁶.

In het najaar 1989 startte langs Waalse zijde *Canal Plus Belgique*. Op 3 februari 1989 werd een akkoord afgesloten tussen Canal Plus France en de Franstalige Gemeenschap. De aandelen werden als volgt verdeeld : 1/3 voor de RTBF, 1/3 voor Canal Plus France en de rest onder Belgische maatschappijen, waarbij Déficom en een van Tractebel afhankelijke groep.

Langs Waalse zijde eiste men heel wat concessies : Canal Plus France verbond er zich toe dat eventuele dividenden van Canal Plus Belgique zouden geherinvesteerd worden in Wallonië; een verplichting om voor minstens 80 miljard BF per jaar te participeren in co-producties in Wallonië; bij elke geplande productie in Franstalig België moet Canal Plus eerst de RTBF de mogelijkheid aanbieden om te participeren.

Aan *Filmnet* werden heel wat minder verplichtingen opgelegd : de eerste 4 jaar 5% eigen culturele Vlaamse producties ; na 4 jaar wordt dit percentage naar 7,5% opgetrokken.

Het break-even-point van *Canal Plus Belgique* wordt rond de 80.000 abonnees geraamd. Het bedrijf hoopt tegen 1992 160.000 aangeslotenen te hebben ! Het abonneebestand bedroeg in juni 1990 : 13.200²⁷.

De start liep voor de RTBF echter fout. De RTBF had op eigen initiatief een decoder ontwikkeld, die achteraf onbruikbaar bleek ! De RTBF verloor minstens 25 miljoen BF en de administrateur-generaal kwam in opspraak.

(26) *Presentatiebrochure Filmnet*. Brussel, 1989 ; verklaring directie *Filmnet* juni 1990.

(27) R.B., Canal Plus en Belgique : premier bilan. In : *Pub*, 1989, nr. 23, blz. 13.

In Europa is Canal Plus France de enige succesrijke betaalfilmzender en wellicht verhoogt dit de slaagkansen van het Belgische filiaal.

Toch zal in de nabije toekomst de boom van nieuwe commerciële zenders de overlevingskansen van betaalfilmnetten hypotheceren. Ook de concurrentie van de videorecorder als huisbioscoop neemt toe: de penetratie van de VCR's stijgt snel in België en het filmvideocircuit wordt steeds uitgebreider. De filmbetaalnetten zullen zich dan ook steeds meer commercieel moeten opstellen en hun aanbod afstemmen op de smaak van een zo groot mogelijk publiek.

Besluit.

Het hele mediabeleid werd de laatste jaren in Wallonië en vooral in Vlaanderen liberaal geïnspireerd: nieuwe private initiatieven werden geruggesteund. RTL-TVi en VTM hebben de openbare omroepen in het commerciële nivelleringsproces meegesleurd. Lokale omroepinitiatieven ontsnappen niet aan ketenvorming.

De recente oprichting van tal van raden die het mediabeleid in betere banen moesten leiden, heeft tot op heden weinig tastbare resultaten opgeleverd. Vooral Vlaanderen werd verrijkt met een kluwen van raden: Raad voor Niet-Openbare Radio's, Mediaraad, Geschillenraad, Raad voor Handelspubliciteit... In hun werking worden al deze raden ondermijnd en verlamd door politisering en touwtrekkerij van belangengroepen.

Het manke beleid van de twee Gemeenschappen wordt bovendien nog verder scheefgetrokken door de louter economisch geïnspireerde mediapolitiek van de EG. Voor de bescherming van kleinere taal- en cultuurgemeenschappen blijft de EG doof. De "protectionistische" reguleringen van de Vlaamse en Waalse Gemeenschappen zijn dan ook volgens de Europese Commissie onverzoenbaar met het EG-beleid (o.m. het restrictieve kabelverkeer voor buitenlandse commerciële zenders, de quota's van eigen culturele producties, enz.).

Het EG-mediabeleid herleidt het Europese omroeplandschap tot een markt. Deze marktgedreven visie gaat voorbij aan de culturele dimensie. Voor multinationale mediagiganten een optimale formule omdat zij zonder enige culturele of kwalitatieve beperking hun TV-pulp op de Europese markt kwijtraken. Aangezien de Europese audio-visuele industrie niet over de nodige capaciteit beschikt om voldoende TV-programma-uren te produceren, zullen straks in stijgende mate de programmaschema's met goedkope, populaire Amerikaanse fictie opgevuld worden. Voor Vlaanderen en Wallonië alvast een verdere stap in het dallasificatieproces.

Summary: The Belgian media policy.

During recent years, the audiovisual landscape in Belgium has been going through a number of drastic changes.

The monopoly of the public broadcasting system, standing for over 40 years, was breached. Several hundreds of private radio stations, two new commercial television stations and a number of private local television stations saw the light. The advent of all these newcomers has created a competitive media system. The rivalry between the public broadcasting companies and the commercial stations is very severe and unfortunately the PBS are imitating the commercial model: they sacrifice more time for fiction and entertainment. Moreover, the Belgian media policy is very permissive and favours commercialisation.

Morphologie des partis politiques francophones en 1988 et 1989

Rédigée par Mieke VERMINCK,

Assistante à la section de Politologie
de la Katholieke Universiteit te Leuven,
en collaboration avec les secrétariats nationaux des partis politiques.

Dans la polyarchie moderne, le parti politique occupe une place importante et fortement fonctionnelle quant aux prises de décisions politiques. Certaines polyarchies assignent même un rôle prépondérant aux partis politiques face aux autres institutions et organisations ; elles sont dès lors qualifiées de *particraties*. La Belgique présente clairement les caractéristiques d'une *particratie*¹.

Eu égard à l'importance des partis politiques, il y a lieu de s'étonner que les études, voire les informations pures et simples, concernant ces organisations de pouvoir, soient plutôt maigres, peu ordonnées et assez souvent auréolées de mystère. Une information plus systématique à propos de l'organisation et du fonctionnement des partis politiques s'impose donc. Sous le titre de *Morphologie des partis politiques belges*, nous fournissons chaque année dans le fascicule relatif à l'Année politique une information étendue en ce domaine. Nous voulons à tout le moins donner un aperçu des organes et des structures du parti, des informations sur les dirigeants et sur la façon dont le parti s'inscrit dans la vie politique, et des références aux moyens de communications qu'il met en œuvre. Étant donné la mobilité et la dynamique dans l'organisation et dans le fonctionnement des partis politiques, il est impératif de rechercher les changements survenus au cours de l'année.

La présente édition concerne les grands partis francophones du pays : le PS, le PRL, le PSC et le FDF. Nouveau dans cette édition est l'intégration d'Ecolo.

La rédaction tient à remercier sincèrement les secrétariats des partis francophones pour leur collaboration patiente et bienveillante.

En particulier, nous voulons remercier Mme Fr. Delbroeck du Parti Social Chrétien, Mme A. Spaak du Front Démocratique des Bruxellois Francophones, M. R. Gailliez du Parti Socialiste, M. J. Brassinne du Parti Réformateur Libéral, M. J. Morael d'Ecolo et Mme B. Moline de la RTBF pour l'empressement qu'ils ont témoigné inlassablement. Remercions également les autres collaborateurs pour leurs contributions informatives.

(1) Voir le numéro spécial de Res Publica sur la *particratie*, 1981, n° 1.

Nous espérons avoir communiqué les informations importantes de la façon la plus précise et la plus accessible qui soit, de sorte que citoyen et chercheur puissent en faire un instrument pratique.

La Section de Politologie recevra avec gratitude toutes les remarques, suggestions ou critiques que cette édition de la *Morphologie des partis politiques belges* pourrait occasionner.

Tableau synoptique des Morphologies

1970-1985

W. Dewachter, e.a., Morfologie van de Belgische politieke partijen 1970-1985 / Morphologie des partis politiques belges 1970-1985. In : *Res Publica*, 1988, n° 4, pp. 481-698.

Partis francophones

I. Vanpol, Morphologie des partis politiques francophones en 1983. In : *Res Publica*, 1984, n° 4, pp. 503-540.

I. Vanpol, Morphologie des partis politiques francophones en 1984 et 1985. In : *Res Publica*, 1986, n° 3, pp. 503-541.

M. Verminck, Morphologie des partis politiques francophones en 1986 et 1987. In : *Res Publica*, 1988, n° 2-3, pp. 311-343.

Partis flamands

I. Vanpol, Morfologie van de Vlaamse politieke partijen in 1982. In : *Res Publica*, 1983, n° 2-3, pp. 417-472.

I. Vanpol, Morfologie van de Vlaamse politieke partijen in 1983 en 1984. In : *Res Publica*, 1985, n° 2-3, pp. 311-367.

M. Verminck, Morfologie van de Vlaamse politieke partijen in 1985 en 1986. In : *Res Publica*, 1987, n° 3, pp. 311-367.

M. Verminck, Morfologie van de Vlaamse politieke partijen in 1987 en 1988. In : *Res Publica*, 1989, n° 3, pp. 385-440.

PARTI SOCIALISTE (PS)

1. Le congrès.

1.1. Dates et lieux des congrès organisés.

- Congrès statutaire, Bruxelles, 31 janvier 1988.
- Congrès statutaire, Bruxelles, 5 mai 1988.
- Congrès statutaire, Bruxelles, 15 octobre 1988.
- Congrès administratif, Bruxelles, 19 février 1989.
- Congrès statutaire, Montigny-le-Tilleul, 8 octobre 1989.

1.2. L'ordre du jour.

- Bruxelles, 31 janvier 1988 : Participation à la Communauté et à la Région.
- Bruxelles, 5 mai 1988 : Congrès de participation gouvernementale. (337 oui, 206 non, 19 abstentions).
- Bruxelles, 15 octobre 1988 : "Cinq élections, cinq victoires" : action gouvernementale.
- Bruxelles, 19 février 1989 : L'élection du Président du parti ; le rapport du Secrétaire général ; la ratification de l'élection des deux vice-Présidents ; l'élection des membres effectifs du Bureau.
- Montigny-le-Tilleul, 8 octobre 1989 : "Le PS a promis, le PS a tenu" : congrès de rentrée politique ; action du gouvernement.

1.3. Participants.

- Bruxelles, 31 janvier 1988 : ± 650 personnes.
- Bruxelles, 5 mai 1988 : ± 650 personnes.
- Bruxelles, 15 octobre 1988 : ± 900 personnes.
- Bruxelles, 19 février 1989 : ± 650 personnes.
- Montigny-le-Tilleul, 8 octobre 1989 : ± 800 personnes.

1.4. Elections.

1.4.1. Président du Parti : Spitaels Guy.

- Date du congrès : 19 février 1989.
- Nombre de membres ayant participé à l'élection : 554.
- Nombre de candidats : un seul, Spitaels Guy.

- Résultats d'élection : 521 oui,
28 blancs et nuls,
5 non.

1.4.2. Elections des membres effectifs du Bureau.

- Date du congrès : 19 février 1989.
- Participation : 586 votes valables.
- Résultats d'élection :

Sont élus sur la base de la première répartition, c'est-à-dire un représentant des 14 fédérations plus un représentant de la régionale de langue allemande :

1. Féaux Valmy ¹	568	9. Delizée Roger ¹	511
2. Urbain Robert ¹	554	10. Moureaux Philippe ¹	503
3. Baudson André ¹	546	11. Coème Guy ¹	500
4. Anselme Bernard ¹	533	12. Burgeon Willy	466
5. Van der Biest Alain ¹	532	13. Deworme Elie ¹	425
6. Delhaye Jean-Baptiste	524	14. Demazy André	307
7. Ylieff Yvan ¹	523	15. Lambertz Karl-Heinz	244
8. Debauque Michel	512		

Sont élus sur la base de la deuxième répartition, c'est-à-dire les 7 candidats ayant obtenu le plus de suffrages :

1. Busquin Philippe ¹	499	5. Bollard Paul	433
2. Lallemand Roger	485	6. Flahaut André	433
3. Durieux Claude	474	7. Pécriaux Nestor-Hubert	368
4. Mathot Guy	438		

Est élue sur la base du quota bruxellois :

1. Dury Raymonde	299
------------------	-----

Sont élus sur la base du quota femmes :

1. Burgeon Colette	273	3. Lizin Anne-Marie ¹	228
2. Onkelinx Laurette	267	4. Tixhon Claudine	134

Sont élus sur base du quota jeunes :

1. Demotte Rudy	158	3. Debry Brigitte	110
2. Van Dyck Bernard	135		

Ne sont pas élus :

1. Taminiaux Willy	291	3. Dehousse Jean-Maurice	118
2. Van Cauwenberghe Jean-Claude	282		

(1) A remplacer lors du Conseil général

1.4.3. Elections des membres du Bureau suppléants.

- Date du Conseil général : 19 février 1989.
- Participation : 311 votants, 274 votes valables.
- Résultats d'élection :

Sont élus sur la base de la première répartition, pour remplacer les membres effectifs représentant les fédérations et détenant un mandat ministériel :

1. Denison Robert	271	4. Mouton Henri	242
2. Santkin Jacques	266	5. Grosjean André	226
3. Bayenet Maurice	261		

Sont élus sur la base de la deuxième répartition, pour remplacer les autres membres effectifs détenant un mandat ministériel :

1. Taminiaux Willy	269	4. Toussaint Théo	238
2. Marchal Jacky	256	5. Hofman Gustave	230
3. Daerden Michel	253	6. Henry Jean-Pol	210

Est élu sur la base du quota bruxellois :

1. Moureaux Serge	241
-------------------	-----

Ne sont pas élus :

1. Van Cauwenberghe Serge	167	2. Glinne Ernest	158
---------------------------	-----	------------------	-----

2. Le Conseil général.

2.1. Dates et lieux des Conseils généraux.

- Bruxelles, 4 janvier 1988.
- Bruxelles, 19 mai 1988.
- Bruxelles, 5 septembre 1988.
- Bruxelles, 26 novembre 1988.
- Bruxelles, 19 février 1989.
- Bruxelles, 18 mars 1989.

2.2. L'ordre du jour.

- Bruxelles, 4 janvier 1988 : L'élection des sénateurs cooptés.
- Bruxelles, 19 mai 1988 : L'élection des membres suppléants du Bureau.
- Bruxelles, 5 septembre 1988 : Lancement campagne élections communales.
- Bruxelles, 26 novembre 1988 : Analyse des résultats électoraux.
- Bruxelles, 19 février 1989 : L'élection des membres suppléants du Bureau.

- Bruxelles, 18 mars 1989 : Composition de la liste des candidats aux élections européennes.

2.3. *Participants.*

Tous les Conseils généraux : ± 350 personnes.

3. Le Bureau.

3.1. *Composition.*

Statuts : Art. 28

1. Des membres avec voix délibérative :

- 4 membres de droit :
 - le Président
 - les deux vice-Présidents
 - le Secrétaire général
- membres élus par les délégués du Congrès administratif et les suppléants par le Conseil général :

Situation 1988

Spitaels Guy
 Collignon Robert
 D'Hoogh Christian
 Gailliez Roger
 Baudson André
 Bolland Paul
 Bonzi Richard
 Burgeon Willy
 Debauque Michel
 Dehousse Jean-Maurice
 Delhaye Jean-Baptiste
 Demazy André
 Denison Robert
 Durieux Claude
 Dury Raymonde
 Flahaut André
 Grosjean André
 Guillaume François
 Lambertz Karl-Heinz
 Marchal Jacky
 Mathot Guy
 Mouton Henry
 Pécriaux Nestor
 Remy Marguerite
 Santkin Jacques
 Taminiaux Willy
 Van Cauwenberghe
 Jean-Claude

Situation 1989

Spitaels Guy
 Collignon Robert
 D'Hoogh Christian
 Gailliez Roger
 Bayenet Maurice
 Bolland Paul
 Burgeon Willy
 Daerden Michel
 Debauque Michel
 Delhaye Jean-Baptiste
 Demazy André
 Denison Robert
 Durieux Claude
 Dury Raymonde
 Flahaut André
 Grosjean André
 Henry Jean-Pol
 Hofman Gustave
 Lallemand Roger
 Lambertz Karl-Heinz
 Marchal Jacky
 Mathot Guy
 Mouton Henry
 Pécriaux Nestor
 Santkin Jacques
 Taminiaux Willy
 Toussaint Théo

En plus de ces membres et si cela s'avère nécessaire, seront successivement déclarés élus :

- un ou des représentants de la fédération de Bruxelles afin que le Bureau compte au moins 3 membres élus de celle-ci :	Moureaux Serge	Moureaux Serge
- une ou des femmes, un ou des jeunes afin que le Bureau compte, conformément à l'article 6, au moins 5 femmes et jeunes :	Burgeon Colette
Bievelez Annie
Dubois Nicolas
Maréchal José
Dallons Bernard
Onkelinx Laurette	Burgeon Colette
Onkelinx Laurette
Tixhon Claudine
Debry Brigitte
Demotte Rudy
Van Dyck Bernard

2. Des membres avec voix consultative :

- le Secrétaire général adjoint :	néant	Pirot François
- le Directeur du Centre d'Etudes et de l'Institut E. Vandervelde :	Pirot François	Flahaut André
Jacobs Viviane
- le Président, ou s'il est élu direct un représentant des groupes parlementaires socialistes :	Biefnot Yvon
Degroeve André
Glinne Ernest
Lallemand Roger
Lejoly Marcel	Biefnot Yvon
Eicher Bernard
Eerdekens Claude
Glinne Ernest
- les Ministres et Secrétaires d'Etat :	Anselme Bernard
Busquin Philippe
Coëme Guy
Cools André
Délizée Roger
Deworme Elie
Feaux Valmy
Hismans Edgard
Lizin Anne-Marie
Moureaux Philippe
Picqué Charles
Urbain Robert
Van der Biest Alain
Ylieff Yvan	Anselme Bernard
Baudson André
Busquin Philippe
Coëme Guy
Cools André
Délizée Roger
Deworme Elie
Feaux Valmy
Hismans Edgard
Lizin Anne-Marie
Moureaux Philippe
Picqué Charles
Urbain Robert
Van der Biest Alain
Ylieff Yvan
- deux représentants du Mouvement des Jeunes Socialistes (un par région):	Mayeur Yvan
Ficheroulle Paul	Mayeur Yvan
Ficheroulle Paul

- deux délégués des Comités interentreprises : - les délégués des mouvements de l'Action commune	Pickman Armand Vandoren Jules Carpentier Henri (FGTB) Daenen Edouard (UNMS) Delourme Alfred (FGTB) Gayetot Jean (FGTB) Lemaire Henri (FEBECOOP) Massart Ivan (UNMS) Ramaekers Roger (FEBECOOP)	Deville Pascal Vandoren Jules Carpentier Henri (FGTB) Daenen Edouard (UNMS) Fostier Jacques (FGTB) Gayetot Jean (FGTB) Lemaire Henri (FEBECOOP) Massart Ivan (UNMS) Ramaekers Roger (FEBECOOP) néant
- la déléguée aux Droits de la femme : - le représentant du Collège des Secrétaires fédéraux désigné par celui-ci :	Jacobs Viviane Decourty Willy	néant Debury Jean-Pierre

3.2. *Fréquence des réunions.*

Hebdomadaire.

4. L'Exécutif.

4.1. *Composition.*

	<i>Situation 1988</i>	<i>Situation 1989</i>
Statuts : Art. 33		
<ul style="list-style-type: none"> - le Président : - les vice-Présidents : - le Secrétaire général : - le Secrétaire général adjoint : - les Présidents des groupes parlementaires socialistes : - le Directeur du Centre d'Etudes et de l'Institut Emile Vandervelde 	<ul style="list-style-type: none"> Spitaels Guy Collignon Robert D'Hoogh Christian Gailliez Roger néant Degroeve André Lallemand Roger Biefnot Yvon Pirot François 	<ul style="list-style-type: none"> Spitaels Guy Collignon Robert D'Hoogh Christian Gailliez Roger Pirot François Eerdekens Claude Lallemand Roger Biefnot Yvon Flahaut André Jacobs Viviane

5. Le Président.

Pendant les années 1988 et 1989, le président du PS est Guy Spitaels. Pour l'élection du Président : voir 1.4.1.

6. Membres du parti.

Le PS avait 155.300 membres en 1988 et 157.000 en 1989.

7. Le personnel du parti.²

Le Secrétaire général et Le Secrétaire général adjoint.

8. Publications

8.1. Périodiques.

a) Parti Socialiste :

– *En direct* (hebdomadaire, tirage : 10.000 exemplaires).

b) Mouvement des Jeunes Socialistes :

– *JS Action* (mensuel, tirage : 500 exemplaires).

– *Contact JS* (bimestriel, tirage : 4.000 exemplaires).

c) Institut Emile Vandervelde :

– *Socialisme* (bimestriel, tirage : 1.500 exemplaires).

d) Centre de formation "Freddy Terwagne" :

– *Bulletin d'information et de documentation* (bimensuel, tirage : 1.000 exemplaires).

e) Fédération des Institutions Socio-Culturelles :

– *J 2000* (mensuel, tirage : 600 exemplaires).

9. Organigramme

Etant donné qu'il ne s'est pas produit de modification par rapport à la situation de 1983, nous renvoyons à l'organigramme publié dans la "Morphologie des partis politiques francophones", *Res Publica*, 1984, n° 4, p. 511.

(2) Le personnel pris en compte est limité aux cadres. Le personnel administratif et technique n'est pas pris en considération. Le personnel de cadre travaille (à mi-temps ou plein temps) pour le parti et est payé par celui-ci. Toutes formes de mise à l'ouvrage qui ont pour but l'absorption du chômage ne sont pas prises en considération. Le cadre est restreint au niveau national du parti.

PARTI REFORMATEUR LIBERAL (PRL).

1. Le Congrès.

1.1. Dates et lieux des congrès organisés.

- Woluwé-Saint-Pierre, 28 janvier 1989.
- La Louvière, 18 novembre 1989.
- Liège, 2-3 décembre 1989.

1.2. L'ordre du jour.

- Woluwé-Saint-Pierre, 28 janvier 1989 : le 'Projet libéral 1989'; deux modifications statutaires.
- La Louvière, 18 novembre 1989 : la réforme des statuts (676 oui, 38 non et 116 abstentions).
- Liège, 2-3 décembre 1989 : congrès doctrinal.

1.3. Participants.

- Woluwé-Saint-Pierre, 28 janvier 1989 : inconnu.
- La Louvière, 18 novembre 1989 : 1250 personnes.
- Liège, 2-3 décembre 1989 : 500 personnes.

2. Le Comité permanent.

Voir la "Morphologie des partis politiques francophones en 1986 et 1987", dans Res Publica, 1988, n° 2-3, p. 321.

3. Le Bureau.

Composition.

1. Le Président
2. Le premier vice-Président
3. Les trois vice-Présidents

4. Le Secrétaire général politique
5. Le Secrétaire politique adjoint
6. Le Président de la Commission de Conciliation et d'Arbitrage
7. Le Secrétaire de la Commission de conciliation et d'Arbitrage

Situation 1988/1989

Michel Louis
Demuyter Albert
Fripiat Michel
Hasquin Hervé
Mayence-Goossens Jacqueline
Klein Edouard
Bock Jean
Henrion Robert
Marchand Bernard

8. Le Président national du PRL-PVV s'il est membre du PRL Descamps Pierre
9. Les parlementaires :
- a) Chambre des Représentants
- Bertouille André
 Cornet d'Elzius Charles
 Damseaux André
 De Decker Armand
 de Donnée François-Xavier¹
 Defraigne Jean¹
 D'hondt Denis
 Draps Willem
 Dubois André
 Ducarme Daniel
 Gol Jean
 Hazette Pierre
 Henrotin Paul
 Klein Edouard
 Knoops Etienne
 Kubla Serge
 Michel Louis
 Mundeleer Georges
 Neven Marcel
 Nols Roger
 Olivier Louis
 Pivin Jacques
 Poswick Charles
- b) Sénat
- Aubecq Charles
 Barzin Jean
 Bock Jean
 Boël Pol
 Clerdent Pierre
 Decléty Arnaud
 de Clippele Jean-Pierre
 Delruelle-Ghobert Janine
 Duquesne Antoine
 Evers Alfred
 Glibert Lucien
 Hasquin Hervé
 Hatry Paul
 Henrion Robert
 Houssa Joseph
 Mayence-Goossens Jacqueline

(1) Après l'élection du Parlement Européen du 18 juin 1989, François-Xavier de Donnée et Jean Defraigne sont remplacés par Michel Foret et Eric Van Weddingen.

Monfils Philippe
 Petitjean Charles
 Saulmont Guy
 Simonet Henri
 Vandenhautte Jacques

*Situation 1988**Situation 1989*

10. Les parlementaires européens	André-Léonard Anne
Beyer de Ryke Luc
Toussaint Michel | de Donnée François-Xavier
Defraigne Jean |
|----------------------------------|---|---|

Situation 1988/1989

11. Le Secrétaire général administratif	Bruyneel Pierre
12. Le Trésorier général	Henrion Paul
13. Le Trésorier général adjoint	Foret Michel
14. Les Présidents des Fédérations d'arrondissement :	
Arlon	Piette Omer
Ath	Descamps Pierre
Bastogne	Olivier Louis
Bruxelles	Demuyter Albert
Charleroi	Fontaine Philippe
Dinant	Lizin Jean
Huy	Moreau Ernest
Liège	Goldine Georges
Marche-en-Famenne	Schreder Philippe
Mons	Tromont Pierre
Mouscron	Braye Robert
Namur	Barzin Jean
Neufchâteau-Virton	André Jean-Marie
Nivelles	Marchand Bernard
Philippeville	Delcoigne Emile
Soignies	Dubois André
Thuin	Bertrand Etienne
Tournai	Soudant André
Verviers	Aussems Pierre
Waremme	Blanche Marc
15. Les ministres d'Etat s'ils ne sont pas ministres en fonction	Defraigne Jean
Descamps Pierre
Henrion Robert
Toussaint Michel
16. Les anciens ministres et les anciens secrétaires d'Etat	Aubecq Charles ²
Bertouille André ²
Cornet d'Elzius Charles
Damseaux André
Decléty Armand ²

(2) Depuis 2/3 février 1988.

- de Donnée François-Xavier²
 Defraigne Jean
 Demuyter Albert
 Ducarme Daniel²
 Duquesne Antoine²
 Gol Jean²
 Hatry Paul
 Henrion Robert
 Knoops Etienne²
 Mayence-Goossens Jacqueline
 Monfils Philippe²
 Mundeleer Georges²
 Olivier Louis²
 Poswick Charles
 Simonet Henri
 Toussaint Michel
 Tromont Michel
17. Membres élus par le comité permanent
 en son sein et après appel aux candida-
 tures
- Bacquelaine Yves
 Borsus Willy
 Brassinne Jacques
 Collinet Dominique
 Cooremans Jean
 De Boeck Marianne
 Deville Francine
 Dreze Pierre
 Duquesne Antoine
 Goblet d'Alviella Jean
 Ledoux Jean-Marie
 Liebin Bernard
 Nyssens Monique
 Olivier Maurice
 Plas Virginie
 Poswick Eric
 Reynders Didier
 Schepmans Françoise
 Stengers Marie-Laure
 Tromont Pierre
 Vandermeulen Lucien
 Van Weddingen Eric
 Wathelet Philippe
 Zimmer Marcel
18. Deux membres cooptés par le Bureau
 ainsi constitué
19. Deux représentants des femmes PRL
20. Trois représentants des JRL
- Gentges Bernd
 Simonet Jacques
 Herzet-Govaerts Jacqueline
 Mohin Lucienne
 Calbeau Patrick
 Cools Marc
 Jaivenois Guy

	<i>Situation jusqu'au 2/3 février 1988</i>	<i>Situation 1988/1989</i>
La fonction de membre du Bureau est incompatible avec celle de ministre ou de secrétaire d'Etat en fonction. Ils sont néanmoins invités au Bureau et y ont voix consultative	Aubecq Charles Bertouille André Decléty Arnaud de Donnée François-Xavier Ducarme Daniel Duquesne Antoine Fagnoul Bruno Gol Jean Knoops Etienne Monfils Philippe Mundeleer Georges Olivier Louis	Fagnoul Bruno

Situation 1988/1989

21. Un délégué du Centre Paul Hymans, membre du PRL	Engels Jean
22. Un représentant du Syndicat Libre de la Fonction publique, membre du PRL	Dehon Roger
23. Un représentant de la Ligue des Mutualités libérales, membre du PRL	Valentin Roger
24. Un représentant de la Ligue des Pensionnés libéraux, membre du PRL	Berck Suzanne
25. Les députés permanents ^o	André Jean-Marie
Libert Georges
Mathieu Gérard
Pire Georges
Rober Didier
Séverin Jean-Marie
Wauthier Michel
26. Une représentante de l'Association socio-culturelle des Femmes libérales ³	Van Rompaey-Gaspar Gaby
27. Représentants issus de factions politiques et ayant rejoint le PRL ³	

4. Le petit Bureau.

Au sein du Bureau s'est constitué un organe non-statutaire moins nombreux, dit "le petit Bureau".

Situation 1988/1989

Bertouille André
Bock Jean
Damseaux André

(3) Non conforme à l'article 7 § 1 des statuts.

De Decker Armand
Defraigne Jean
Demuyter Albert
Gol Jean
Hatry Paul
Henrion Paul
Henrion Robert
Knoops Etienne
Michel Louis
Mundeleer Georges
Olivier Louis
Poswick Charles

5. Le Président.

Pendant les années 1988 et 1989, Louis Michel était le Président du PRL. Antoine Duquesne et Daniel Ducarme étaient élus comme Président et vice-Président, le 16 décembre 1989, mais ils ne prendraient leurs fonctions que le 20 janvier 1990.

Election Duquesne-Ducarme :

- Date d'élection : 16 décembre 1989.
- Collège électoral : membres.
- Autres candidats : Barzin Jean - Herzet Jacqueline.
- Résultats d'élections : participation : 7389 membres
blancs et nuls : 1,2% (89 sur 7389)
Duquesne - Ducarme : 80,7% (5888 sur 7300)
Barzin - Herzet : 19,3% (1412 sur 7300).

6. Membres du parti.

Le PRL avait 45.824 membres en 1988 et 46.430 membres en 1989.

7. Le personnel du parti : non communiqué.

8. Publications.

8.1. Publications programmatrices.

a) Centre Paul Hymans :

- *Le Liberalisme en Belgique - 200 ans d'histoire.* Bruxelles, 1989.
- Brochure informative : *Libéralisme.* Bruxelles, 1989.

8.2. *Périodiques.*

a) Centre Paul Hymans :

- Progrès (bimestriel, tirage : 1.000 exemplaires)

b) Jeunes Réformateurs Libéraux :

- Réformes et Liberté (trimestriel, tirage : 7.000 exemplaires).

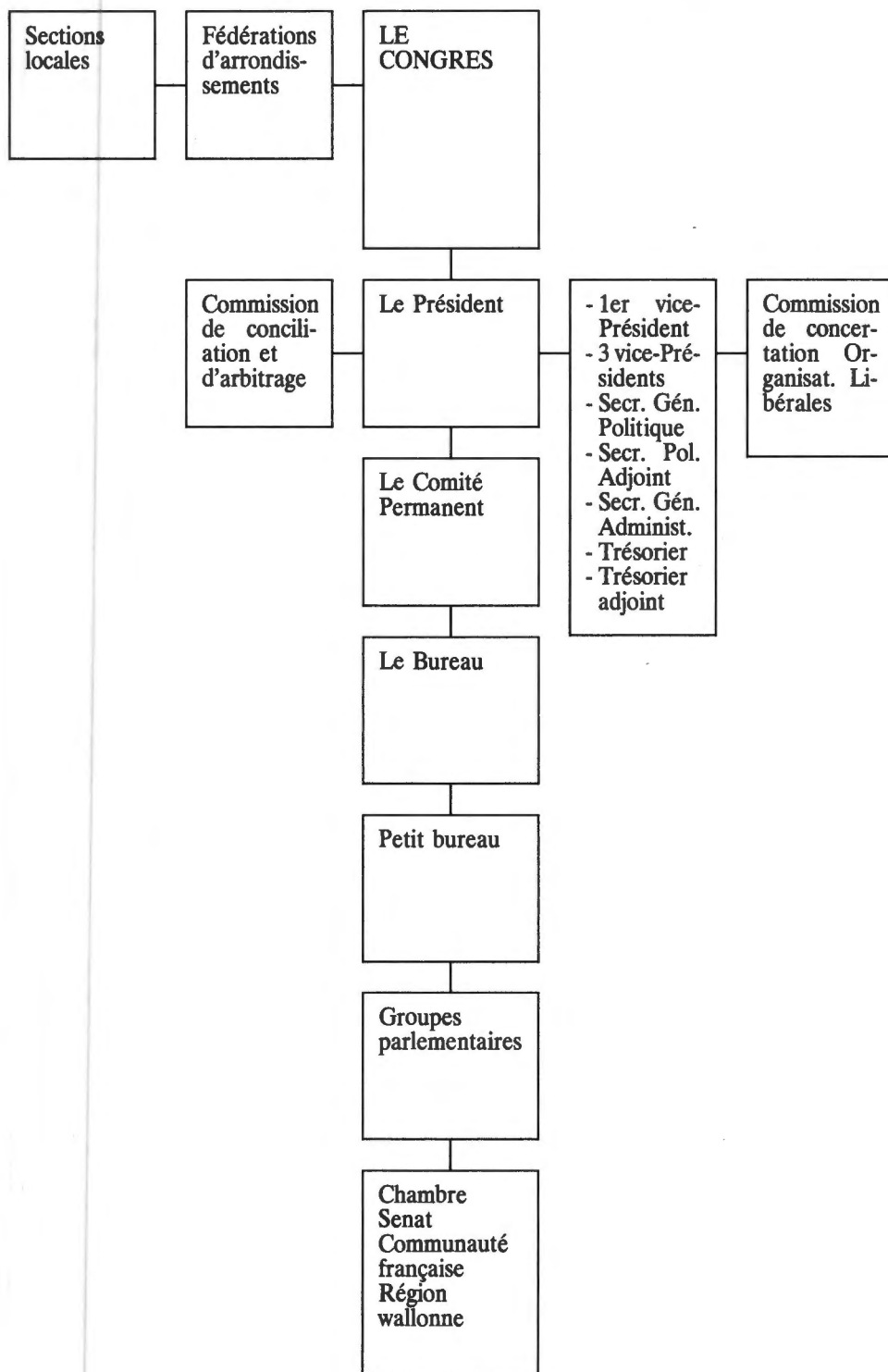
c) Solidarité. Groupement social Féminin libéral :

- un bulletin (trimestriel, tirage : 600 exemplaires).

d) Delipro :

- Liberté (trimestriel, tirage : 25.000 exemplaires).

Organigramme du Parti Réformateur Libéral

PARTI SOCIAL CHRETIEN (PSC).

1. Le Congrès.

1.1. *Dates et lieux des congrès organisés.*

- Floreffe, 24 septembre 1988.
- Montignies-le-Tilleul, 20 mai 1989.
- Louvain-la-Neuve, 2 décembre 1989.

1.2. *L'ordre du jour.*

- Floreffe, 24 septembre 1988 : Convention nationale du PSC pour les élections communales du 10 octobre 1988.
- Montignies-le-Tilleul, 20 mai 1989 : Euro-fête du PSC pour les élections européennes du 18 juin 1989.
- Louvain-la-Neuve, 2 décembre 1989 : Congrès-Débat sur l'environnement.

1.3. *Participants.*

- Floreffe, 24 septembre 1988 : 850 personnes.
- Montignies-le-Tilleul, 20 mai 1989 : 1000 personnes.
- Louvain-la-Neuve, 2 décembre 1989 : 1200 personnes.

2. Le Conseil général.

Néant

3. Le Comité directeur.

3.1. *Composition.*

	<i>Situation 1988</i>	<i>Situation 1989</i>
1. Des membres avec voix délibérative :		
- le Président national : un représentant de chaque arrondissement désigné par le Comité d'arrondissement :	Deprez Gérard	Deprez Gérard
Arlon	Nothomb Charles-Ferdinand	Arens Josy
Ath	Lenfant Pierre	Lenfant Pierre
Bastogne	Petit Guy	Petit Guy
Bruxelles	Jonnart Pierre	Jonnart Pierre
Charleroi	Esgain Philippe	Esgain Philippe

Dinant	Bodart Christian	Bodart Christian
Huy	Taton Albert	Taton Albert
Liège	Pirmolin Jacques	Pirmolin Jacques
Marche	Noirhomme Robert	Ledoux Jean-Paul
Mons	Liénard Albert	Liénard Albert
Mouscron	Detremmerie Jean-Pierre	Detremmerie Jean-Pierre
Namur	Doumont Michel	Doumont Michel
Neufchâteau	Poncelet Jean Pol	Poncelet Jean Pol
Nivelles	Van Campenhoudt Marc	Van Campenhoudt Marc
Philippeville	Lebrun Michel	Lebrun Michel
Soignies	Vandenhautte Willy	Vandenhautte Willy
Thuin	Dewasmes François	Dewasmes François
Tournai	Theys Marcel	Gois Jean-Claude
Verviers	Halleux Michel	Halleux Michel
Virton	Defrance Etienne	Defrance Etienne
Waremmé	Bruynickx Guillaume	Bruynickx Guillaume
- des chefs de groupes PSC	Langendries	Langendries
des assemblées législatives	Raymond (Sénat)	Raymond (Sénat)
	Lebrun Michel	Lebrun Michel
	(Chambre)	(Chambre)
	André Antoine	André Antoine
	(C.C.F.)	(C.C.F.)
	Wintgens Pierre	Corbisier-Hagon
	(C.R.W.)	Anne-Marie (C.R.W.)
		de t'Serclaes
		Nathalie (C.R.B.)
- deux membres du Sénat		
et deux membres de la		
Chambre choisis par leur		
groupe respectif:		
a) Sénat	Flagothier Georges	Flagothier Georges
	Poullet Edouard	Poullet Edouard
b) Chambre	Laurent Philippe	Laurent Philippe
	Leonard Alfred	Leonard Alfred
	(Corbisier Anne-Marie)	
- deux ministres choisis		
par leurs pairs		
- la Présidente des Femmes PSC	Bribosia Michèle	Bribosia Michèle
- le Président des Jeunes PSC	Fournaux Richard	Fournaux Richard
- le Président de l'association des Mandataires locaux	Dewil Monique	Lebrun Michel

2. Des membres avec voix consultative :

- les Ministres et Secrétaires d'Etat	Wathelet Melchior Maystadt Philippe Hansenne Michel Thys Jean-Louis Mainil Pierre Grafé Jean-Pierre Dalem Amand Liénard Albert Lutgen Guy Maraite Joseph Grosch Mathieu néant	Wathelet Melchior Maystadt Philippe Langendries Raymond Thys Jean-Louis Mainil Pierre Grafé Jean-Pierre Dalem Amand Liénard Albert Lutgen Guy Maraite Joseph Grosch Mathieu néant
- le Commissaire Européen		
- les Présidents PSC des assemblées législatives	Nothomb Charles-Ferdinand	Nothomb Charles-Ferdinand
- le Secrétaire général	Lefèvre Jacques	Lecleir Danièle
- la Secrétaire général des Femmes PSC	Van Raemdonck Madeleine	Willame Madeleine
- le Secrétaire général des Jeunes PSC	Debrus Christian	Debrus Christian
- un délégué du CSP	Gehlen Albert	Gehlen Albert
- un représentant des élus PSC du Parlement Européen si l'un d'entre eux n'y est déjà à un autre titre	Herman Fernand	Herman Fernand
- les responsables PSC exerçant les missions les plus élevées dans les organes communs PSC-CVP	Hallet Jean	Hallet Jean
- le responsable financier	Flagothier Georges	Flagothier Georges
- toute personne que le Comité directeur estimera utile d'inviter, de cas en cas, en raison de sa compétence particulière :		
1. les suppléants des groupes parlementaires PSC : Chambre et Sénat		
2. le délégué du PSC en FBA	Jeanmoye Joseph	Jeanmoye Joseph
3. le Secrétaire général du CEPSS	Faut Thierry	Faut Thierry
4. le Président de la Commission des Sages	Califice Alfred	Califice Alfred
5. le responsable politique de la Communauté Educative Sociale-Chrétienne (CESC)	Liénard Albert	Liénard Albert

6. le responsable de la Commission agricole	Sondag Jean	Sondag Jean
7. l'Attaché de Presse / le Secrétaire Politique chargé de l'information et des relations publiques	Léonard Christian	Lefèvre Jacques
8. secrétariat du CD	de t'Serclaes Nathalie	Faut Thierry
9. les représentants de l'A.D.W. (Alliance Démocratique Wallonne)	Frogner André Henrard Claude Remiche Bernard	Frogner André Henrard Claude Remiche Bernard
10. Invités au CD	Poulet Edouard Michel Joseph Gendebien Paul-Henry	
la Présidente de la Commission Ethique	Goor Cécile	
le Président du Groupe de travail 'institutionnel'	Cerexhe Etienne	Cerexhe Etienne

3.2. *Fréquence des réunions.*

Hebdomadaire.

4. **Le Président.**

Deprez Gérard.

5. **Membres du parti.**

Le PSC avait 43.284 membres (59% hommes et 41% femmes) en 1988 et 43.353 (58% hommes et 42% femmes) en 1989.

6. **Le personnel du parti.**

Non communiqué.

7. **Publications.**

7.1. *Périodiques.*

a) Parti Social Chrétien :

- *Temps Nouveaux* (mensuel, tirage : 33.000 exemplaires).
- *Infor Sections* (mensuel, tirage : 5.000 exemplaires - 1988).
- *Projet* (mensuel, tirage : 5.000 exemplaires - 1989).

b) Jeunes PSC :

- *l'Enjeu* (mensuel, tirage : 8.000 exemplaires).

c) Centre d'Etudes Politiques, Economiques et Sociales :

- *La Revue Politique* (bimensuel).
- *Cahiers-CEPESS* (trimestriel).
- *Chroniques-CEPESS* (mensuel): Ephémérides
 - Situation sociale
 - La vie politique en Belgique
 - Situation financière
 - Situation internationale
 - Situation économique

7.2. *Publications programmatrices.*

a) Centre d'Etudes Politiques, Economiques et Sociales (CEPESS):

Cahiers CEPESS :

- *Défis et enjeux de la modernisation des services.* 1988, n° 1-2.
- *Il sera une fois... l'impôt des sociétés.* 1988, n° 3.
- *Une réforme de la procédure fiscale?* 1988, n° 4.
- *1992: pour une approche personnaliste de la constitution européenne.* 1989, n° 1-2.
- *Le dossier des pensions: trancher le noeud gordien.* 1989, n° 3.

Publications hors série :

- *La réforme de l'Etat: La nouvelle constitution et ses lois d'exécution.*
- *La révision constitutionnelle de 1988 et l'enseignement. La paix scolaire et son application.*

8. **Organigramme.**

Etant donné qu'il ne s'est pas produit de modification par rapport à la situation de 1983, nous renvoyons à l'organigramme publié dans la "Morphologie des partis politiques francophones", *Res Publica*, 1984, n° 4, p. 525.

FRONT DEMOCRATIQUE DES BRUXELLOIS FRANCOPHONES (FDF)

1. Le Congrès.

1.1. *Date et lieux des congrès organisés.*

- Bruxelles, 28 mai 1988.
- Bruxelles, 9 décembre 1989.

1.2. *L'ordre du jour.*

- Bruxelles, 28 mai 1988 : Politique communale dans la perspective des élections du 9 octobre 1988 ; aspects institutionnels du dernier accord gouvernemental.
- Bruxelles, 9 décembre 1989 : Congrès électif du FDF.

1.3. *Participants.*

- Bruxelles, 28 mai 1988 : inconnu
- Bruxelles, 9 décembre 1989 : 1.165 personnes.

1.4. *Elections.*

1.4.1. Président du Parti : Clerfayt Georges.

- Date d'élection : 9 décembre 1989.
- Nombre de membres ayant participé à l'élection : 1.144.
- Nom du candidat : Clerfayt Georges.
- Résultats d'élection : 78% oui
22% non.

1.4.2. Secrétaire général : Cornelissen Jean-Pierre.

- Date d'élection : 9 décembre 1989.
- Nombre de membres ayant participé à l'élection : 1.144.
- Noms des candidats : Cornelissen Jean-Pierre
d'Oreye de Lantremange Arnold.
- Résultats d'élection : Cornelissen Jean-Pierre : 73%
d'Oreye de Lantremange Arnold : 27%

2. Le Conseil général.

2.1. *Nombre de membres* : 282.

2.2. *Fréquence des réunions* : 4.

3. Le Bureau permanent.

3.1. *Composition.*

- le Président
- le vice-Président
- le Secrétaire général
- les Parlementaires

- parlementaire de l'ancienne législature
- les Bourgemestres non-parlementaires

- le chef de groupe FDF du Conseil provincial du Brabant
- le Président des Jeunes FDF
- la Présidente de l'Association des Femmes
- le Président du Centre d'Etudes Jacques Georquin
- le responsable de la Commission propagande
- le Trésorier général
- premier suppléant au Sénat

- premier suppléant à la Chambre (Brabant Wallon)
- Ministre de la Région bruxelloise
- Secrétaire d'état à la région bruxelloise
- les Conseillers régionaux

- 1 délégué des jeunes FDF
- 1 déléguée de l'Association des Femmes
- 2 délégués des Aînés Francophones

- membres cooptés

Clerfayt Georges
 Payfa Martine
 Cornelissen Jean-Pierre
 Désir Georges
 Lagasse André
 Spaak Antoinette
 Desmedt Claude
 Lepaffe Jacques
 Dept Robert
 Payfa Andrée
 Lietar Christian
 Mergam Eric
 Hecq Michel
 Simon Gilberte
 Risopoulos Basile
 Wauthier Chantal
 Maison Jacques
 d'Oreye de Lantremange
 Arnold
 Robert Jean-Luc
 Désir Georges
 Gosuin Didier
 Cornelissen Jean-Pierre
 Payfa Martine
 Maingain Olivier
 Carton de Wiart Françoise
 Maison Jacques
 de Patoul Serge
 Van Eyll Didier
 Spaak Antoinette
 Dereppe Nicole
 Dupuis Ghislaine
 Clerfayt Bernard
 Roelants du Vivier François
 Verly Anicet
 Lefèvre Marie-Louise
 Cornette Jacques
 Bister Roger
 Carnoy Francis
 Melery Jean

- délégués des sections :

Anderlecht
Auderghem

Berchem-Ste-Agathe
Bruxelles

Etterbeek

Evere
Forest

Ganshoren
Ixelles

Jette
Koekelberg
Molenbeek
Saint-Gilles
Saint-Josse
Schaerbeek

Uccle

Watermael-Boitsfort

Woluwe-St-Lambert

Woluwe-St-Pierre

Crainhem
Rhode
Sterrebeek/Wezembeek-Oppem
Beauval-Vilvorde
Beersel

Overijse
Leeuw-St-Pierre
Brabant Wallon
- membre de droit

Boelpaep Jean-Jacques
Lemans Ghislain
Charles Gaby
Boucq Albert
Van Baerlem Marceline
Moureau Jacques
Sanglier Albert
Binet Alain
Bodet Michel
Dubois François
Fabry Valentine
Faveyst Claude
Remy Christiane
Oppitz Louis
Vermout Marcel
Eloy Emile
Urbain Georges
Smal Christian
Renard Jean
De Herde Michel
Dozo Vincent
Van Lanckere Eddy
Zuyten Myriam
Bronart Robert
Caron Alain
Ricard Dominique
Bott Eric
De Rouck Etienne
Persoons Caroline
Capart René
Lascotte Andrée
Van Acker Richard
Burniaux Jeanne
Van De Walle Georges
Petit Nicole
Carnoy Norbert
Parent Robert
Milhoux André
Colson Michel

4. Le Bureau permanent élargi.

Les membres du Bureau permanent, plus

Anderlecht
Auderghem

Berchem-St-Agathe
Bruxelles

Etterbeek

Evere
Forest

Ixelles
Jette

Koekelberg
Molenbeek
Uccle

Watermael-Boitsfort
Woluwe-St-Lambert

Woluwe-St-Pierre

Beauval-Vilvorde
Beersel-Dilbeek
Grimbergen
Linkebeek
Overijse-Hoeilaart-Leeuw-St-Pierre-Tervueren
Rhode-St-Genèse
Sterrebeek-Wezembeek-Oppem
Wemmel
Zellik

Van Pevenage Anne-Marie
Wittebol Claude
Lobet Jean-Luc
Dielens José
Jonet Paul
Lambot Albert
Dewez André
Jeanmart Raphaël
Sanglier Lila
Daniel Guy
Vedrin Jacques
Loraux Lucien
Didion Guy
De Kock Josiane
Degroot Léon
Muller Roland
Bultot Charles
Swinnen Guy
Dupont Georges
Thomas Josette
Rossignol Fernand
Delvenne Viviane
Hoessen André
Hanson Denise
Willems Jean
Bertin Olivier
Bonnert Christian
D'Haenens Josette
Schubert Charles
Zauwen Georges
Gistelinck Michel
Absalon Pierre
Deleenheer Xavier
Courteille Charles
Tuts Daniel
Boulogne Georges

5. Le Président.

Pendant les années 1988 et 1989, le président du FDF est Georges Clerfayt. Pour l'élection du Président : voir 1.4.1.

6. Membres du parti.

Nombre de membres : 10.587 (1989)

7. Le personnel du parti.

Quatre personnes travaillent pour le FDF et le Centre d'Etudes Jacques Georquin.

8. Publications.

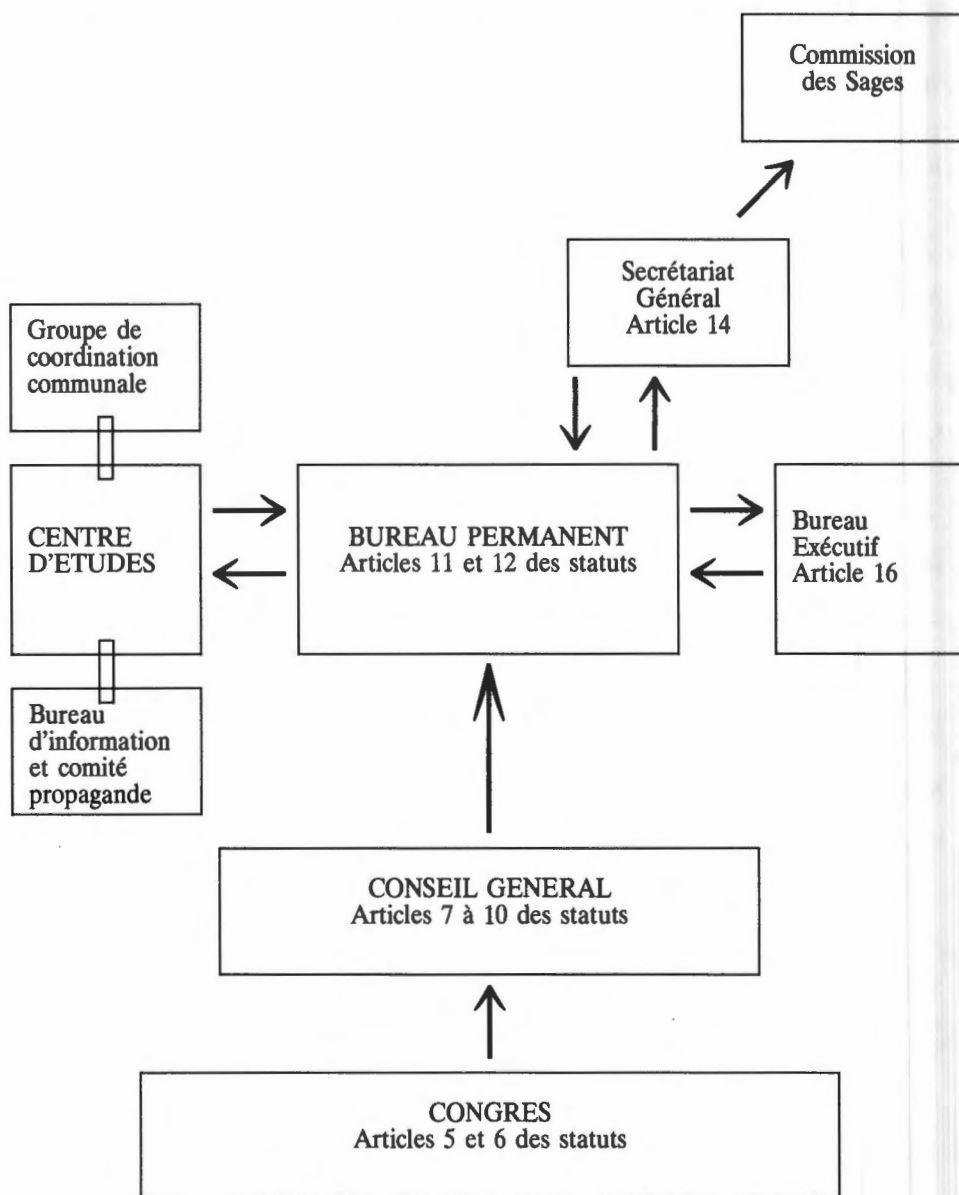
8.1. Périodiques.

- *FDF-Actualités* (mensuel, tirage : 13.000 exemplaires)
- *FDF-Info* (mensuel, tirage : 800 exemplaires)
Réservé aux cadres du parti FDF, c'est-à-dire mandataires et membres des comités).

8.2. Publications programmatrices.

- *Programme pour les élections régionales.* Programme du 18 juin 1989.

Organigramme du Front Démocratique des Bruxellois Francophones

ECOLO.

1. L'Assemblée générale.

Articles III.1. à III.3. des statuts.¹

1.1. Dates et lieux des Assemblées générales.

- Liège, 20 mars 1988.
- Bruxelles, 25 septembre 1988.
- Charleroi-Marchienne-au-Pont, 29 janvier 1989.
- Mons, 26 novembre 1989.

1.2. L'ordre du jour.

- Liège, 20 mars 1988 : 1) Modification des statuts et règlement d'ordre intérieur. Election des secrétaires fédéraux et des membres du Comité d'arbitrage ; 2) Elections communales : grands axes du programme politique et stratégie électorale.
- Bruxelles, 25 septembre 1988 : 1) Campagne élections communales ; 2) Après-élections : les "priorités" des écologistes dans les négociations ; 3) Lancement de la campagne "eau potable".
- Charleroi-Marchienne-au-Pont, 29 janvier 1989 : Europe : programme et liste pour les élections.
- Mons, 26 novembre 1989 : 1) Réforme des Statuts ; 2) Rapport du secrétariat fédéral, européen, régional bruxellois ; 3) Un plan d'urgence pour l'environnement.

2. Le Conseil de fédération.

Articles V.2.1. à V.2.5. des Statuts.

2.1. Composition.

Les délégués des 15 régionales du Mouvement. Le nombre de délégués étant fonction du nombre de membres de chaque régionale.

2.2. Fréquence des réunions.

Une fois par mois.

(1) Les Statuts connaîtront des modifications lors de l'A.G. statutaire du 29 avril 1990.

2.3. Bureau du Conseil de fédération.

- Brisart José
- Van Roye Pierre
- Thiery Willy

3. Le Secrétariat fédéral.

Articles V.3.1. à V.3.6. des Statuts.

3.1. Les 5 Secrétaires fédéraux.

- Trussart Georges
- Moraël Jacky
- Cheron Marcel
- Thiery Bruno
- Jonckheer Pierre

3.2. Membres avec voix consultative.

- Les parlementaires ;
- Les membres du Bureau du Conseil de fédération ;
- Le Directeur administratif (Sondag Pierre) ;
- Les animateurs des commissions de travail ;
- Les réunions sont également ouvertes aux membres effectifs et aux membres du personnel.

4. Les membres effectifs.

4.1. Nombre de membres.

Ecolo avait 1400 membres en 1988 et 1990 en 1989. Il s'agit des membres reconnus effectifs par le mouvement et disposant du droit de vote et d'éligibilité.

5. Le personnel.

- Sondag Pierre (Directeur administratif)
- Ronval Sabine (Secrétaire Affaires Générales)
- Leens Alain (Attaché de presse)

- Radoux Simonne (Secrétaire de presse)
- Delvaux Brigitte (Secrétaire-dactylo CEFE)
- Sandjakedine Smail (Comptable-Informatique)
- Ninane Patricia (Bibliothécaire-documentaliste)
- Castagne Didier (Secrétaire groupe CRW)
- Verherbruggen Jean-Marie (Secrétaire Coordination Europe)
- Badoux Aimée (Economat-photocopie)
- Janssens Béatrice (Secrétaire parlementaire)
- Mathy Marie-Pierre (Secrétaire parlementaire)
- Nys Mylène (Secrétaire parlementaire)
- Desgain Xavier (Secrétaire parlementaire)
- Maréchal Nicole (Secrétaire parlementaire)
- Terwagne Marc (Secrétaire parlementaire)
- André Jacqueline (Secrétaire parlementaire Europe)
- Denil Maria (Secrétaire parlementaire Europe)
- Decroly Vincent (Secrétaire parlementaire Europe)

6. Publications.

6.1. Périodiques.

- *Ecolo-infos*: moniteur interne, mensuel, tirage : 2000 exemplaires.
- *Ecolo en actions*: journal d'information externe, mensuel, tirage : 17.000 exemplaires.

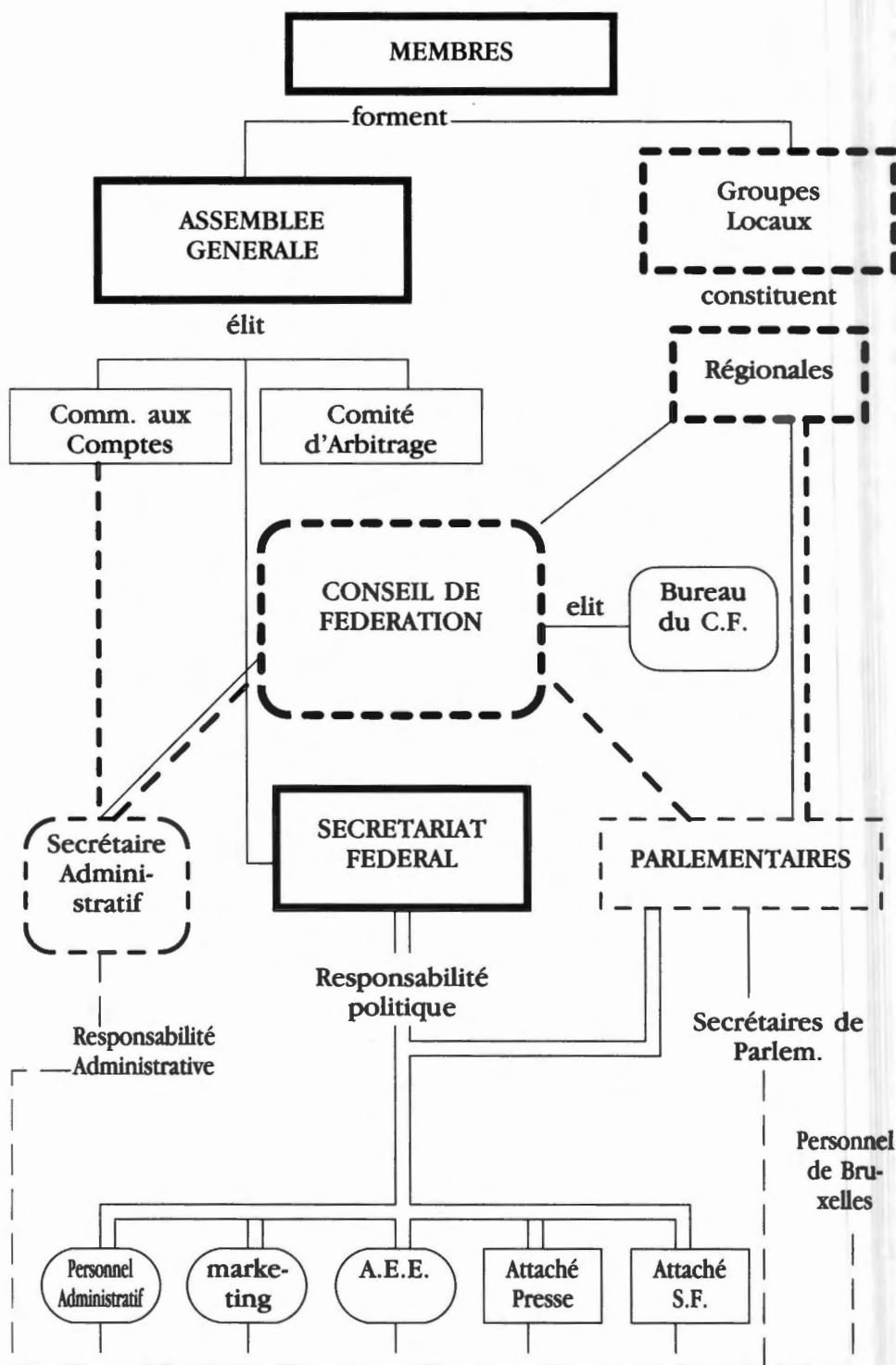
6.2. Publications organisationnelles.

- *Les Statuts d'Ecolo*. Mai 1988, 28 p.

6.3. Publications programmatrices.

- *Propositions du groupe commun ECOLO/AGALEV concernant la Réforme de l'Etat*. Mars 1988, 35 p.
- *Garde ta terre intacte*. Avril 1988, 32 p.
- *Rappelle-toi le goût du pain*. Septembre 1988, 32 p.
- *Pour une terre vivable*. Namur, 1989.

Organigramme d'ECOLO.

———— nomme(nt)
 ===== contrôle(nt)

ANNEXE
Thèmes et participants aux débats télévisés de la RTBF en 1988 et 1989

1988

Date	Thème	PS	PRL	PSC	FDF	Ecolo	Autres partis	Gouvernement ¹
10-1-88	Crise, peut-on encore être sage ?		R. Henrion	P. Van den Boeynants	A. Spaak			A. Cools
6-3-88	La recherche scientifique et la fuite des cerveaux							R. Urbain
13-3-88	Qu'en pensent les jeunes ?	R. Demot	G. Jaivenois	D. Cabiaux	O. Maingain	J. Thiel		
27-3-88	Débat avec des journalistes							J.-L. Dehaene
24-4-88	Quelles facilités		F. Van Hoobrouck	P. Legros F. Lannoy	R. Thierry			
15-5-88	L'opposition libérale : au balcon ou au placard ?		L. Michel				A.-M. Neyts (PVV)	
29-5-88	Belgique, réforme de la dernière chance ?							Ph. Moureaux
5-6-88	Quelle école pour les francophones ?							Y. Ylief
12-6-88	Sécurité sociale : un trou au cœur ?							Ph. Busquin
19-6-88	Moins d'impôts : quand ? comment ?							Ph. Maystadt

(1) Il s'agit aussi bien du Gouvernement national que de l'Exécutif wallon et de l'Exécutif de la Communauté française.

Date	Thème	PS	PRL	PSC	FDJ	Ecolo	Autres partis	Gouvernement
15-1-89	Bruxelles, enfin		Fr.-X. de Donnée		A. Spaak	H. Simons	A.-M. Neyts (PVV)	Ph. Moureaux J.-L. Thys M. Wathelet
22-1-89	Terrorisme et grand banditisme, résurgence?	R. Lallemand	A. De Decker					
29-1-89	Le P.R.L., quelle alternative		L. Michel					Y. Ylief
19-2-89	Enseignement communautarisé: plus dans deux têtes que dans une?							J.-P. Grafé
28-2-89	L'armée mise au pas?							G. Coëme
5-3-89	De la Flandre à l'Europe: incontournable CVP						H. Van Rompuy (CVP)	
12-3-89	Comment exister?		J. Gol					
19-3-89	Le P.S. face aux réalités	G. Spitaels						
2-4-89	Islam en Belgique: point de rupture	R. Collignon	A. De Decker	R. Wintgens				L. Tindemans
9-4-89	Pauvre culture							V. Féaux L. Tobback G. Lutgen
16-4-89	Ecologie, défi politique	P. Mahaux	D. Ducarme		F. Roelants du Vivier	P. Lannoye		
21-5-89	Avortement: sois femme et tais-toi?	R. Lallemand	J. Mayence	P. Falisse	A. Spaak	D. Nelis		
28-5-89	La Belgique et sa préparation au grand marché de 1993	J. Happart	A. Duquesne	F. Herman	F. Roelants du Vivier	P. Jonckheer		
4-6-89	Les élections régionale à Bruxelles		A. De Decker		G. Désir	M. Nagy		Ch. Picqué J.L. Theys

Date	Thème	PS	PRL	PSC	FDJ	Ecolo	Autres partis	Gouvernement
11-6-89	L'Europe sociale	R. Dury	Fr.-X. de Donnée	G. Deprez	A. Spaak	P. Lannoye		
25-6-89	Débat avec des journalistes							M. Eyskens
2-7-89	Wilfried Martens : les futurs rendez-vous							W. Martens
10-9-89	Débat avec des journalistes et des téléspectateurs							G. Spitaels
17-9-89	Les finances de Liège et celles des autres							A. Cools
24-9-89	Comment exister dans l'opposition		L. Michel					
8-10-89	Propos de rentrée			G. Deprez				
15-10-89	Un parlement qui travaille et contrôle !	G. Eerdekens	S. Kubba	P. Wintgens	G. Clerfayt		M. Alvoet (Agalev) ³	
22-10-89	Le défi capitale							Ch. Piqué
5-11-89	L'argent des partis		J. Gol			J. Morael		Ph. Moureaux
12-11-89	Monnaie fiscalité: demain l'Europe							Ph. Maystadt
26-11-89	Immigrés, l'intégration à petits pas						P. D'Hondt (CVP)	
3-12-89	Europe : enjeux et sommets	A.-M. Lizin						M. Eyskens
10-12-89	Les services publics							V. Féaux B. Anseime R. Langendries
17-12-89	Le FDF, quel avenir ?				G. Clerfayt			

(2) Porte-parole Ecolo-Agalev ou Sénat

**BELGIAN POLICY. CLASSIFICATION SCHEME FOR THE
BIBLIOGRAPHY AND FOR THE INVENTORY OF OPINION
POLLS.**

**LA POLITIQUE BELGE. SCHEMA DE CLASSIFICATION POUR LA
BIBLIOGRAPHIE ET POUR L'INVENTAIRE DES SONDAGES
D'OPINION.**

**BELEID IN BELGIE. CLASSIFICATIESCHEMA VOOR DE
BIBLIOGRAFIE EN DE INVENTARIS VAN DE OPINIEPEILINGEN.**

A. Foreign policy:

1. UNO and other world organizations
2. European policy
3. Policy vis-à-vis the developing countries
4. Policy vis-à-vis East-West relations
5. Defence policy
6. International relations
7. Foreign policy of other countries
8. Domestic policy of other countries

A. Politique étrangère:

1. ONU et autres organisations mondiales
2. Politique européenne
3. Politique vis-à-vis des pays en voie de développement
4. Politique relative aux rapports Est-Ouest
5. Politique de défense
6. Relations internationales
7. Politique étrangère des autres pays
8. Politique intérieure des autres pays

A. Buitenlandse politiek:

1. UNO en andere wereldorganisaties
2. Europese politiek
3. Politiek ten overstaan van de ontwikkelingslanden
4. Politiek ten overstaan van de betrekkingen Oost-West
5. Defensiepolitiek
6. Internationale betrekkingen
7. Buitenlandse politiek van andere landen
8. Binnenlandse politiek van andere landen

B. Social policy:

1. Labour system
2. Employment policy
3. Professional organizations.
4. Social security.
5. Family policy and demographic policy.
6. Public health.
7. Housing.
8. Social planning

B. Politique sociale:

1. Régime du travail
2. Politique de l'emploi
3. Organisations professionnelles
4. Sécurité sociale
5. Politique familiale et démographique
6. Santé publique
7. Logement
8. Programmation sociale

B. Sociale politiek:

1. Regime van de arbeid
2. Tewerkstellingsbeleid
3. Beroepsorganisaties
4. Sociale zekerheid
5. Familiale en demografische politiek
6. Volksgezondheid
7. Huisvesting
8. Sociale programma-tie

* General - Généralités - Algemeenheden

9. Consumption
10. Environmental protection (including urban planning)
11. Welfare

9. La consommation
10. Protection de l'environnement (y compris l'aménagement du territoire)
11. Bien-être

9. Het verbruik
10. Leefmilieubescherming (met inbegrip van ruimtelijke ordening)
11. Welzijn

C. *Economic policy:*

1. Property
2. Organization of the economy
3. Prices policy
4. Subsidization policy
5. Policy regarding economic cycles
6. Energy policy
7. Infrastructure - transport and communications
8. Regional development
9. Industrial policy
10. Trade policy
11. Agricultural policy
12. Policy vis-à-vis the middle classes and the self-employed.

C. *Politique économique:*

1. La propriété
2. Organisation de l'économie
3. Politique des prix
4. Politique des subsides
5. Politique conjoncturelle
6. Politique énergétique
7. Infrastructure - transport et communications
8. Développement régional
9. Politique industrielle
10. Politique commerciale
11. Politique agricole
12. Politique relative aux classes moyennes et aux indépendants

C. *Economische politiek*

1. De eigendom
2. Organisatie van de economie
3. Prijzenpolitiek
4. Subsidiepolitiek
5. Conjunctuurpolitiek
6. Energiebeleid
7. Infrastructuur - vervoer en communicaties
8. Streekontwikkeling
9. Industriële politiek
10. Handelspolitiek
11. Landbouwpolitiek
12. Politiek ten overstaan van de middenstand en de zelfstandigen

D. *Financial policy:*

1. Investments and savings
2. Budget policy
3. Fiscal policy
4. Monetary and credit policy

D. *Politique financière:*

1. Investissements et épargne
2. Politique budgétaire
3. Politique fiscale
4. Politique monétaire et du crédit

D. *Financiële politiek*

1. Investerings en sparen
2. Budgettaire politiek
3. Fiscale politiek
4. Munt- en kredietpolitiek

E. *Domestic policy:*

0. Chronicles
1. Organization of the state
2. National institutions

E. *Politique intérieure:*

0. Chroniques
1. Organisation de l'Etat
2. Institutions nationales

E. *Buitenlandse politiek:*

0. Kronieken
1. Organisatie van de staat
2. Nationale instellingen

CLASSIFICATION SCHEMA

3. Regional and local institutions	3. Institutions régionales et locales	3. Regionale en plaatselijke instellingen
4. Political parties	4. Partis politiques	4. Politieke partijen
5. Elections	5. Elections	5. Verkiezingen
6. Rights and liberties	6. Droits et libertés	6. Rechten en vrijheden
7. Administration of justice	7. Assistance juridique	7. Rechtsbedeling
8. Linguistic problems and minorities	8. Problèmes linguistiques et minorités	8. Taalproblemen en minderheden
9. Maintenance of public order	9. Maintien de l'ordre	9. Handhaving van de orde
10. War recovery	10. Séquelles des guerres	10. Nasleep van de oorlogen
11. Problems concerning aliens	11. Problèmes des étrangers	11. Vreemdelingenproblemen
12. Moral conceptions	12. Conceptions de la vie	12. Levensbeschouwelijke problemen
13. Church-State relations	13. Rapport entre l'Etat et les églises	13. Verhouding staat en kerken
14. Traffic problems	14. Problématique des transports	14. Verkeersproblematiek
<i>F. Cultural policy:</i>	<i>F. Politique culturelle:</i>	<i>F. Cultuurpolitiek:</i>
1. Education	1. Enseignement	1. Onderwijs
2. Scientific research	2. Recherche scientifique	2. Wetenschappelijk onderzoek
3. Adult education	3. Education populaire	3. Volksopvoeding
4. Leisure	4. Politique des loisirs	4. Vrijtijdsbesteding
5. Emancipation of women	5. Emancipation des femmes	5. Vrouwenemancipatie
6. Youth	6. Problèmes de la jeunesse	6. Jeugd
7. Art	7. Arts	7. Kunst
8. Mass communication	8. Communication de masse	8. Massacommunicatie
9. Cultural autonomy	9. Autonomie culturelle	9. Cultuurautonomie
10. Tourism	10. Tourisme	10. Toerisme
11. Sports.	11. Sport	11. Sport

Liste des revues recensées

Arbeidsblad
Administration Publique
Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid
Bevolking en Gezin
Bulletin de Documentation du Ministère des Finances
Bulletin de la Fondation André Renard
Cahiers Economiques de Bruxelles
Cahiers Marxistes
Contradictions
Courrier Hebdomadaire du CRISP
De Gids op Maatschappelijk Gebied
De Nieuwe Maand
Economisch en Sociaal Tijdschrift
Journal des Tribunaux
Kultuurleven
Nieuw tijdschrift voor politiek
Progrès
La Revue Politique
Ons Erfdeel
Recherches Economiques de Louvain
Recherches Sociologiques
Rechtskundig Weekblad
Reflets et perspectives de la vie économique
Revue Belge de Sécurité Sociale
Revue Générale
Revue Nouvelle
Res Publica
Septentrion
Socialisme
Socialistische Standpunten
Streven
Studia Diplomatica
Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiek Recht
Tijdschrift voor Economie en Management
Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen
Tijdschrift voor Sociologie
Vlaams Marxistisch Tijdschrift
Vooruitgang
Wallonie

Bibliographie de l'année politique 1989.

Etablie par Wladimir S. PLAVSIC,

Licencé et Journalisme et Communication sociale.

A. POLITIQUE ETRANGERE.

1. ONU et autres organisations mondiales.

2. Politique européenne.

- BEUGELS, P., Europa van de culturen : sluitstuk van de markt of een verblijvende Euterpe? *Ons Erfdeel*, 1989, nr. 2, blz. 167-173.
- BRUGMANS, H., Wat een barbarij! en dat in onze eeuw. Wat is Europa? Wat is een Europese cultuur? *Socialistische Standpunten*, 1989, nr. 1, blz. 57-64.
- CERVETTI, G., Europa 92 : quelles stratégies pour la gauche? *Cahiers marxistes*, 1989, n° 167, pp. 13-18.
- CEUNINCK, P., Niets nieuws onder de zon. Europa 92. *Socialistische Standpunten*, 1989, nr. 5, blz. 41-49.
- COLPAERT, T., Men bouwt geen economisch paradijs op een sociaal kerkhof. *Socialistische Standpunten*, 1989, nr. 1, blz. 6-13.
- COOLS, M., L'Europe : l'unité dans la diversité. *Progrès*, 1989, n° 116, pp. 18-21.
- CRESPINET, A., Le marché unique du 31 décembre 1992. *Socialisme*, 1989, n° 212-213, pp. 168-173.
- CRESPINET, A., Le réforme des fonds structurels européens. *Socialisme*, 1989, n° 215, pp. 345-348.
- CRIJNS, L.H.J., De sociale dimensie van 1992. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 8-9, blz. 689-717.
- DAWANCE, J.-P., La fiscalité indirecte et la C.E.E. *Bulletin de la Fondation André Renard*, 1989, n° 177, pp. 3-32.
- DEBUNNE, G., Een nieuw elan. *Socialistische Standpunten*, 1989, nr. 1, blz. 15-20.
- DEBUNNE, G., La communauté... sans dimension sociale?! *Socialisme*, 1989, n° 212-213, pp. 133-137.
- DE CLERCQ, W., Europe 1992. *Progrès*, 1989, n° 116, pp. 1-7.
- DE CLERCQ, W., The impact on the inside world. *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, janvier-février 1989, pp. 63-69.
- DEFAY, J., Ecu, de spil van de monetaire ecu. *Socialistische Standpunten*, 1989, nr. 1, blz. 50-56.
- DELARUE, R., Sociaal Europa en het E.E.G. Sociaal Handvest : een doekje voor Pilatus. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 12, blz. 1181-1189.
- DEREGNAUCOURT, G., Une Communauté, des régions... *La Revue Nouvelle*, 1989, n° 9, pp. 21-27.
- DONATO, N., Quelques propos autour du livre vert sur le droit d'auteur et le défi technologique. *Cahiers marxistes*, 1989, n° 166, pp. 33-38.

- DRIESSEN, D., **Le mouvement coopératif européen.** *Cahiers marxistes*, 1989, n° 166, pp. 57-64.
- DRUMAUX, A., **Dérégulation ou "rerégulation" au niveau communautaire?** *Cahiers marxistes*, 1989, n° 166, pp. 24-31.
- DURY, R., **Bruxelles Europe : un couple grincheux.** *Socialisme*, 1989, n° 212-213, pp. 119-125.
- FACHANTIDIS, A., **La société anonyme européenne : un test de crédibilité pour la C.E.E.** *Cahiers marxistes*, 1989, n° 166, pp. 46-56.
- FALTER, R., **Quo vadis Europa ?** *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 12, blz. 1190-1195.
- GLINNE, E., **Le Parlement européen et le groupe socialiste.** *Socialisme*, 1989, n° 212-213, pp. 105-118.
- GLOTZ, P., **L'Europe à la recherche d'une nouvelle identité.** *Cahiers marxistes*, 1989, n° 167, pp. 19-25.
- GIULIOT-PINGUE, R., **Le marché européen de 1992 et le commerce intracommunautaire de l'U.E.B.L.** *Progrès*, 1989, n° 116, pp. 8-11.
- HAUFF, V., **Europese ekologische gemeenschap.** *Socialistische Standpunten*, 1989, nr. 1, blz. 35-41.
- HEATH, E., **The right programme for Europe.** *Studia Diplomatica*, 1989, n° 3, pp. 249-268.
- HEREMANS, D., VAN DER VEKEN, F., **Bedenkingen bij Europa 1992 en de Belgische beleidsoriëntaties.** *Tijdschrift voor Economie en Management*, 1989, nr. 2, blz. 221-236.
- JEANFILS, J., KESTENS, P., THYS-CLEMENT, F., **1992 en perspective 2000 : les performances de la Belgique suite à l'ouverture européenne des frontières.** *Cahiers économiques de Bruxelles*, 1989, n° 124, pp. 475-491.
- JELOWICKI, J., **Système monétaire européen : dixième anniversaire.** *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, juillet-août 1989, pp. 159-225.
- KEUTGEN, G., **Le groupement européen d'intérêt économique.** *Wallonie 89*, 1989, n° 2, pp. 23-29.
- LEVY, P.M.G., **La route européenne : Strasbourg-Luxembourg-Bruxelles.** *Revue Générale*, mars 1989, pp. 21-25.
- LEWIN, R., **Chronique européenne : l'espace social est à conquérir.** *Cahiers marxistes*, 1989, n° 165, pp. 53-61.
- LIZIN, A.-M., **Le rôle du Secrétariat d'Etat à l'Europe 1992.** *Socialisme*, 1989, n° 212-213, pp. 127-131.
- LIZIN, A.-M., **Les pays africains face à l'Europe '92. Inquiétudes, enjeux, espoirs.** *Socialisme*, 1989, n° 215, pp. 329-335.
- MARQUES PEREIRA B., GIULIANI, M., **1992 : quelles perspectives pour les femmes ?** *Cahiers marxistes*, 1989, n° 166, pp. 13-23.
- MARTINIELLO, M., GOVAERE, I., **Place de l'immigration et politiques migratoires dans l'Europe de demain. Quelques éléments de réflexion.** *Contradictions*, 1989, n° 56, pp. 143-160.
- MATTHIJS, H., **Tien jaar Europese ruimtevaart-organisatie : de E.S.A.** *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1989, nr. 5, blz. 296-301.
- MATTHIJS, H., traduction GOCHE M., **Le système budgétaire des Communautés européennes.** Centre de recherche et d'information socio-politiques (CRISP), *Courrier hebdomadaire*, 1989, n° 1257-1258, 49 p.

- MORIN, E., Pari sur l'improbable Europe. *La Revue Nouvelle*, 1989, n° 4, pp. 17-29.
- NORRENBORG, D., Un choix pour l'Europe : avoir ou être. *Socialisme*, 1989, n° 212-213, pp. 204-209.
- NORRENBORG, D., L'Europe au bois dormant. *Socialisme*, 1989, n° 215, pp. 337-344.
- PALEOCRASSAS, J., Economic and social convergence in the Community. *Studia Diplomatica*, 1989, n° 2, pp. 159-170.
- PEEMANS, J.-Ph., Caractéristiques et contradictions de la modernisation de l'agriculture européenne dans le cadre de la politique agricole commune. *Contradictions*, 1989, n° 56, pp. 161-178.
- PIERARD, G., Le long cheminement de l'Acte unique européen. *Wallonie 89*, 1989, n° 1, pp. 3-15.
- PIERARD, G., Het Europees Parlement in het licht van 1992. *Vooruitgang*, 1989, nr. 93, blz. 1-12.
- POCHET, M., L'Euroguichet, un outil pour réussir le défi de 1992. *Wallonie 89*, 1989, n° 1, pp. 21-25.
- POCHET, P., Europe, lendemain d'élections. *La Revue Nouvelle*, 1989, n° 9, pp. 3-8.
- POOS, F., Réussir l'Europe sociale. *Studia Diplomatica*, 1989, n° 1, pp. 11-21.
- ROEFS, J.-L., L'audiovisuel et l'Europe des douze. *Cahiers marxistes*, 1989, n° 166, pp. 39-45.
- ROGISSART, J., La vocation contrariée de la Communauté européenne. *Revue Générale*, novembre 1989, pp. 11-16.
- SNOY, J.-Cl., Rebâtir l'Europe. Mémoires. Entretiens avec J.-Cl. Ricquier. Gembloux, Duculot, 1989, 220 p.
- SPITAEELS, G., L'Europe oui, mais pas n'importe laquelle. *Socialisme*, 1989, n° 212-213, pp. 83-84.
- TUYTTENS, B., Sociaal Europa. *Socialistische Standpunten*, 1989, nr. 1, blz. 1-5.
- TUYTTENS, B., De zware tol van de Europese defensie. *Socialistische Standpunten*, 1989, nr. 1, blz. 28-34.
- VALENTINO, R., Balises pour une Europe sociale. *Cahiers marxistes*, 1989, n° 166, pp. 6-12.
- VAN HOONACKER, S., La Belgique : responsable ou bouc émissaire de l'échec des négociations Fouchet? *Res Publica*, 1989, n° 4, pp. 513-526.
- VAN LANGENDONCK, J., De privatiseringstendensen in Europa. *Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid*, 1989, nr. 1-2, blz. 9-26.
- VAN LANGENDONCK, J., De gezinsbijslagen in Europees perspectief. *Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid*, 1989, nr. 6-7, blz. 391-401.
- VAN MIERT, K., L'autre défi 1992. *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, septembre-octobre 1989, pp. 19-32.
- VAN MIERT, K., Europa heeft een rol te spelen in de wereld. *Socialistische Standpunten*, 1989, nr. 1, blz. 22-26.
- WILLEKENS, F., Het rapport Delors : een Europese economische en monetaire unie in de steigers *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 8-9, blz. 743-747.
- WOLTJER, E., Het grote overschot (Europees landbouwbeleid). *Socialistische Standpunten*, 1989, nr. 1, blz. 42-49.
- X., Europe 92 : quelles stratégies pour la gauche ? Actes du colloque organisé à Bruxelles les 10 et 11 mars 1989. *Cahiers marxistes*, n° spécial, 1989, n° 169, pp. 2-172.
- YOUNG, F., Europe et télé : basse définition ? *La Revue Nouvelle*, 1989, n° 9, pp. 9-19.

3. Politique vis-à-vis des pays en voie de développement.

- BRASSINNE, J., Les conseillers à la Table ronde belgo-congolaise. Centre de recherche et d'information socio-politiques (CRISP), *Courrier hebdomadaire* 1989, n° 1263-1264, 63 p.
- DE MAN, J., Joseph-Désiré Mobutu : Een echte Belg. *De Nieuwe Maand*, 1989, nr. 3, blz. 8-13.
- DE SMEDT, J., De N.G.O.'s (Niet-Gouvernementele Organisaties) voor ontwikkelings-samenwerking. Sociale bewegingen in beweging. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 12, blz. 1174-1180.
- GHEKIERE, D., L'assistance belge au Tiers-Monde. *Progrès*, 1989, n° 117, pp. 9-14.
- HEIRMAN, M., Vredeskoorts in de Derde Wereld. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 12, blz. 1151-1165.
- HUYBRECHTS, A., L'entreprise et les transferts de technologie Nord-Sud. *Reflets et perspectives de la vie économique*, 1989, n° 2, pp. 125-144.
- JONGBLOET-HAMERLIJNCK, R., Kan UNIDO de ontwikkelingslanden uit het slop helpen? *Studia Diplomatica*, 1989, nr. 3, pp. 307-322.
- KESTERGAT, J., Le grand jeu belgo-zairois. *Revue Générale*, mars 1989, pp. 11-19.
- NAUWELAERTS, Ph., De militaire sector : economische en politieke onafhankelijkheid voor ontwikkelingslanden en industrielanden. *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, 1989, nr. 1, blz. 7-21.
- VANDERHEIDEN, E., Belgique-Zaïre : Des relations privilégiées ? Non, merci ? *La Revue politique*, 1989, n° 3, pp. 7-29.
- VAN GERWEN, J., Honger, een exportprodukt ? *Streven*, januari 1989, blz. 306-317.
- VERVLIET, E., Nieuwe initiatieven voor de verlichting van de schuldenlast van de Derde Wereld. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 5, blz. 459-461.
- ZWICK, J., e.a., Pile et face. Bilan de la coopération belgo-zairoise. *La Revue Nouvelle*, Numéro spécial, 1989, n° 3, 269 p.

4. Politique relative aux rapports Est-Ouest.

- DELHEZ, J.H., Est-Ouest : l'avenir des relations économiques et commerciales en Europe. *Progrès*, 1989, n° 117, pp. 15-19.
- FALTER, R., West-Europa en Gorbatsjov. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 6-7, blz. 517-539.
- OOSTERWAAL, J., Het Belgisch beleid inzake de erkenning van China. *Res Publica*, 1989, nr. 1, blz. 3-22.
- VANDEN BERGHE, Y., Veertig stellingen over de Koude Oorlog. *De Nieuwe Maand*, 1989, nr. 4, blz. 27-30.
- VERMEERSCH, J., Het einde van de koude oorlog. *Socialistische Standpunten*, 1989, nr. 4, blz. 31-36.

5. Politique de défense.

- CAHEN, A., U.E.O. 1985-1989. Une dimension européenne de la sécurité. *Studia Diplomatica*, 1989, n° 2, pp. 141-158.
- de DONNEA, F.-X., Plaidoyer pour une union européenne de défense. *Progrès*, 1989, n° 117, pp. 1-3.

- DELHAUTEUR, D., Les Partis socialistes européens face aux armes nucléaires. *Socialisme*, 1989, n° 212-213, pp. 184-190.
- DE SPIEGELEIRE, S., "New thinking" in Soviet military doctrine. *Studia Diplomatica*, 1989, n° 2, pp. 187-212.
- DUMOULIN, A., L'introuvable défense européenne. *Socialisme*, 1989, n° 212-213, pp. 177-183.
- DUMOULIN, A., De la doctrine de dissuasion minimale au concept de suffisance raisonnable. *Socialisme*, 1989, n° 214, pp. 265-272.
- DUMOULIN, A., REMACLE, E., Implications politico-militaires du processus de désarmement conventionnel en Europe. (I) (II) *Socialisme*, 1989, n° 215, pp. 377-387; 1989, n° 216, pp. 443-471.
- HEIRMAN, M., Het jaar van de slang - Ontwapeningsvooruitzichten voor 1989. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 2, blz. 146-152.
- HEIRMAN, M., 16 april : naar de grond van de zaak. (N.A.V.O. en raketten). *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 3, blz. 249-255.
- HEIRMAN, M., Die muur, die moet omlaag - de Bush-voorstellen en het vredesoffensief van de N.A.V.O. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 6-7, blz. 602-608.
- PIERARD, G., Le Parlement européen à l'horizon de 1992. *Progrès*, 1989, n° 118, pp. 1-10.
- ROBERTS, B., Chemical weapons : proliferation, control. An Alliance issue. *Studia Diplomatica*, 1989, n° 2, pp. 171-186.
- THIBAUT, D., De N.A.V.O.-strategie na het I.N.F.-akkoord, en het conventioneel (on)evenwicht in Europa. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 1, blz. 17-32.
- VANDEBOSSCHE, E., Les lignes de force historiques de la politique belge de défense. *Progrès*, 1989, n° 117, pp. 5-8.
- WÖRNER, M., Nato in the 1990's. *Studia Diplomatica*, 1989, n° 1, pp. 5-10.

6. Relations internationales.

- ARNAUD, P., Disparité de revenus et relations internationales. *Reflets et perspectives de la vie économique*, 1989, n° 2, pp. 67-77.
- LEROY, P., Le contentieux environnement entre Pays-Bas et Belgique. *Septentrion*, 1989, n° 3, pp. 54-57.
- RICQUIER, J.-C., Entretiens avec le baron Robert Rothschild. (IV) (V) (VI) (VII) (VIII). *Revue Générale*, février 1989, pp. 23-37; mars 1989, pp. 27-39; mai 1989, pp. 47-59; octobre 1989, pp. 39-55; décembre 1989, pp. 21-33.
- VANWELKENHUYZÉN, J., L'agonie de la paix : 31 août-3 septembre 1939. Louvain-La-Neuve, Duculot, 1989, 351 p.
- VANWELKENHUYZEN, J., 1936 : Neutre rimait-il vraiment avec pleutre? *Revue Générale*, avril 1989, pp. 37-63.

7. Politique étrangère des autres pays.

- DEVUYST, Y., The United States and the Latin America debt crisis. *Studia Diplomatica*, 1989, n° 1, pp. 75-96.
- GORIELY, G., Vingt-cinq ans de coopération franco-allemande. *Socialisme*, 1989, n° 211, pp. 53-65.

- HEARN, M., **Enjeux et politique extérieure de la France sous la cinquième république.** *Studia Diplomatica*, 1989, n° 1, pp. 45-74.
- HEARN, M., **Premiers Ministres et politique extérieure de la Grande-Bretagne (1956-1988).** *Studia Diplomatica*, 1989, n° 3, pp. 269-292.
- KHERAD, R., **La politique extérieure de l'Afghanistan dans ses rapports avec les pays frontaliers.** *Studia Diplomatica*, 1989, n° 3, pp. 323-341.
- MIFSUD BONNICI, U., **Malta on the threshold of the Community.** *Studia Diplomatica*, 1989, n° 3, pp. 293-306.

B. POLITIQUE SOCIALE.

1. Régime du travail.

- DE SWERT, G., **Bedrijfslijders.** *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 11, blz. 1081-1090.
- LAURENSSE, G., **Het brugpensioen.** *Nieuw Tijdschrift voor Politiek*, 1989, nr. 3, blz. 41-52.
- LAURENSSE, G., **Le prépension.** *La Revue politique*, 1989, n° 3, pp. 41-51.
- MARTENS A., RAMIOUL, M., **Zin, onzin en betekenis van de bedrijfscultuur. Kritische kanttekeningen bij een nieuw fenomeen.** *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 11, blz. 1063-1079.
- PEREZ, L., **Evolution du taux d'activité des 50-60 ans : quelques réflexions.** *Reflets et perspectives de la vie économique*, 1989, n° 4, pp. 261-272.
- RAMIOUL, M., **Personeelsbeleid en vakbondontwikking.** *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 11, blz. 1013-1021.
- SERROYEN, C., **De sectoriële onderhandelingen voor 1989-1990 : een balans.** *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 5, blz. 389-405.
- WIJGAERTS, D., **Le nouveau métier est arrivé. Bedrijfskultuur.** *Socialistische Standpunten*, 1989, nr. 5, blz. 32-40.
- WILLEMS, G., **Een halve eeuw C.S.B.O. (Centrale voor Studie- en Beroepsoriëntering): beknopte historiek.** *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 2, blz. 133-136.

2. Politique de l'emploi.

- BODSON, J.-C., BRANDON, I., **La sécurité d'emploi dans l'Europe de 1992.** *Socialisme*, 1989, nr. 212-213, pp. 191-203.
- CARMOY, F., LELEU, M., PEREZ, J.L., **Les mutations structurelles du marché de l'emploi 1970-1988.** *Reflets et perspectives de la vie économique*, 1989, n° 2, pp. 101-113.
- CROMBE, C., **Werk en ouderschap : hoe kombineer je dat ?** *Arbeidsblad*, 1989, nr. 1-2-3, blz. 9-16.
- d'ASPREMONT CL., DOS SANTOS FERREIRA, R., GERARD-VARET, L.A., **Unemployment in a Cournot Oligopoly Model with Ford Effects.** *Recherches économiques de Louvain*, 1989, n° 1, pp. 33-60.
- DEGRYSE, C., **Le travail, mode d'emploi.** *La Revue Nouvelle*, 1989, nr. 4, pp. 31-41.
- DELARUE, R., **Uitzend-, inzend- en doorzendarbeid : een carroussel ?** *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 8-9, blz. 719-736.
- DELARUE, R., **Werving en uitwerving.** *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 11, blz. 1041-1047.

- DE SWERT, G., Arbeidsmarkt en demografie. De leeftijdsdictatuur. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 10, blz. 949-965.
- DORMONT, B., Employment in disequilibrium : a disaggregated approach on a panel of French firms. *Recherches économiques de Louvain*, 1989, n° 1, pp. 61-93.
- DREZE, J., L'arbitrage entre équité et efficacité en matière d'emploi et de salaires. *Recherches économiques de Louvain*, 1989, n° 1, pp. 3-31.
- HUMBLET, P.C., Kinderopvang en gelijke kansen : een E.G.-plan. *Arbeidsblad*, 1989, nr. 1-2-3, blz. 16-27.
- MAES, J., Een loftrompet met verroeste toetsen. (Jeugdwerkloosheid). *Socialistische Standpunten*, 1989, nr. 2, blz. 31-42.
- PERNOT, A., Flexibiliteit : algemene kontekst en betekenis voor de positie van de vrouw op de arbeidsmarkt.: *Arbeidsblad*, 1989, nr. 1-2-3, blz. 3-8.
- PLASMAN, R., Les politiques d'emploi en Belgique : analyse et estimation de leur impact macroéconomique. *Cahiers économiques de Bruxelles*, 1989, n° 122, pp. 133-174.
- PLASSARD, J.-M., Discrimination statistique et marché de travail. *Recherches économiques de Louvain*, 1989, n° 2, pp. 177-202.
- VAN ROOST, H., Gespleten, en toch... (vrouwen op de arbeidsmarkt). *Socialistische Standpunten*, 1989, nr. 2, blz. 43-47.

3. Organisations professionnelles.

- ARCQ, E., BLAISE, P., Les groupes de pression patronaux. Centre de recherche et d'information socio-politiques (CRISP), *Courrier hebdomadaire*, 1989, n° 1252, 36 p.
- ARCQ, E., e.a., Néo-corporatisme : théorie, pratiques et alternative. *La Revue Nouvelle*, 1989, n° 11, pp. 46-53.
- CAPRON, M., REMAN, P., e.a., Syndicalismes. *La Revue Nouvelle*, Numéro Spécial, 1989, n° 2, 206 p.
- COLLIN, M., Observations sur les doctrines (néo-)corporatistes. *La Revue Nouvelle*, 1989, n° 11, pp. 67-69.
- FRANCO, B., La fin des communautés ouvrières. *Contradictions*, 1989, n° 56, pp. 43-76.
- HANCKE, B., François, et les autres. Vakbond. *Socialistische Standpunten*, 1989, nr. 5, blz. 50-61.
- HERNE, C., "Culture" d'entreprise et luttes syndicales transnationales. *Socialisme*, 1989, n° 211, pp. 33-41.
- MAES, J., Klein en middelgroot, maar syndikaal... *Socialistische Standpunten*, 1989, nr. 3, blz. 30-38.
- PASTURE, P., Arbeidersbeweging tussen engagement en geschiedenis. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 3, blz. 256-260.
- PEEMANS-POULLET, H., Enjeux démocratiques du corporatisme. *La Revue Nouvelle*, 1989, n° 11, pp. 6-10.
- PEEMANS-POULLET, H., Du mauvais usage d'un terme (le corporatisme). *La Revue Nouvelle*, 1989, n° 11, pp. 11-25.
- PIETTE, R., MAUS, H., Education permanente et solidarité. La formation des délégués syndicaux. *Bulletin de la Fondation André Renard*, 1989, n° 177, pp. 3-32.
- ROMBOUTS, Th., Op zoek naar orientaties voor de Beweging. Slotles. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 10, blz. 977-984.

- ROUSSEL, L., Du concept à l'idéologie. *La Revue Nouvelle*, novembre 1989, n° 11, pp. 26-35.
- SERROYEN, Ch., Het ongelijk der Girondijnen. Centralisering en decentralisering van arbeidsverhoudingen. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 11, blz. 1049-1061.
- VAN BENEDEN, A., Hulde aan prof. L. Janssens, de rode kanunnik. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 4, blz. 346-350.
- VANDERSTRAETEN, A., Du corporatisme au néo-corporatisme. *La Revue Nouvelle*, 1989, n° 11, pp. 37-45.
- VAN GEHUCHTEN, P.-P., Constitution économique et sociale. *La Revue Nouvelle*, 1989, n° 11, pp. 54-66.

4. Sécurité sociale.

- BARETTE, Ch., La Banque-carrefour et l'Office National de sécurité sociale. *Revue Belge de Sécurité Sociale*, 1989, numéro spécial, pp. 79-85.
- BERGHMAN, J., La Banque-carrefour, support de la stratégie politique et outil d'évaluation. *Revue Belge de Sécurité Sociale*, 1989, numéro spécial, pp. 69-78.
- CARON, W.L.T., La Banque-carrefour de la sécurité sociale et les allocations familiales. *Revue Belge de Sécurité Sociale*, 1983, numéro spécial, pp. 119-130.
- CLOSON, J.P., Tendances à la privatisation en assurance-maladie. *Revue Belge de Sécurité Sociale*, 1989, nr. 1-2, pp. 37-43.
- CORNILLE, H., La Banque-carrefour de la sécurité sociale et les risques professionnels. *Revue Belge de Sécurité Sociale*, 1989, numéro spécial, pp. 97-110.
- DELEECK, H., e.a., Advies betreffende de kinderbijslagen. *Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid*, 1989, nr. 6-7, blz. 493-504.
- DELEECK, H., DE LATHOUWER, L., VAN DEN BOSCH, K., Regional Differences in the Distribution of Social Security Benefits in Belgium: Facts and Causes. *Cahiers économiques de Bruxelles*, 1989, n° 123, pp. 265-310.
- DELIEGE, D., Politique d'équilibre budgétaire en assurance maladie. *Revue Belge de Sécurité Sociale*, 1989, n° 3-4-5, pp. 201-239.
- DE MEYER, W., La Banque-carrefour de la sécurité sociale et les pensions. *Revue Belge de Sécurité Sociale*, 1989, numéro spécial, pp. 111-117.
- DE PUE, E., La Banque-carrefour de la sécurité sociale et le statut social des travailleurs indépendants. *Revue Belge de Sécurité Sociale*, 1989, numéro spécial, pp. 145-152.
- DE SWERT, G., En zij leefden nog lang en gelukkig. *Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid*, 1989, nr. 1-2, blz. 59-67.
- DETHEE, M., Demografische ontwikkelingen en sociale zekerheid. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 10, blz. 895-905.
- DE VITS, M., ABVV-standpunten m.b.t. de hervorming van de gezinsbijslagen. *Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid*, 1989, nr. 6-7, blz. 455-459.
- D'HONDT, G., Tussenkomen van het A.C.V. *Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid*, 1989, nr. 6-7, blz. 461-464.
- GOETHALS, H., Referaat inzake kinderbijslag. *Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid*, 1989, nr. 6-7, blz. 417-435.
- GOLLIER, J.-J., Les problèmes de pensions vus dans la perspective. *Reflets et perspectives de la vie économique*, 1989, n° 4, pp. 285-293.

- GOLLIER, J., Evolution du régime de pensions légales. Les tendances à la privatisation. *Revue Belge de Sécurité Sociale*, 1989, n° 1-2, pp. 45-55.
- GRINBERG, G., DEKEYSER, Th., Assurance-maladie. Financement et régulation. Centre de recherche et d'information socio-politiques (CRISP), *Courrier hebdomadaire* 1989, n° 1255-1256, 47 p.
- HERMIE, D., La Banque-carrefour de la sécurité sociale et l'assurance maladie-invalidité. *Revue Belge de Sécurité Sociale*, 1989, numéro spécial, pp. 87-95.
- KESENNE, J., De financiële verantwoordelijkheid van de ziekenfondsen. *Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid*, 1989, nr. 1-2, blz. 93-98.
- LEBLANC, S., Assurance-maladie : les limites de la responsabilité. *La Revue Nouvelle*, 1989, n° 1, pp. 77-81.
- LEBLANC, S., POUCKET, Th., Les mutualités. Centre de recherche et d'information socio-politiques (CRISP), *Courrier hebdomadaire*, 1989, n° 1228-1229, 77 p.
- LEROY, A., Le Banque-carrefour de la sécurité sociale et les allocations familiales. *Revue Belge de Sécurité Sociale*, 1989, numéro spécial, pp. 131-143.
- LEWALLE, H., SPRONCK, B., Les pensions légales : les piliers de l'édifice. *Reflets et perspectives de la vie économique*, 1989, n° 4, pp. 295-304.
- NEYT, Ph., 'Occupational Pensions': Budgettaire en herverdelingsaspecten. *Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid*, 1989, nr. 1-2, blz. 69-92.
- PIETERS, D., La Banque-carrefour et la protection de la vie privée. *Revue Belge de Sécurité Sociale*, 1989, numéro spécial, pp. 49-68.
- ROBBEN, F., Le fonctionnement de la Banque-carrefour de la sécurité sociale. *Revue Belge de sécurité sociale*, 1989, numéro spécial, pp. 27-48.
- SPINNEWIJN, F., Intergenerationele transfers en het pensioenstelsel. *Tijdschrift voor Economie en Management*, 1989, nr. 1, blz. 35-56.
- VALENDUC, C., Estimation de la distribution des revenus primaires et de l'incidence distributive des transferts et cotisations de sécurité sociale. *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, 1989.
- VANDEBORRE, F., Werkloosheidsuitkeringen als inkomen. *Streven*, 1989, blz. 512-520.
- VAN DER VORST, P., Conclusions (Banque-carrefour de la sécurité sociale). *Revue Belge de Sécurité Sociale*, 1989, numéro spécial, pp. 153-162.
- VAN DER VORST, P., Prestations familiales et projets de réforme. *Revue Belge de Sécurité Sociale*, 1989, n° 6-7, pp. 431-477.
- VANDEWEERDT, M., De noodzaak van blootstellingscriteria bij de uitvoering van de wet op de beroepsziekten. *Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid*, 1989, nr. 3-4-5, blz. 275-285.
- VAN STEENBERGE, J., Slotbedenkingen (Privatiseringstendensen in de sociale zekerheid). *Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid*, 1989, nr. 1-2, blz. 99-104.
- VERSTRAETEN, J., Les problèmes rencontrés par l'administration. *Revue Belge de Sécurité Sociale*, 1989, n° 6-7, pp. 399-412.
- VIAENE, J., Le plan d'information de la sécurité sociale. *Revue Belge de Sécurité Sociale*, 1989, numéro spécial, pp. 5-25.

5. Politique familiale et démographique.

- CANTILLON, B., Les mutations socio-démographiques, la répartition des revenus. *La Revue politique*, 1989, n° 4, pp. 39-49.

- DE BLENDE, H., Culturele aspecten van de bevolkingsevolutie. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 10, blz. 819-843.
- DEFEYT, P., Démographie et budget : dictionnaire des idées reçues. *La Revue Nouvelle*, 1989, n° 11, pp. 99-104.
- DEVOS, H., PACOLET, J., Demografie en economie. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 10, blz. 865-894.
- DOOGHE, G., Demografische verschuivingen in onze samenleving. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 10, blz. 797-817.
- DUBOIS, A., Crèches, gardiennes d'enfants : les bébés fiscaux. *La Revue Nouvelle*, 1989, n° 4, pp. 61-68.
- HANQUART-DE WILDE, J., Femmes et familles. *Socialisme*, 1989, n° 214, pp. 293-305.
- JACOBS, Th., Paarrelatie en gezin : facetten van een groeiende huwelijkscultuur. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 10, blz. 845-864.
- KAUFMAN F.X., Gezin en sociale politiek. *Streven*, juni 1989, blz. 807-817.
- KUTY, O., Vers une nouvelle politique de l'enfance. *Wallonie 89*, 1989, n° 3-4, pp. 40-48.
- LAEVAERT, W., Demografie en collectieve voorzieningen. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 10, blz. 907-929.
- LAMBERT, A., BOULANGER, M.P., La démographie des "Grisés" (les 50-64 ans). *Reflets et perspectives de la vie économique*, 1989, n° 4, pp. 249-260.
- PERNOT, M., Familiehulp : veertig jaar. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 4, blz. 339-342.
- VANHAVERBEKE, J.-M., Adoptiediensten gereguleerd. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 5, blz. 436-443.
- WILLEMS, P., Geboorten en huwelijken in België. Analyse op basis van voorlopige maandcijfers. *Bevolking en gezin*, 1989, nr. 1, blz. 23-47.

6. Santé publique.

- BOUCIQUE, B., Une bombe de laque, oui mais sans CFC. *La Revue politique*, 1989, n° 4, pp. 7-38.
- HUBERT, M., Exposition au risque, perception du risque et changements de comportement. Pistes de réflexion à partir d'une enquête sociologique sur 'Les jeunes face au SIDA'. *Recherches sociologiques*, 1989, n° 1, pp. 77-95.
- KESENNE, J., De ronde tafel over de ziekteverzekering : de financieringsproblemen. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 5, blz. 407-417.
- KUTY, O., Le fièvre des soins à domicile. *La Revue Nouvelle*, 1989, n° 4, pp. 69-77.
- LAERMANS, R., De gevreesde betekenis. Notities over ziekte, dood en Aids. *De Nieuwe Maand*, 1989, nr. 6, blz. 26-31.
- LOBET, M., Variations sociales et géographiques de l'usage de drogues dures en Belgique. *Recherches sociologiques*, 1989, n° 1, pp. 13-26.
- MALHERBE, J.-F., DUPUIS, M., Une philosophie pour la médecine... *Revue Générale*, 1989, pp. 55-66.
- MISSINNE, T., Behoefte aan zin en psychotherapie. *Streven*, maart 1989, blz. 502-511.
- SAUER, D., HUYBRECHTS, J., Demografische ontwikkelingen en gezondheidszorg. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 10, blz. 931-947.
- VELLE, K., Een obsessie eerder. Syfilis, een Aids-voorloper. *De Nieuwe Maand*, 1989, nr. 6, blz. 32-38.

7. Logement.

- CULEM, C., *Le secteur de la construction en Wallonie : quel avenir ? Wallonie 89*, 1989, n° 1, pp. 26-32.
- GOOSSENS, L., *De wondere wereld van het woonbeleid. Socialistische Standpunten*, 1989, nr. 2, blz. 21-29.
- HUBEAU, B., *Kroniek van de sociale huisvesting (1987-1988). Rechtskundig Weekblad*, 13 mei 1989, blz. 1249-1259.
- HUBEAU, B., *Overzicht van enkele recente ontwikkelingen in het sociaal huurrecht in het Vlaamse gewest. Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1989, nr. 5, blz. 289-295.
- DE MEULDER, B., *Huisje Weltevree. Woonbeleid. Socialistische Standpunten*, 1989, nr. 3, blz. 44-50.

8. Programmation sociale.

- BOONE, C., WILLEME, P., *Politieke samenstelling van regeringen en functionele inkomensverdeling in België (1954-1986). Cahiers économiques de Bruxelles*, 1989, n° 121, pp. 45-67.
- GOLLIER, C., *Flexibilité et discrimination des salaires : un réexamen à la lumière de la théorie économique du risque. Recherches économiques de Louvain*, 1989, n° 3, pp. 245-255.
- MARANNES, F., *Evolutie van de inkomensverdeling in België in crisistijd. De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 8-9, blz. 649-674.

9. La consommation.

- RAMAEKERS, R., *L'Europe des Consommateurs, un nouveau mythe ? Socialisme*, 1989, n° 212-213, pp. 151-155.

10. Protection de l'environnement (y compris l'aménagement de territoire).

- GERMAIN, M., *Externalités, taxation et traitement de la pollution dans le cadre d'un duopole de Cournot. Recherches économiques de Louvain*, 1989, n° 3, pp. 273-292.
- GÜLCHER, E., *Een vredesgericht industrieel beleid in ecologisch perspectief. De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 4, blz. 303-319.
- HOEFNAGELS, H., *De natuur als te hoeden erfgoed van de mensheid. Streven*, maart 1989, blz. 527-538.
- JORIS, F., *Les rouges et le vert. A propos du débat sur l'environnement. Socialisme*, 1989, n° 212-213, pp. 143-150.
- LAGROU, E., *De "Ik-Cultus", de stad en het beleid. Nieuw Tijdschrift voor Politiek*, 1989, nr. 1-2, blz. 55-60.
- LEROY, P., *Millieubeleid en planning in Nederland en Vlaanderen : omnis comparatio claudicat ? Ons Erfdeel*, 1989, nr. 5, blz. 665-674.
- LIENARDY, P., *Chronique de la dissolution de l'Institut National du Logement (3e suite). Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, septembre-octobre 1989, pp. 343-371.

- NELEN, L., Rond de groene tafel. Milieu. *Socialistische Standpunten*, 1989, nr. 5, blz. 1-6.
- SMET, M., Hindert het overheidsbeleid het milieubeleid? *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 2, blz. 115-122.
- SPIESSENS, E., Leefmilieu en de Christelijke Arbeidersbeweging. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 6-7, blz. 559-581.
- SPITAEELS, G., Environnement et démographie. *Socialisme*, 1989, n° 214, pp. 243-247.
- STRUYE, J., De martelaar is het plein zelf. Een voorbeeld van Brusselse stadsvernie-
ling. *De Nieuwe Maand*, 1989, nr. 5, blz. 33-38.
- TROGH, R., L'endettement des particuliers découlant de leurs dépenses de consom-
mation. *Reflets et perspectives de la vie économique*, 1989, n° 3, pp. 213-224.
- VANACKERE, S., La répartition de coût économique d'une politique de redressement
écologique: un tour de reconnaissance. *La Revue politique*, 1989, n° 5, pp. 57-73.
- VANACKERE, S., De verdeling van de economische kost van een ecologisch herstel-
beleid: een terreinverkenning. *Nieuw Tijdschrift voor Politiek*, 1989, nr. 5, blz. 55-
70.
- VANDEN BILCKE, Chr., De kracht van het internationaal milieubeleid en de invali-
diteit van België. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 12, blz. 1139-1150.
- VAN MELKEBEKE, D., De groene stem. Ekologische overwegingen. *Socialistische
Standpunten*, 1989, nr. 3, blz. 13-19.
- WEISSEN, F., Le dépérissement de forêts en Wallonie. *Wallonie 89*, 1989, n° 2, pp. 3-11.

11. Bien-être.

- BERNARD, A., L'exclusion sociale. Approche quantitative en région wallonne et par-
ticulièrement en Province de Liège. *Bulletin de la Fondation André Renard*, 1989,
n° 181/182, pp. 45-65.
- BUELENS, H., Revenus dépenses et économie patrimoniale des générations. *Reflets
et perspectives de la vie économique*, 1989, n° 4, pp. 273-283.
- DELCOURT, J., La guerre des générations aura-t-elle lieu? *Reflets et perspectives de la
vie économique*, 1989, n° 4, pp. 327-336.
- DELCOURT-VREBOS, L., Les jeunes retraités, une nouvelle réalité sociale? *Reflets et
perspectives de la vie économique*, 1989, n° 4, pp. 337-345.
- DELEECK, H., Het Belgisch armoedebeleid in het Europese landschap. *Streven*, augus-
tus-september 1989, blz. 971-980.
- DUBOIS, A., Contre la pauvreté: de l'effet Mathieu à l'effet Martin. *La revue Nouvelle*,
1989, n° 7-8, pp. 67-73.
- GERADIN, P., Modèle de développement et individualisme. *La Revue Nouvelle*, 1989,
n° 7-8, pp. 89-95.
- HOUBEN, P., Een politiek evenwicht in bestedingen voor welzijn. Beslissingsmodel-
len met projectie-indexen toegepast op Vlaamse gemeenten. *Tijdschrift voor So-
ciologie*, 1989, nr. 2, blz. 197-246.
- KUTY, O., CORREIA, F., MANCUSO, G., La population des soins et services à domicile.
Revue Belge de Sécurité Sociale, 1989, n° 6-7, pp. 501-514.
- LELEU, M., Temps de vie, temps de travail, temps libre, temps mort ou comment de-
venir "vieux" dans une société en mouvement? *Reflets et perspectives de la vie éco-
nomique*, 1989, n° 4, pp. 347-358.

- MAES, M., "Andere Leef-tijden" - Voorwoord. Vlaamse Sociale Week, 12-13 oktober 1989. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 10, blz. 789-795.
- NICAISE, I., Arbeidersbeweging en vierde wereld: maken wij er werk van? *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 5, blz. 422-429.
- NOTREDAME, L., Ontwikkelingen in de Belgische zorgverlening: de territorialiseringstheorie. *Tijdschrift voor Sociologie*, 1989, nr. 2, blz. 247-279.
- VOGEL, J., L'occultation culturelle de la nouvelle pauvreté. Centre de recherche et d'information socio-politiques (CRISP), *Courrier hebdomadaire*, 1989, n° 1259-1260, 81 p.
- WUYTS, B., Gehandicapte mensen in de westerse samenleving. *Streven*, oktober 1989, blz. 17-27.

C. POLITIQUE ECONOMIQUE.

1. La propriété.

- CAPRON, M., Cockerill-Sambre. De la fusion à la "privatisation" 1981-1989. Centre de recherche et d'information socio-politiques (CRISP), *Courrier hebdomadaire*, 1989, n° 1253-1254, 66 p.
- CREMER, A., Transparence, offre publique d'achat, raiders, initiés. *Socialisme*, 1989, n° 212-213, pp. 157-161.
- HUYBRECHTS, J., L'industrie des "Fusions et Acquisitions" en Belgique. *Reflets et perspectives de la vie économique*, 1989, n° 5-6, pp. 453-468.
- ROGGEMANS, A., Problèmes de succession dans les entreprises familiales. *Reflets et perspectives de la vie économique*, 1989, n° 5-6, pp. 439-451.
- VAN RODE, R., "Parijs aan de Zenne", of de nutsbedrijven onder Franse controle. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 5, blz. 448-458.

2. Organisation de l'économie.

- BECKER, U., De regulatietheorie voorbij, de kapitalistische ontwikkeling als een proces met een complex referentiekader. *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, 1989, nr. 1, blz. 23-48.
- BLAISE, P., La Fédération des industries chimiques. Centre de recherche et d'information socio-politiques (CRISP), *Courrier hebdomadaire*, 1989, n° 1250-1251, 62 p.
- CAMBIER, H., Diriger l'économie, mais comment? *Cahiers marxistes*, 1989, n° 167, pp. 65-95.
- COOLS, M., Les Cercles de qualité. *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, novembre-décembre 1989, pp. 11-28.
- DE MOOR, Ph., La privatisation, une nécessité. *Progrès*, 1989, n° 118, pp. 15-20.
- de RIJCKEL, L., La situation économique de la Région Wallonne en 1988 et 1989. *Wallonie 89*, 1989, n° 6, pp. 5-9.
- de WOOT, P., Pérennité de l'entreprise de haute technologie. *Reflets et perspectives de la vie économique*, 1989, n° 5-6, pp. 377-386.
- DURON, W., De verzekeringssector in België post 1992. *Tijdschrift voor Economie en Management*, 1989, nr. 2, blz. 201-215.

- GUILLAUME, Y., MEULDERS, D., PLASMAN, R., *Simulation des impacts de l'achèvement du marché intérieur. Le cas de la Belgique. Cahiers économiques de Bruxelles*, 1989, n° 124, pp. 449-473.
- KHROUZ, F., VLASSELAERT, M., LEMAITRE, N., *Secteur de l'Audit : Analyse structurale et identification des avantages concurrentiels. Cahiers économiques de Bruxelles*, 1989, n° 123, pp. 311-327.
- LEMAITRE, N., *Le cycle de vie des entreprises : mythe ou réalité? Reflets et perspectives de la vie économique*, 1989, n° 5-6, pp. 363-375.
- LENTZEN, E., VINCENT, A., *Groupes d'entreprises publics et privés. Centre de recherche et d'information socio-politiques (CRISP), Courrier hebdomadaire*, 1989, n° 1248-1249, 46 p.
- SERROYEN, Chr., *Ondernemingen in verandering. Voorwoord. De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 11, blz. 987-990.
- SIAENS, A., *Pourquoi si peu de multinationales belges? Reflets et perspectives de la vie économique*, 1989, n° 5-6, pp. 387-390.
- VANDEN HOUTE, P., VEUGELEERS, R., *Buitenlandse ondernemingen in België. Tijdschrift voor Economie en Management*, 1989, nr. 1, blz. 9-34.
- VANDEPUTTE, T., *Les entreprises belges face à l'échéance de 1992. Progrès*, 1989, n° 116, pp. 12-17.
- VANDEVELDE, T., *Marktonzekerheid en regulering. Streven*, juli 1989, blz. 907-916.
- WALLERSTEIN, I., *L'économie-monde capitaliste : prospective à moyen terme. Cahiers marxistes*, 1989, n° 168, pp. 66-78.

3. Politiques des prix.

- ANDERSON, S.P., LERUTH, L., *Discrimination en prix et rabais sur ventes liées. Cahiers économiques de Bruxelles*, 1989, n° 121, pp. 33-44.
- BORDES, C., DRISCOLL, M., STRAUSS-KAHN, M.-O., *Price Inertia and Nominal Aggregate Demand in Major European Countries. Recherches économiques de Louvain*, 1989, n° 2, pp. 103-128.
- DUCOS, G., MENOUE, M., *Evolution des soldes extérieurs : effets prix et effets quantités, une analyse comparative internationale. Cahiers économiques de Bruxelles*, 1989, n° 124, pp. 415-448.

4. Politique des subsides.

- BIREN, P., *Les aides publiques aux entreprises de Wallonie. Bulletin de la Fondation André Renard*, 1989, n° 181-182, pp. 25-43.
- COOLS, M., *Les aides fiscales aux entreprises. Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, 1989, pp. 79-101.
- PEFFER, S., *La pérennité à tout prix ou le redressement des entreprises en difficultés. Reflets et perspectives de la vie économique*, 1989, n° 5-6, pp. 391-404.

5. Politique conjoncturelle.

- DANTHINE, J.-P., *Modélisation des fluctuations conjoncturelles : survol de quelques récents développements. Recherches économiques de Louvain*, 1989, n° 3, pp. 213-244.

- DAWANCE, J.-P., Conjoncture. *Bulletin de la Fondation André Renard*, 1989, n° 181-182, pp. 5-23.
- DEIMEZIS, N., GUILLAUME, Y., MEULDERS, D., PLASMAN, R., DRY: un modèle macrosectoriel de l'économie belge (I) (II). *Cahiers économiques de Bruxelles*, 1989, n° 123, pp. 345-381; n° 124, pp. 393-413.
- OST, C., La conjoncture immobilière des années 80. *Reflets et perspectives de la vie économique*, 1989, n° 2, pp. 115-113.
- WEBER, M., La conjoncture: tendances générales. *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, mai-juin 1989, pp. 95-120.

6. Politique énergétique.

- MICHIELS, J., Wie de grond te heet wordt onder de voeten. Kernafval. *Socialistische Standpunten*, 1989, nr. 4, blz. 13-24.
- VANDENPLAS, R., De petroleummarkt in beweging. In: *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 3, blz. 215-229.
- WARNY, A., L'électricité et le grand marché européen. *Reflets et perspectives de la vie économique*, 1989, n° 2, pp. 91-99.

7. Infrastructure - transport et communications.

8. Développement régional.

- GRAITSON, D., Les Etats Généraux de l'Innovation Technologique. *Wallonie 89*, 1989, n° 5, pp. 3-9.
- HILTROP, J.M., HOREMANS, M., Personeelsbeleid in de Vlaamse textielsector. *Tijdschrift voor Economie en Management*, 1989, nr. 4, blz. 363-381.
- LAMMENS, E., VAN DER SLUYS, P., Onderzoek naar de relevantie van de herwaarderingsgebieden in Vlaanderen. *Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen*, 1989, nr. 4, blz. 348-369.
- PIERARD, G., L'Ascenseur de Strépy-Thieu: un enjeu wallon. *Wallonie 89*, 1989, n° 3-4, pp. 28-34.
- VANHAVERBEKE, G., Het reconversiebeleid in Vlaanderen in een Europese context en de regionale ontwikkelingsindexen (I) (II). *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, (I) 1989, nr. 2, blz. 123-132; (II) 1989, nr. 3, blz. 191-213.
- VERHEVE, D., Le visage technologique de la Wallonie. *Wallonie 89*, 1989, n° 2, pp. 31-35.

9. Politique industrielle.

- BALASSE, A., Le textile en Belgique ou le renouveau d'une industrie traditionnelle. *Wallonie 89*, 1989, n° 2, pp. 13-22.
- GOORDEN, L., Naar een nieuwe toeleveringseconomie. Een verkennend S.T.V.-onderzoek in de automobielenijverheid. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 11, blz. 1023-1039.
- JANSSENS F., VAN HOOTEGEM, G., Afscheid van het taylorisme? Over nieuwe produktieconcepten en Japans management (in Vlaanderen). *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 11, blz. 991-1011.

- LENTINI, G., TIALANS, R., **Cercles de qualité et qualité totale.** *Bulletin de la Fondation André Renard*, 1989, n° 180, pp. 5-23.
- LONGDOZ, F., **L'industrie des fabrications métalliques en Wallonie de 1980 à 1988.** *Bulletin de la Fondation André Renard*, 1989, n° 181-182, pp. 85-116.
- VERDIN, J., **Qualité totale et mouvement syndicale. Du JIT au management participatif.** *Bulletin de la Fondation André Renard*, 1989, n° 180, pp. 24-47.
- MARFOUK, A., **Lien entre investissement et degré d'utilisation des capacités de production : le cas de la Belgique.** *Cahiers économiques de Bruxelles*, 1989, n° 121, pp. 3-32.
- von WEIZSÄCKER, C., **Learning Industries with Special Reference to Telecommunications.** *Tijdschrift voor Economie en Management*, 1989, nr. 3, blz. 249-278.

10. Politique commerciale.

- DE BONDT, R., **Het anticiperen van nieuwe concurrentie.** *Tijdschrift voor Economie en Management*, 1989, nr. 4, blz. 433-454.

11. Politique agricole.

- FONTENELLE-VANDENVEN, C., **Le secteur laitier wallon.** *Wallonie 89*, 1989, n° 5, pp. 23-31.
- VERSELE, L., **L'Institut National du Crédit Agricole : développements et perspectives d'avenir.** *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, mars-avril 1989, pp. 193-229.

12. Politique relative aux classes moyennes et aux indépendants.

- DE BRABANTER, E., **Le positionnement des P.M.E. face à l'échéance de 1992 : le cas particulier de la Région Wallonne.** *Wallonie 89*, 1989, n° 6, pp. 10-18.
- MANGEZ, P., **Le prêt subordonné aux chômeurs. Essai d'évaluation.** *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, novembre-décembre 1989, pp. 53-120.

D. POLITIQUE FINANCIERE.

1. Investissements et épargne.

- AERTS, L., **La Caisse Générale d'Epargne et de Retraite : Banque et Assurances. Son statut, sa structure, son fonctionnement et ses activités.** *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, mars-avril 1989, pp. 91-118.
- BORREMANS, D., **La création des sociétés régionales d'investissement. Processus de décision.** Centre de recherche et d'information socio-politiques (CRISP), *Courrier hebdomadaire*, 1989, n° 1237, 43 p.
- COULON, M., **La Société d'investissement à capital variable, nouvel instrument financier.** *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, janvier-février 1989, pp. 103-152.
- DE PROFT, P., **1992 en de obligatiemarkt.** *Tijdschrift voor Economie en Management*, 1989, nr. 2, blz. 167-177.

- DEWEIRD, E., De internationale aandelenmarkt. *Tijdschrift voor Economie en Management*, 1989, nr. 2, blz. 137-155.
- DONCKELS, R., 1992 : ook voor onze K.M.O.'s belangrijk? *Tijdschrift voor Economie en Management*, 1989, nr. 1, blz. 81-101.
- HEREMANS, D., VAN DER VEKEN, F., Belgische financiële markten en 1992. *Tijdschrift voor Economie en Management*, 1989, nr. 2, blz. 109-116.
- JORISSEN, A., Rapportering van de kosten van extra-legale pensioenplannen. *Tijdschrift voor Economie en Management*, 1989, nr. 3, blz. 279-304.
- LAMBERT, M.-H., Les endettements des grands secteurs de l'économie : introduction. *Reflets et perspectives de la vie économique*, 1989, n° 3, pp. 147-152.
- LEYSEN, Y., Two Theories on the Cost of Capital. *Tijdschrift voor Economie en Management*, 1989, nr. 3, blz. 305-315.
- MALDONADO, V.A., Un autre krach boursier est-il envisageable? *Reflets et perspectives de la vie économique*, 1989, n° 2, pp. 79-89.
- MAYSTADT, Ph., L'avenir de Bruxelles comme place financière. *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, mai-juin 1989, pp. 5-18.
- NOEL, H., Rente ou capital. *Reflets et perspectives de la vie économique*, 1989, n° 4, pp. 313-326.
- OOGHE, H., VANOVERBERGHE, N., Beurs en tweede markt in België. *Tijdschrift voor Economie en Management*, 1989, nr. 3, blz. 331-348.
- PACOLET, J., De Belgische deposito-instellingen en Europa 1992. *Tijdschrift voor Economie en Management*, 1989, nr. 2, blz. 179-200.
- PERL, L., Les méthodes d'acquisition par Leveraged Buy-Out. *Reflets et perspectives de la vie économique*, 1989, n° 5-6, pp. 405-425.
- PETERBROECK, J., La nouvelle bourse. *Reflets et perspectives de la vie économique*, 1989, n° 1, pp. 19-27.
- SCHOCKERT, A., Les introductions en bourse en Belgique. *Reflets et perspectives de la vie économique*, 1989, n° 5-6, pp. 427-438.
- SERCU, P., De Belgische financiële markten en internationale concurrentie. *Tijdschrift voor Economie en Management*, 1989, nr. 2, blz. 117-136.
- VANDEN EEDE, R., Un des véhicules de pensions complémentaires : les fonds de pensions. *Reflets et perspectives de la vie économique*, 1989, n° 4, pp. 305-312.
- VANHAVERBEKE, G., De openbare kredietinstellingen en het rapport van de commissie "Verplaatse". *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 2, blz. 137-148.
- VINCENT, A., Les investissements nordiques en Belgique. Centre de recherche et d'information socio-politiques (CRISP), *Courrier hebdomadaire*, 1989, n° 1246-1247, 69 p.

2. Politique budgétaire.

- BECKERS, J., De Gramm-Rudman wet in de Verenigde Staten en de "Normering" van het Begrotingsbeleid in België. *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1989, nr. 12, blz. 756-764.
- HEBBELINCK, R., Welke administratieve begeleiding? Beheerssysteem en typen van controle ter bevordering van een beter openbaar beheer, via een oordeelkundig methodisch gebruik van de programmabegroting. *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1989, nr. 2, blz. 85-91.

- MALVOZ, L., *L'endettement du secteur local. Reflets et perspectives de la vie économique*, 1989, n° 3, pp. 195-211.
- PEFFER, M., *Endettement des Communautés et des Régions. Reflets et perspectives de la vie économique*, 1989, n° 3, pp. 173-193.
- SAVAGE, R., *L'endettement du pouvoir central : évolutions, déterminants et perspectives. Reflets et perspectives de la vie économique*, 1989, n° 3, pp. 153-171.
- SAVAGE, R., *Les implications budgétaires de la réforme de l'Etat : une appréciation globale et désagrégée. Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, 1989, pp. 35-158.
- STIENLET, G., *De programmabegroting als bruikbaar instrument voor de parlementaire controle. Res Publica*, 1989, nr. 2, pp. 195-204.
- VAN HAVERBEKE, G., *De S.E.R.V. en het begrotingsbeleid van 1990 tot 2000. De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 8-9, blz. 749-753.

3. Politique fiscale.

- ACKAERT, J., *Fiscaliteit en politiek : het lokaal niveau. Een analyse in de 308 Vlaamse gemeenten. Res Publica*, 1989, nr. 1, pp. 111-129.
- BROUHNS, G., *La réforme fiscale : l'impact sur l'entreprise et son personnel. Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, janvier-février 1989, pp. 71-78.
- DECOSTER, A., SCHOKKAERT, E., *Equity and efficiency of a reform of Belgian indirect taxes. Recherches économiques de Louvain*, 1989, n° 2, pp. 155-176.
- DELPORTE, J.-M., MOREAU, A., *Les compétences fiscales des régions et des communautés dans le nouveau paysage politique belge. Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, juillet-août 1989, pp. 227-236.
- DELPORTE, J.-M., MOREAU, A., *Première étape d'un réforme fondamentale du système fiscal belge : la réforme fiscale du 8 décembre 1988. Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, septembre-octobre 1989, pp. 167-215.
- DEMEESTER-DE MEYER, W., *De fiscale hervorming : trend of trendsetter? Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, mai-juin 1989, pp. 19-33.
- DEMEESTER-DE MEYER, W., *La réforme fiscale vue par et pour les femmes. Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, juillet-août 1989, pp. 17-34.
- FARBER, A., *Les incitants fiscaux à l'investissement et au capital à risque : un bilan pour la Belgique. Reflets et perspectives de la vie économique*, 1989, n° 1, pp. 3-17.
- FRANK, M., *La réforme de l'impôt sur le revenu. Problèmes d'équité. Centre de recherche et d'information socio-politiques (CRISP), Courrier hebdomadaire*, 1989, n° 1236, 47 p.
- FRANK, M., JEANFILS, P., THIRY, B., *La réforme de 1988 relative à l'impôt sur le revenu et aux droits d'accises. Cahiers économiques de Bruxelles*, 1989, n° 121, pp. 69-115.
- GLINEUR, P., AFSCHRIFT, Th., *La loi du 7 décembre 1988, dite de "réforme fiscale" (I) (II). Journal des Tribunaux*, 3 juin 1989, pp. 365-379 ; 10 juin 1989, pp. 389-397.
- HENNEMANNE, J., *La réforme fiscale. La Revue politique*, 1989, n° 3, pp. 53-63.
- HEYNDELS, B., VUCHELEN, J., *Gemeentebelastingen en belastbaar inkomen. Tijdschrift voor Economie en Management*, 1989, nr. 1, blz. 57-76.
- HEYNDELS, B., VUCHELEN, J., *Economische groei, inflatie en de inningskost van de belastingen. Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, septembre-octobre 1989, pp. 33-49.

- HEYNDELS, B., VUCHELEN, J., De efficiëntie van de belastinginning. *Cabiers économiques de Bruxelles*, 1989, n° 122, pp. 221-234.
- MASKENS, Ch., Evolution des recettes de précompte mobilier 1974-1987. *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, janvier-février 1989, pp. 153-192.
- MAYSTADT, Ph., Le grand marché européen et la fiscalité belge. *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, juillet-août 1989, pp. 5-15.
- PEETERS, P., Estimation de la charge fiscale effectivement supportée par les sociétés. *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, septembre-octobre 1989, pp. 217-243.
- VAN ORSHOVEN, P., De nieuwe procedure voor de heffing en de betwisting van gemeente- en provinciebelastingen. *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1989, nr. 11, blz. 675-691.
- VUCHELEN, J., De politieke stabiliteit van de belastinghervorming. *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, juillet-août 1989, pp. 315-328.
- X., Aquaplanning, Een vergiftigd geschenk? Belastinghervorming. *Socialistische Standpunten*, 1989, nr. 2, blz. 57-63.

4. Politique monétaire et du crédit.

- ARCQ, E., L'Association belge des banques. Centre de recherche et d'information socio-politiques (CRISP), *Courrier hebdomadaire*, 1989, n° 1244-1245, 73 p.
- BEKX, P., TULLIO, G., A note on the European Monetary System, and the Determination of the DM-dollar Exchange Rate. *Cabiers économiques de Bruxelles*, 1989, n° 123, pp. 329-343.
- DELODDERE, E., Enkele elementen aangaande de evolutie van de B.T.W.-belastingdruk 1971-1987. *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, novembre-décembre 1989, pp. 29-51.
- DIERCKX, K., La Société Nationale de Crédit à l'Industrie : 70 ans de soutien à l'économie belge. *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, mars-avril 1989, pp. 119-132.
- JEANFILS, Ph., Impact sur le marché des changes des variations du dollar et de l'intervention de la Banque Centrale. *Cabiers économiques de Bruxelles*, 1989, n° 122, pp. 175-219.
- KEEREMAN, F., De vrijmaking van het kapitaalverkeer in de E.G. *Tijdschrift voor Economie en Management*, 1989, nr. 2, blz. 157-166.
- KNAUER, P., Ons gebrekkig geldsysteem. *Streven*, februari 1989, blz. 399-413.
- MANGE, E., 1992 : Oki-doki? De openbare kredietinstellingen worden gehergroepeerd. *Socialistische Standpunten*, 1989, nr. 2, blz. 49-56.
- MAYEUR, A., L'Office Central du Crédit Hypothécaire. *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, mars-avril 1989, pp. 133-149.
- PONLOT, D., La Caisse Nationale de Crédit Professionnel. *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, mars-avril 1989, pp. 173-191.
- POTESTIO, P., Alternative Aspects of Monetary Theory in the "General Theory": Significance and Implications. *Recherches économique de Louvain*, 1989, n° 3, pp. 257-272.
- ROGGEMANS, A., Endettement des entreprises. *Reflets et perspectives de la vie économique*, 1989, n° 3, pp. 225-236.

VUCHELEN, J., DE PRYCK, G., De roerende voorheffing en de Belgische rente. *Tijdschrift voor Economie en Management*, 1989, nr. 4, blz. 405-432.

E. POLITIQUE INTERIEURE.

0. Chroniques.

VAN ROOSBEEK, J., Kronieken. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 1-12.

1. Organisation de l'Etat.

- ALEN, A., De derde staatshervorming (1988-1989) in drie fasen. *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1989, speciaal nummer, 153 p.
- ALEN, A., België na de derde staatshervorming: een nieuw coöperatief staatsmodel? *Nieuw Tijdschrift voor Politiek*, 1989, nr. 1-2, blz. 8-15.
- ALEN, A., La Belgique après la troisième réforme de l'Etat: un nouveau modèle étatique coopératif? *La Revue politique*, 1989, n° 1-2, pp. 8-14.
- ALEN, A., "Het nieuwe België" in drie fasen. Een schematisch overzicht. *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1989, nr. 2, blz. 67-85.
- ALEN, A., De bevoegdheidsverdeling tussen de staat, de gemeenschappen en de gewesten. Enkele algemene bedenkingen na de derde staatshervorming. *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1989, nr. 3, blz. 139-148.
- ALEN, A., MEERSCHAUT, F., Het Arbitragehof, (nog steeds) een grondwettelijk Hof in wording. Een commentaar op de Bijzondere wet van 6 januari 1989. *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1989, nr. 4, blz. 211-232.
- ALEN, A., SEUTIN, B., De fiscale bevoegdheden van de gemeenschappen en de gewesten. *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1989, nr. 5, blz. 271-288.
- ALEN, A., PEETERS, P., België op zoek naar een coöperatief federaal staatsmodel. *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1989, nr. 6, blz. 343-371.
- BERCKX, P., De staatshervorming 1980. Voorkoming en regeling van bevoegdheids- en belangenconflicten. *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1989, nr. 1, blz. 11-32.
- CEREXHE, E., Réussir le fédéralisme. *La Revue politique*, 1989, n° 3, pp. 85-105.
- CEREXHE, E., Voor een geslaagd federalisme. *Nieuw Tijdschrift voor Politiek*, 1989, nr. 3, blz. 83-104.
- CHIDIAC, M.J., Naar een betere uitvoering van de arresten van de Raad van State. *Nieuw Tijdschrift voor Politiek*, 1989, nr. 1-2, blz. 35-45.
- CLEMENT, J., CROUX, H., DELTOUR, P., VAN HAEGENDOREN, G., De hemelse "machten"!, een reactie op H. Van Impe. *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en publiekrecht*, 1989, nr. 11, blz. 692-695.
- COPPE, M., Le fédéralisme, un objectif historique pour le monde socialiste et syndical? *Le Journal "La Wallonie"*, acteur et témoin d'un fait historique. *Bulletin de la Fondation André Renard*, 1989, n° 179, pp. 3-12.
- DAWANCE, J.-P., Le fonctionnement de la Belgique fédéralisée. *Bulletin de la Fondation André Renard*, 1989, n° 179, pp. 13- .
- DE BATSELIER, N., De financiering van het nieuwe België. Brussel, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 1989, VII + 98 blz.

- DE BROUWER, J.-L., La réforme de l'Etat : enjeux et défis pour la fonction publique. Introduction générale. *Administration publique*, 1989, T3, pp. 154-156.
- DEHAENE, J.-L., De derde fase. Op weg naar een echt federaal België. *Nieuw Tijdschrift voor Politiek*, 1989, nr. 1-2, blz. 23-33.
- DEHAENE, J.-L., Le troisième phase de la réforme de l'Etat : en route vers une véritable Belgique fédérale. *La Revue politique*, 1989, n° 1-2, pp. 22-31.
- DELPÉRE, F., Le système constitutionnel, 3 : Les procédures de crise. Bruxelles, Larcier, p. 400-669.
- DELPÉRE, F., La réforme de l'Etat. Le voie fédérale. *Journal des Tribunaux*, 7 janvier 1989, pp. 2-3.
- DELTEIL, D., Le management public et la formation des hauts fonctionnaires. *Administration publique*, 1989, T 1, pp. 1-5.
- DEWACHTER, W., Het strijdpunt als besluitvormingstype in de Belgische politiek. *Res Publica*, 1989, nr. 4, pp. 527-550.
- DEWEERDT, M., Het nieuwe België. Brussel, De Standaard, 1989, 67 blz.
- DEWEERDT M., De tweede Belgische Revolutie : de staats hervorming 1970-1989. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 3, blz. 231-247.
- DOOMS, J., La communautarisation de l'enseignement. *Socialisme*, 1989, n° 216, pp. 411-422.
- DUMON, F., Het juridictioneel toetsingsrecht van de grondwettigheid der wetten. *Rechtskundig Weekblad*, 1989, blz.1-10.
- GERARD-LIBOIS, J., HEINEN, J., Belgique-Congo 1960. Bruxelles, Pol-His, 1989, 168 p.
- GIJSSELS, J., De scheiding der machten. *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1989, nr. 9, blz. 567-578.
- HARME, P., Quelques réflexions sur "morale et gouvernement". *Journal des Tribunaux*, 1989, pp. 69-70.
- HEBBELINCK, R., Quel encadrement administratif? Du système de gestion et des types de contrôle à adopter en vue de promouvoir une meilleure gestion publique, via une exploitation judicieuse du budget-programmes. *Administration publique*, 1989, T 1, pp. 39-46.
- HELLA, A., La réforme de l'Etat : après le flux, le reflux? *Revue Générale*, 1989, pp. 5-10.
- HOOGHE, L., Separatisme : het conflict tussen twee projecten voor natievorming. Leuven, K.U.Leuven, Afdeling Politologie, 1989, 451 blz. + XXXVI.
- JONGEN, F., Les innovations institutionnelles. *Journal des Tribunaux*, 21 janvier 1989, pp. 40-42.
- LENDERS, P., Honderdvijftig jaar scheidingsverdrag België-Nederland en de opsplitsing van Limburg. *Ons Erfdeel*, 1989, nr. 5, blz. 651-657.
- LEROY, M., Sens et non-sens dans le règlement des conflits. *Journal des Tribunaux*, 14 octobre 1989, pp. 557-561.
- LEWALLE, P., La responsabilité délictuelle de l'administration et la responsabilité personnelle de ses agents : un système? *Administration publique*, 1989, T 1, pp. 6-29.
- MEAN, A., Comprendre la Belgique fédérale : les nouvelles institutions. Bruxelles, La Libre Belgique, 1989, 70 p.
- SCHOLSEN, J.-C., Les nouvelles règles de financement. *Journal des Tribunaux*, 22 avril 1989, pp. 251-253.

- SOHIER, J., Implications administratives des réformes institutionnelles et perspectives en matière de fonction publique : l'article 87 nouveau de la loi spéciale de réformes institutionnelles. *Administration publique*, 1989, T 3, pp. 184-188.
- VANDE LANOTTE, J., Neem plechtig uw hoofd af. Beschouwingen bij enkele knelpunten in het Belgisch publiekrecht. *Rechtskundig Weekblad*, 22 april 1989, blz. 1145-1156.
- VANDEWEYER, L., Gesprekken tussen federalisten in de jaren zestig. *Res Publica*, 1989, nr. 1, pp. 35-48.
- VAN GOETHEM, H., De Franse Revolutie en de Belgische rechtsstaat. *Streven*, november 1989, blz. 151-159.
- VAN HAEGENDOREN, G., Een "bijzondere" onschendbaarheid van de wet. Grondwettigheidsbeoordeling van wetten met een bijzondere dubbele meerderheid door het Arbitragehof. *Rechtskundig Weekblad*, 25 november 1989, blz. 424-433.
- VAN IMPE, H., Is de Belgische Grondwet heilig? *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1989, nr. 8, blz. 495-497.
- VAN VOLSEM, F., VAN HEUVEN, D., Belangenneming. *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1989, nr. 2, blz. 91-103.
- YERNA, J., WITTE, E., DELPEREE, F., Réflexions sur la Belgique en mutation. Centre de recherche et d'information socio-politiques (CRISP), *Courrier hebdomadaire*, 1989, n° 1234, 30 p.

2. Institutions nationales.

- BECKERS, J., Audit als functie van het Rekenhof. *Res Publica*, 1989, nr. 2, pp. 205-225.
- BOUVEROUX J., Massamedia en parlementaire verslaggeving. *Res Publica*, 1989, nr. 2, pp. 189-193.
- COUTTENIER, I., Belgian politics in 1988. *Res Publica*, 1989, nr. 3, pp. 302-328.
- DE CROO, H., De relatie parlement-regering in België. *Res Publica*, 1989, nr. 2, pp. 157-164.
- DELPÉREE, F., DUPRET, B., Nul ne peut découvrir la Couronne. *Les cahiers constitutionnels*, 1989, 150 p.
- DE RIDDER, H., Sire, geef me honderd dagen. Leuven, Davidsfonds, 1989, 272 p.
- DE RIDDER, H., Sire, Donnez-moi cent jours. Gembloux, Duculot, 1989, 196 p.
- DEWEERDT, M., Overzicht van het Belgisch politiek gebeuren in 1988. *Res Publica*, 1989, nr. 3, pp. 236-301.
- DIERICKX, G., Politieke aliënantie en parlementaire hervormingen. *Res Publica*, 1989, nr. 2, pp. 141-155.
- EYSKENS, M., TOBBACK, L., DE CLERCQ, J., Uitgedaagd door Machiavelli. *Kultuurleven*, 1989, nr. 3, blz. 6-15.
- KRINGS, E., Enkele beschouwingen betreffende Rechtsstaat, scheiding der machten en Rechterlijke Macht. *Rechtskundig Weekblad*, 7 oktober 1989, blz. 169-186.
- KRINGS, E., Considérations sur l'Etat de droit, la séparation des pouvoirs et le pouvoir judiciaire. *Journal des Tribunaux*, 1989, pp. 521-532.
- LUCHAIRE, F., Le Conseil constitutionnel et le gouvernement des juges. *Administration publique*, 1989, T 3, pp. 147-153.
- MATHIEU, L., Le secret du sphinx. Philippe Maystadt, homme de gauche le plus à droite? Ou homme de droite le plus à gauche? *La Revue Nouvelle*, 1989, n° 5-6, pp. 114-117.

- MORICHAR, M., Un homme pour toutes les coalitions. Dix années de Wilfried Martens, Premier ministre. *La Revue Nouvelle*, 1989, n° 5-6, pp. 109-113.
- NAERT, F., Regeringskleur en economisch beleid in België. *Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen*, 1989, nr. 2, blz. 115-125.
- NOTHOMB, Ch.-F., La rénovation du Parlement. *Res Publica*, 1989, n° 2, pp. 175-179.
- PERIN, F., Note sur le parlement et les mécanismes du pouvoir. *Res Publica*, 1989, n° 2, pp. 165-166.
- PLAVSIC, W., Mijnheer de Eerste Minister. Geschiedenis van het ambt sinds 1830. Biografieën van de Eerste Ministers van 1944 tot nu. Tielt-Brussel, Lannoo- Algemeen Rijksarchief, 1989, 261 p.
- RICQUIER, J.-C., La Couronne découverte? *Revue Générale*, novembre 1989, pp. 5-9.
- RIMANQUE, K., ALEN, A., BEIRLAEN, A., DE NAUW, A., DE RUYVER, B., VAN DE WIJNGAERT, C., VAN ORSHOVEN, P., VERSTRAETEN R., Vraagstukken die rijzen in geval van samenloop van een parlementair en een gerechtelijk onderzoek. *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1989, nr. 1, blz. 3-10.
- SWAELEN, F., Naar een alternatieve Senaatsfunctie. *Res Publica*, 1989, nr. 2, pp. 167-173.
- UYTTENDAELE, M., Le pouvoir judiciaire et les commissions parlementaires d'enquête : un dialogue difficile et nécessaire. *Journal des Tribunaux*, 8 avril 1989, pp. 205-208.
- VANVELTHOVEN, L., Informatiestromen en gegevensbanken in de parlementaire werkzaamheden. *Res Publica*, 1989, nr. 2, pp. 181-188.
- VANDEBOSSCHE, E., Staatsrechtelijke krachtlijnen met betrekking tot de regeringsvorming in België. *Vooruitgang*, 1989, nr. 94, blz. 1-5.
- VERMINCK, M., Statistisch overzicht van het politieke jaar 1988. *Res Publica*, 1989, nr. 3, pp. 335-357.

3. Institutions régionales et locales.

- ALEN, A., De rechtsovergang van de Staat door de Gemeenschappen en de Gewesten. *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1989, nr. 7, blz. 431-445.
- ALEN, A., Het Brusselse hoofdstedelijk gewest en zijn instellingen. *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1989, nr. 8, blz. 491-494.
- BEIRLAN, A., Het faciliteitenprobleem : juridische aspecten. *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1989, nr. 4, blz. 233-237.
- BEUMIER, M., Des ministères des communautés et des régions... aux services des exécutifs communautaires et régionaux. *Administration publique*, 1989, T 3, pp. 157-166.
- BLANPAIN, R., Staat, Gemeenschappen en Gewesten. Brugge, Die Keure, 1989, XI + 144 blz.
- BOON, A., Gemeenschappen en gewesten : bevoegdheden en financiering. *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, septembre-octobre 1989, pp. 51-165.
- CLEMENT, J., Constitutionele beoordeling van de wet van 9 augustus 1988 over de taalkennis van gemeentelijke overheidsmandatarissen. *Rechtskundig Weekblad*, 10 juni 1989, blz. 1385-1396.
- COLLIGNON, R., De nouveaux Wallons plus que de nouveaux Belges. *Socialisme*, 1989, n° 211, pp. 13-21.

- COLLINGE, M., Bruxelles, capitale deux fois... et région une fois. *La Revue Nouvelle*, 1989, n° 9, pp. 55-62.
- DE BRABANDERE, J., De benoeming en de bevordering van gemeentepersoneel. Overzicht van de recente rechtspraak van de Raad van State (1975-1987). *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1989, nr. 3, blz. 154-176.
- DE BRUYCKER, Ph., Bruxelles dans la réforme de l'Etat. Centre de recherche et d'information socio-politiques (CRISP), *Courrier hebdomadaire*, 1989, n° 1230-1231, 61 p.
- DECALUWE, C., Financiële "(on)afhankelijkheid" van de provincies. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 1, blz. 33-45.
- DEHAENE, J.-L., Vlaanderen versus Europa 1992? *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 4, blz. 295-302.
- DELPEREE, F., Quelle coopération entre l'Etat, les Communes et les Régions? *La Revue politique*, 1989, n° 1-2, pp. 15-21.
- DE MEULEMEESTER, Ch., PILATE, H., Bouwstenen voor een gemeentelijk participatiebeleid. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 6-7, blz. 587-592.
- DE MEULEMEESTER, Chr., PILATE, H., Participatieprojecten en participatieraden: twee werkvormen voor raadpleging en inspraak bij de beleidsvoorbereiding. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 6-7, blz. 593-601.
- DEOM, D., Une nouvelle génération de charges du passé. *Wallonie 89*, 1989, n° 3-4, pp. 3-11.
- HELLA, A., Une mort très douce pour le porc-épic fouronnais. *Revue Générale*, janvier 1989, pp. 5-10.
- HELLA, A., Communauté française ou région wallonne: qui mangera l'autre? *Revue Générale*, décembre 1989, pp. 11-16.
- HERBIET, M., Bilan de la mise en place des administrations régionales et communautaires entre 1980 et 1988. Réflexion critique: aperçu de jurisprudence. *Administration publique*, 1989, T 3, pp. 167-183.
- HILGERS, J., Vers une réforme de la gestion financière communale. Nouvelle comptabilité et modernisation de la gestion municipale. *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, juillet-août 1989, pp. 329-355.
- INSTALLE, M., PEFFER, M., SAVAGE, R., Le financement des Communautés et des Régions. Centre de recherche et d'information socio-politique (CRISP), *Courrier hebdomadaire*, 1989, n° 1240-1241, 91 p.
- JADOT, B., Les compétences régionales dans les matières autres que celles qui concernent l'économie. *Journal des Tribunaux*, 18 mars 1989, pp. 178-180.
- LEJEUNE, Y., UYTENDAELE, M., Les nouvelles institutions bruxelloises. A propos des ordonnances de la Région Bruxelloise. *Journal des Tribunaux*, 17 juin 1989, pp. 412-415.
- LOUMAYE, S., Les nouvelles institutions bruxelloises. Centre de recherche et d'information socio-politiques (CRISP), *Courrier hebdomadaire*, 1989, n° 1232-1233, 55 p.
- MATTHIJS, H., Het nieuwe financieringsstelsel van de gemeenschappen en gewesten. *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1989, nr. 10, blz. 619-635.
- MOINS, J., Bruxelles-Un pas en avant. *Cahiers marxistes*, 1989, n° 166, pp. 65-69.
- NARMON, F., Le Crédit Communal de Belgique: la Banque des pouvoirs locaux. *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, mars-avril 1989, pp. 151-172.
- PICQUE, C., Bruxelles: ville de tous les défis. *Socialisme*, 1989, n° 216, pp. 397-409.

- POSTIAUX, J.-M., Caractéristiques, mécanismes et perspectives du financement des Régions et des Communautés: l'exemple de la Région Wallonne. *Wallonie* 89, 1989, n° 3-4, pp. 13-27.
- RICQUIER, J.-C., L'évolution de l'idée fédéraliste en Belgique (II) (III) (IV). *Revue Générale*, janvier 1989, pp. 11-16; février 1989, pp. 11-17; mars 1989, pp. 5-9.
- SCHOLSEM, J.-C., Les nouveaux mécanismes de financement régional et communautaire: quelques réflexions juridiques. *Wallonie* 89, 1989, n° 3-4, pp. 35-39.
- SEERDEN, R., Samenhang over de grenzen heen: grensoverschrijdende samenwerking - Wettelijke regelingen in het bijzonder de gemeentelijke bevoegdheden. *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en publiekrecht*, 1989, nr. 8, blz. 498-507.
- STEVENS, J., Is de wet van 6 februari 1970 inzake de verjaring van schuldvordering van toepassing op de gemeenschappen en de gewesten? *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1989, nr. 10, blz. 635-643.
- SUINEN, Ph., Les formes d'expression internationale de la Wallonie. *Wallonie* 89, 1989, n° 5, pp. 15-22.
- UYTTENDAELE, M., Les nouvelles compétences communautaires, autres que l'enseignement. *Journal des Tribunaux*, 18 février 1989, pp. 103-106.
- VAN HAEGENDOREN, G., VERMEIRE, L., "Stakende" ministers in de Vlaamse Regering. *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1989, nr. 7, blz. 452-458.
- VAN ISTENDAEL, G., Een Noordwesteuropese stad aan de Zenne. *De Nieuwe Maand*, 1989, nr. 7, blz. 2-8.
- VAN LANCKER, A., De Batselier I akkoord. Het Vlaams regeerakkoord is er. *Socialistische Standpunten*, 1989, nr. 2, blz. 1-4.
- VAN OEVELEN, A., De standsontwikkelingscontracten in het besluit van de Vlaamse executieve van 6 juli 1988. *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1989, nr. 8, blz. 508-530.
- VAN ORSHOVEN, P., Brussel anno 1989. Een derde gewest, een enige agglomeratie, drie gemeenschapscommissies en... een vierde gemeenschap. *Rechtskundig Weekblad*, 2 december 1989, blz. 449-466.
- VEKEMAN, R., Ruimtelijke ordeningsbeleid en stedenbouw. *Tijdschrift voor Bestuurswetenschap en Publiekrecht*, 1989, nr. 4, blz. 237-242.
- X., Réussir Bruxelles. *Socialisme*, 1989, n° 214, pp. 231-236.

4. Partis politiques.

- BOUTET, M., Le Président Spitaels en Pologne. Prémices de la nouvelle démocratie. *Socialisme*, 1989, n° 215, pp. 313-327.
- COLLINGE, M., Les partis politiques et les nouveaux conseils communaux. *La Revue Nouvelle*, 1989, n° 1, pp. 59-76.
- DEBUNNE, O., Ik had een droom. Toekomst van links. *Socialistische Standpunten*, 1989, nr. 3, blz. 4-12.
- DESCHOUWER, K., De drôle d'opposition. De huidige positie van de P.V.V. is een wereldunicum. *De Nieuwe Maand*, 1989, nr. 1, blz. 16-19.
- DE WINTER, L., De politici van de eerste lijn. Het succes van het dienstbetoon. *De Nieuwe Maand*, 1989, nr. 1, blz. 13-15.
- DIERICKX, G., Un regard rétrospectif sur le congrès idéologique de 1986 du C.V.P. *La Revue politique*, 1989, n° 5, pp. 24-56.

- GERARD-LIBOIS, J., *Rex 1936-1940. Flux, reflux, tensions et dislocations*. Centre de recherche et d'information socio-politiques (CRISP), *Courrier hebdomadaire*, 1989, n° 1226, 40 p.
- HASQUIN, H., VERHULST, A., *Le libéralisme en Belgique. Deux cents ans d'histoire*. Bruxelles, Delta, 1989, 426 p.
- HELLA, A., *Le P.S.C. doit dire ou il veut aller*. *Revue Générale*, février 1989, pp. 5-10.
- HELLA, A., *Quelle doctrine pour les sociaux-chrétiens?* *Revue Générale*, 1989, pp. 11-17.
- ISTASSE, J.-F., *Les élections européennes en Wallonie et à Bruxelles*. *Socialisme*, 1989, n° 215, pp. 349-375.
- LEBLANC, S., *Darwin, bourgmestre d'Ath*. *La Revue Nouvelle*, 1989, n° 9, pp. 39-43.
- MOMMEN, A., *Megafoonmarxisme. Amada 20-P.V.D.A. 10*. *De Nieuwe Maand*, 1989, nr. 7, blz. 18-24.
- RAXHON, P., *Le monde socialiste belge et la révolution liégeoise de 1789, des origines à 1940*. *Cahiers marxistes*, 1989, n° 165, pp. 29-51.
- SPITAEELS, G., *Emile Vandervelde: l'homme et l'actualité de son action*. *Socialisme*, 1989, n° 211, pp. 9-12.
- VAN ROMPUY, H., VANDENBROUCKE, F., BOUVEROUX, J., *De cultuur van een politicus*. *Kultuurleven*, 1989, nr. 7, blz. 6-15.
- VERHULST, A., HASQUIN, H., *Het liberalisme in België. Tweehonderd jaar geschiedenis*. Brussel, Delta, 1989, 426 blz.
- VERMINCK, M., *Morfologie van de Vlaamse politieke partijen in 1987 en 1988*. *Res Publica*, 1989, nr. 3, pp. 385-440.
- WALGRAVE, S., *De Kronstadt-opstand van Agalev*. *De Nieuwe Maand*, 1989, nr. 4, blz. 19-23.

5. Elections.

- ACKAERT, J., *De gemeenteraadsverkiezingen van 9 oktober 1988*. *Res Publica*, 1989, nr. 3, pp. 359-384.
- BLAISE, P., LENTZEN, E., MABILLE, X., *L'élection régionale bruxelloise du 18 juin 1989*. Centre de recherche et d'information socio-politiques (CRISP), *Courrier hebdomadaire* 1989, n° 1243, 43 p.
- BLAISE, P., LENTZEN, E., MABILLE, X., *Enjeux et stratégies du scrutin régional bruxellois*. Centre de recherche et d'information socio-politiques (CRISP), *Courrier hebdomadaire*, 1989, n° 1238, 29 p.
- COLLINGE, M., *Noir, bleu, orange, vert, rouge... des Belges à Strasbourg*. *La Revue Nouvelle*, 1989, n° 9, pp. 28-38.
- FRAEYS, W., *Les élections européennes de 1989. Analyse des résultats pour la Belgique*. *Res Publica*, 1989, n° 4, pp. 551-564.
- GLINNE, E., *Parlement européen: après le 18 juin...* *Socialisme*, 1989, n° 214, pp. 237-239.
- GRARD, D., *L'apparement aux élections législatives dans la province de Brabant (I) (II)*. *Socialisme*, 1989, n° 211, pp. 23-31; 1989, n° 216, pp. 473-482.
- LECLERCQ, J., LENTZEN, E., *Comparaison entre les scrutins communaux et législatifs 1976-1988*. Centre de recherche et d'information socio-politiques (CRISP), *Courrier hebdomadaire*, 1989, n° 1235, 40 p.

- LENTZEN, E., MABILLE, X., VANLAER, J., Les élections européennes de juin 1989. Centre de recherche et d'information socio-politiques (CRISP), *Courrier hebdomadaire*, 1989, n° 1242, 45 p.
- MABILLE, X., LENTZEN, E., Le Parlement européen à la ville des élections de juin 1989. Centre de recherche et d'information socio-politiques (CRISP), *Courrier hebdomadaire*, 1989, n° 1239, 47 p.

6. Droits et libertés.

- DE FEYTER, K., Europees verdrag ter voorkoming van foltering en onmenselijke of vernederende behandeling of bestraffing. *Rechtskundig Weekblad*, 21 januari 1989, blz. 697-700.
- DE GROOF, J., De la liberté et du statut juridique de l'enseignant dans l'école catholique. *La Revue politique*, 1989, n° 3, pp. 31-40.
- DEJEMEPPE, B., PANIER, Ch., La responsabilité professionnelle des magistrats. Indices d'une mutation? *Journal des Tribunaux*, 24 juin 1989, pp. 429-433.
- de WAART, P.J.I.M., Veertig jaar economische, sociale en culturele mensenrechten. *Rechtskundig Weekblad*, 8 april 1989, blz. 1073-1078.
- FERON, B., VAN HERSTRAETEN, O., L'exploitation abusive d'informations privilégiées. L'introduction en droit belge du délit d'initié. *Journal des Tribunaux*, 21 octobre 1989, pp. 573-578.
- GEUS, J.C., Le respect des droits de la défense en matière disciplinaire : évolutions récentes du contrôle exercé par le Conseil d'Etat. *Administration publique*, 1989, T 2, pp. 61-66.
- HAUBERT, B., Le Conseil d'Etat et le contentieux pénitentiaire. *Administration publique*, 1989, T 2, pp. 67-76.
- JACQMAIN, J., La loi du 20 avril 1989 modifiant le statut des objecteurs de conscience. *Journal des Tribunaux*, 17 juin 1989, pp. 409-411.
- JANS, H., Ruimte voor vrijheid? *Streven*, november 1989, blz. 128-142.
- LINDEMANS, I., De mensenrechten in Europa : 1989 en tweehonderd jaar gelegen ! *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 6-7, blz. 541-558.
- VANDE LANOTTE, J., De rechtsbescherming tegen het overheidsoptreden : een docudrama. *Rechtskundig Weekblad*, 23 december 1989, blz. 565-574.
- VERSCHUEREN, H., Het niet-discriminatiebeginsel van artikel 26 Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten en de rechtspositie van vreemdelingen. *Rechtskundig Weekblad*, 21 januari 1989, blz. 689-696.
- VERSTEGEN, R., Rechtsbescherming in onderwijsverband. *Rechtskundig Weekblad*, 6 mei 1989, blz. 1209-1225.

7. Assistance juridique.

8. Problèmes linguistiques et minorités.

- CEREXHE, E., DELGRANGE, X., Les connaissances linguistiques des mandataires communaux. *Journal des Tribunaux*, 11 mars 1989, pp. 153-160.
- GOVAERTS, B., De multiculturele droom. *Streven*, augustus-september 1989, blz. 981-990.

9. Maintien de l'ordre.

LANCKSWERDT, E., Hoe groot is het paradijs der samenscholers? *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1989, nr. 6, blz. 371-387.

10. Séquelles des guerres.

ABICHT, L., Shoah. Is een rationele verklaring ervan mogelijk? *Streven*, februari 1989, blz. 450-459.

VAN DEN BERGHE, G., Raul Hilberg en de vernietiging van het Europese jodendom. *Streven*, december 1989, blz. 225-234.

VANWELKENHUYZEN, J., Léopold III, de l'exil à l'abdication: ombres et brouillard. *Revue Générale*, décembre 1989, pp. 63-67.

YAKEMTCHOUK, R., Aux origines de la seconde guerre mondiale 1919-1939. *Studia Diplomatica*, 1989, n° 4-5-6, pp. 1-342.

11. Problèmes des étrangers.

ABICHT, L., GEERTS, L., Over immigranten gesproken (I) (II) (III). (I) *Streven*, april 1989, blz. 588-597; (II) mei 1989, blz. 690-701; (III) juni 1989, blz. 818-829.

BAETEN, R., Migranten: wiens probleem. *Socialistische Standpunten*, 1989, nr. 2, blz. 5-10.

DE BRUYCKER, Ph., L'asile à l'épreuve. Commentaires de la loi du 14 juillet 1987 sur les réfugiés. *Journal des Tribunaux*, 16 décembre 1989, pp. 726-732.

DE MOFFARTS, G., Een Belgisch minderhedenbeleid. *Socialistische Standpunten*, 1989, nr. 3, blz. 21-27.

DENISSEN, F., Underdog zoekt stok om underdog te slaan. De Antwerpse Seefhoek en het Vlaams Blok. *De Nieuwe Maand*, 1989, nr. 4, blz. 9-13.

LE BRUYN, M., Het blok aan het been. Migrantenbeleid. *Socialistische Standpunten*, 1989, nr. 4, blz. 4-12.

MOMMEN, A., Migranten en de arbeidsmarkt. *Socialistische Standpunten*, 1989, nr. 5, blz. 7-19.

ROBBERECHTS, D., Over immigratie. Een discussietekst. *De Nieuwe Maand*, 1989, nr. 7, blz. 9-12.

SCHOLZ, D.B., Vluchtelingen en mensenrechten. *Streven*, augustus-september 1989, blz. 963-970.

TURF, J., De echte voedingsbodem van extreem-rechts ligt niet in het migrantenprobleem. *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, 1989, nr. 1, blz. 3-6.

12. Conceptions de la vie.

COLEMAN, J.A., Des catholiques "fondamentalistes". *La Revue Nouvelle*, 1989, n° 12, pp. 69-81.

DOBBELAERE, K., Du catholicisme ecclésial au catholicisme culturel. *Septentrion*, 1989, n° 3, pp. 30-35.

FALISE, P., La proposition Lallemand/Herman-Michielsens: rendez-vous manqué ou espoir de retrouvailles? *Revue Générale*, décembre 1989, pp. 5-10.

- GERADIN, P., Dépénalisation de l'avortement : tout bien réfléchi ? *La Revue Nouvelle*, 1989, n° 11, pp. 105-118.
- GROOTAERS, J., Het conciliair proces. *Streven*, oktober 1989, blz. 3-16.
- HAMERSMA, H., Ethische consensus in een pluriforme maatschappij. *Streven*, juni 1989, blz. 771-784.
- HELLA, A., La famille, valeur en déclin ou en mutation ? *Revue Générale*, octobre 1989, pp. 29-38.
- HERMANS, A., STEVERLYNCK, Chr., Bewust ouderschap : een twintigste eeuws debat. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 8-9, blz. 675-688.
- HITCHINSON, F., De identiteit en de specificiteit van christelijke instellingen, organisaties en diensten. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 1, blz. 3-15.
- JADOULLE, J.-L., De Pottier à Cardijn, un siècle de démocratie chrétienne. *La Revue Nouvelle*, 1989, n° 1, pp. 106-111.
- JANS, H., Kiezen voor mens of natuur ? *Streven*, mei 1989, blz. 727-742.
- JANS, H., Kiezen voor mens en natuur. Ecologische ethiek als uitdaging. *Streven*, juni 1989, blz. 830-844.
- K.A.V.-K.V.L.V.-C.M.B.V., Wat gelovige vrouwen beweegt ter sprake brengen. Ontmoeting met Kardinaal G. Danneels. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 6-7, blz. 583-586.
- LENAERS, R., Het geloof van een kardinaal. *Streven*, februari 1989, blz. 387-398.
- LENAERS, R., Het geloof van een bisschop en het geloof van zijn gelovigen. *Streven*, juli 1989, blz. 867-874.
- Mc CORMICK, R.A., Uitvluchten in de katholieke moraal. *Streven*, mei 1989, blz. 675-685.
- PIRONET, E., Le Père Damien, l'exemple flamand. *Septentrion*, 1989, n° 4, pp. 43-47.
- TORFS, R., Kerk en tegenspraak. *Streven*, november 1989, blz. 99-112.
- van de PUTTE, M., La pensée de Michel Novak sur la doctrine de l'Eglise en matière économique. *Revue Générale*, mai 1989, pp. 61-70.
- VAN GERWEN, J., Abortus en het geweten van de politicus. *Streven*, maart 1989, blz. 498-501.
- VAN NESTE, F., Het abortus-dossier, anno 1989. *Streven*, maart 1989, blz. 484-497.
- VAN NESTE, F., Het abortus-dossier, anno 1989. *Rechtskundig Weekblad*, 25 februari 1989, blz. 865-870.
- VAN NESTE, F., Abortus en de vrijheid van mening. *Streven*, mei 1989, blz. 686-689.
- VAN ROMPUY, H., L'intellectuel chrétien à notre époque. *La Revue politique*, 1989, n° 4, pp. 51-56.
- WILS, W., Bioéthique et droit : le cas des mères porteuses. *La Revue politique*, 1989, n° 5, pp. 7-15.

13. Rapport entre l'Etat et les églises.

14. Problématique des transports.

- ANSOMS, J., Pour une réflexion intégrée sur la mobilité. *La Revue politique*, 1989, n° 3, pp. 65-83.
- JACOBS, E., Faut-il favoriser ou freiner la mobilité ? *La Revue politique*, 1989, n° 4, pp. 57-79.

VANDEN BROECK, L., **Marché unique et marché des transports.** *Socialisme*, 1989, n° 212-213, pp. 162-167.

F. POLITIQUE CULTURELLE.

1. Enseignement.

ALALUF, M. e.a., **De la colère aux rêves efficaces... Manifeste sur l'Enseignement dans la Communauté française de Belgique.** *La Revue Nouvelle*, 1989, n° 5-6, pp. 92-99.

BRAGARD-DESOROUX, E., **Le financement du système universitaire belge.** Centre de recherche et d'information socio-politiques (CRISP), *Courrier hebdomadaire*, 1989, n° 1261-1262, 53 p.

DELEECK, H., STORMS, B., **Blijvende ongelijkheden in het onderwijs : tien jaar later.** *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 12, blz. 1119-1138.

DEMEESTER, R., **De opmars van het inlegkruisje. Stilstaande scholen.** *De Nieuwe Maand*, 1989, nr. 7, blz. 25-28.

DEPREZ, K., WIJNANTS, A., **Wat met het nederlandstalig basisonderwijs in Brussel?** *Ons Erfdeel*, 1989, nr. 5, blz. 703-709.

DILLEMANS, R., DE MEYER, L., CREYF, R., **Universiteit heeft zorgen.** *Kultuurleven*, 1989, nr. 6, blz. 6-17.

JAUMOTTE, A.L., **L'Université de demain.** *Revue Générale*, mai 1989, pp. 31-46.

GARANT, M., **Les programmes : qui décide?** *Contradictions*, 1989, nr. 57, pp. 123-131.

LEROY, M., **La communautarisation de l'enseignement.** *Journal des Tribunaux*, 4 février 1989, pp. 71-74.

MAROY, C., **La formation sort de l'école. Le développement des formations post scolaires.** *Contradictions*, 1989, n° 57, pp. 27-36.

MARTOU, F., PEETERS, **Investir dans l'éducation.** *La Revue Nouvelle*, 1989, n° 12, pp. 82-99.

MOMMEN, E., **Demain, tous intellectuels?** *Contradictions*, 1989, n° 57, pp. 37-106.

MOMMEN, E., **Une généologie des discours de gauche sur la formation.** *Contradictions*, 1989, n° 57, pp. 109-121.

REA, A., **Les politiques de l'éducation à la croisée des chemins.** *Contradictions*, 1989, n° 57, pp. 15-26.

RINNE, M., **L'éducation en crise : du pessimisme à l'utopie.** *Revue Générale*, mars 1989, pp. 61-76.

2. Recherche scientifique.

BAUDET, J.C., **Penser la technique.** *Revue Générale*, décembre 1989, pp. 35-40.

BOUVERWE-DE BIE, M., **Actie-onderzoek als onderzoeksstrategie. Een situering binnen de 'kwalitatieve' onderzoeksbenaderingen.** *Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen*, 1989, nr. 2, blz. 139-155.

DAS, E., **De politieke opiniepeilingen in België in 1988.** *Res Publica*, 1989, nr. 3, pp. 477-495.

DEVLEESHOUWER, R., **La révolution française et la Belgique.** *Cahiers marxistes*, 1989, n° 165, pp. 19-27.

- DE WINTER, L., De schaduwzijde van een suksesstory. (Politieke dienstverlening) *Socialistische Standpunten*, 1989, nr. 2, blz. 12-20.
- DILLEMANS, R., Nieuwe tijden. Nieuwe taken. Dezelfde mensen. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 10, blz. 967-975.
- GILLIS, P., Recherche : quels objectifs? *Cahiers marxistes*, 1989, n° 168, pp. 59-64.
- HARMEL, P., Erasme hier et aujourd'hui. *Revue Générale*, février 1989, pp. 39-53.
- HEIRWEGH, J.-J., Enseigner l'histoire des sciences? *Cahiers marxistes*, 1989, n° 168, pp. 29-32.
- HOOGHE, L., Democratie en modernisatie : noodzaak of keuze? *Res Publica*, 1989, nr. 4, pp. 565-591.
- LUXEN, D., Belgische natie en historiografie. *Nieuw Tijdschrift voor Politiek*, 1989, nr. 1-2, blz. 61-66.
- MEUNIER, B., Recherche, formation des personnes et politique scientifique. *La Revue politique*, 1989, n° 1-2, pp. 63-102.
- MOBE-FANSIAMA, A., Intellectuels zairois : quelles responsabilités devant l'histoire? *Cahiers marxistes*, 1989, n° 170, pp. 95-105.
- NIZET, J., La conversion problématique des non-marchands du temple. *La Revue Nouvelle*, 1989, n° 4, pp. 43-52.
- PLAVSIC, W.S., Bibliographie de l'année politique 1988. *Res Publica*, 1989, n° 3, pp. 445-475.
- PRIGOGINE, I., Lois et événements : déterminisme et intelligence du monde. *Cahiers marxistes*, 1989, n° 168, pp. 5-18.
- RAMEL, S., Why are the Nobelprizes number one in the world? *Studia Diplomatica*, 1989, n° 1, pp. 37-43.
- SEILER, D.-L., Centralisation et décentralisation en Europe de l'Ouest : esquisse d'une problématique. *Res Publica*, 1989, n° 1, pp. 23-34.
- STENGERS, I., Briser le cercle de la raison suffisante. *Cahiers marxistes*, 1989, n° 168, pp. 19-28.
- VAN PARIJS, Ivan Illich, de l'équivoque à l'espérance. *La Revue Nouvelle*, 1989, n° 4, pp. 97-106.

3. Education populaire.

- BRENIG, L., ELKAIM, O., PAHAUT, S., STENGERS, I., Une médiathèque des sciences et techniques destinée au grand public. *Cahiers marxistes*, 1989, n° 168, pp. 33-38.
- HERMANS, A., Zestig jaar na de oprichting van een "Hoge Raad voor de Volksopleiding". *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 5, blz. 444-447.

4. Politique des loisirs.

5. Emancipation des femmes.

- BOSMAN, E., De incompatibiliteit van buitenhuisarbeid van de vrouw en ouderschap : historische situering en begripsbepaling. *Bevolking en gezin*, 1989, nr. 2, blz. 103-133.
- BOSMAN, E., De demografische (on)doeltreffendheid van maatregelen gericht op het harmoniseren van ouderschap en buitenhuisarbeid van de vrouw. *Bevolking en gezin*, 1989, nr. 3, blz. 1-30.

- CREUWELS, L., *Waarheen met de beweging? Een houdingsonderzoek in K.A.V. (Kris-
telijke Arbeidersvrouwenbeweging). De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr.
12, blz. 1167-1173.
- DEVEN, F., *Vrijwillig kinderloze vrouwen: een contrastgroep. Bevolking en gezin*,
1989, nr. 3, blz. 111-133.
- DURY, R., *Au Parlement européen, ce que les femmes ont fait pour les femmes. So-
cialisme*, 1989, n° 212-213, pp. 174-176.
- KERKHOF, J., *De vrouw in de kerk. Streven*, januari 1989, blz. 364-374.

6. Problèmes de la jeunesse.

- ALLEGAERT, P., VANMARCKE, L., *Vier paradigma's over jeugdsubculturen. Streven*,
juli 1989, blz. 917-926.
- BOSSCHER, M., *Sportgedrag van de studerende jeugd. Tijdschrift voor Sociologie*,
1989, nr. 3-4, blz. 411-425.
- DEGROOTE, A., *De beeldvorming bij jongeren over beroepen in handenarbeid: be-
spreking van en beschouwingen bij enkele onderzoeksresultaten. De Gids op
Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 4, blz. 321-337.
- DELIENS, L., *Jongeren tussen zorgzame samenleving en verzorgingsstaat. Tijdschrift
voor Sociologie*, 1989, nr. 3-4, blz. 547-580.
- DELHASSE, G., *Dites, monsieur l'éducateur... Revue Générale*, avril 1989, pp. 27-35.
- DE WITTE, H., *Liever moe dan lui: werkloosheid en tewerkstelling van jongeren in
Vlaanderen. Tijdschrift voor sociologie*, 1989, nr. 3-4, blz. 509-545.
- DE WITTE, H., *Werkloze jongeren: links, rechts of apatisch? Res Publica*, 1989, nr.
1, pp. 75-94.
- DE WITTE, H., HOLDERBEKE, F., *En de jongeren, zij stempelden voort? Enkele
krachtlijnen uit de gelijknamige H.I.V.A.-publikatie. De Gids op Maatschappelijk
Gebied*, 1989, nr. 2, blz. 91-114.
- GEERAERT, A., *Jonge mensen en de zin van het seksueel gedrag in een moderne maat-
schappij. Tijdschrift voor sociologie*, 1989, nr. 3-4, blz. 427-454.
- KNOPS, N., e.a., *Jongeren in seksuele relaties. Tijdschrift voor sociologie*, 1989, nr. 3-4,
blz. 455-477.
- LAERMANS, R., *Tussen beeld en enquête-formulier: ontwikkelingen binnen de
naoorlogse jeugd in Vlaanderen en België. Tijdschrift voor sociologie*, 1989, nr. 3-4,
blz. 367-410.
- LAERMANS, R., LOOSVELDT, G., *Bij wijze van inleiding: 'de jeugd van tegenwoordig'.
Tijdschrift voor sociologie*, 1989, nr. 3-4, blz. 359-366.
- IAMMERANT, I., *A propos du recensement des mineurs placés hors de leur milieu
familial. Journal des Tribunaux*, 1 février 1989, pp. 85-89.
- LOOSVELDT, G., *Aandacht voor het vertoon: stijl of bricolage? Tijdschrift voor socio-
logie*, 1989, nr. 3-4, blz. 479-507.
- MADDENS, B., *Een vaderland om te beminnen? Res Publica*, 1989, nr. 1, blz. 49-73.
- MICHIELS, K., *Jongeren in deeltijdse systemen: hun houdingen en motieven ten aan-
zien van leren en werken. Tijdschrift voor sociologie*, 1989, nr. 3-4, blz. 581-613.
- UYTTENDAELE, R., WYLLEMAN, A., *De verlaging van de burgerlijke meerderjarigheid-
sleeftijd tot achttien jaar. Rechtskundig Weekblad*, 23 september 1989, blz. 105-107.
- VETTENBURG, N., *De rol van de school in de delinquentieontwikkeling bij jongeren.
Tijdschrift voor sociologie*, 1989, nr. 3-4, blz. 615-642.

X., L'entrée des jeunes dans la vie active. Centre de recherche et d'information socio-politiques (CRISP), *Courrier hebdomadaire*, 1989, n° 1227, 43 p.

7. Arts.

ARON, J., Architecture et politique : contribution au 100e anniversaire de la naissance de Hannes Meyer. *Cahiers marxistes*, 1989, n° 167, pp. 27-45.

BEKAERT, G., Jonge architecten in Vlaanderen ontmaskeren de architectuur. *Ons Erfdeel*, 1989, nr. 1, blz. 3-12.

BEKKERS, L., Nouveaux musées d'art moderne en Belgique. *Septentrion*, 1989, n° 1, pp. 17-21.

BILTEREYST, D., De grenzen van de Vlaamse beeldcultuur. *Ons Erfdeel*, 1989, nr. 4, blz. 555-563.

DENIS, M., e.a., L'homme oublié. Pour Charlot. *La Revue Nouvelle*, 1989, n° 5-6, pp. 3-83.

MEYER, H., L'art jeune en Belgique. *Cahiers marxistes*, 1989, n° 167, pp. 46-55.

SERNEELS, W., De kunst en de stad. *Nieuw Tijdschrift voor Politiek*, 1989, nr. 1-2, blz. 46-53.

VANDENBREEDEN, J., Over de monumentenzorg van Brussel : Don't worry, be happy. *Ons Erfdeel*, 1989, nr. 3, blz. 323-330.

VANDERMEULEN-CORENS, A., Kunst : schoolvoorbeeld voor het beleid. *Nieuw Tijdschrift voor Politiek*, 1989, nr. 5, blz. 15-20.

VANDERMEULEN-CORENS, A., L'art : un exemple pour la politique. *La Revue politique*, 1989, nr. 5, pp. 17-23.

VANHAVERBEKE, W., Kunstsporing in Vlaanderen. *Tijdschrift voor Economie en Management*, 1989, nr. 4, blz. 383-404.

VANHAVERBEKE, W., GERMEYS, J., De sponsor als tiende muze. *Kultuurleven*, 1989, nr. 6, blz. 18-27.

8. Communication de masse.

BURGELMAN, J.-Cl., Mediabeleid vanuit cultureel perspectief : een noodzaak. *Ons Erfdeel*, 1989, nr. 3, blz. 343-352.

CEULEERS, J., Informatiegaring en meningsuiting in de pers : enkele bedenkingen over de actualiteit van het Belgisch persrecht. *Res Publica*, 1989, nr. 4, blz. 505-512.

MANGE, E., De laatste Morgen. Mediabeleid. *Socialistische Standpunten*, 1989, nr. 3, blz. 39-43.

REYNEBEAU, M., Stelsel van mededinging. Mediabeleid en commerciële televisie. *De Nieuwe Maand*, 1989, nr. 3, blz. 4-7.

9. Autonomie culturelle.

ALBRECHTS, J., Participatie in de culturele sector, of wie is er bang van de culturele raad? *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1989, nr. 6-7, blz. 497-515.

GEERTS, G., In Vlaanderen Vlaams? *Ons Erfdeel*, 1989, nr. 4, blz. 525-533.

TOLLEBEEK, J., Geyl contra ter Braak. *Ons Erfdeel*, 1989, nr. 1, blz. 21-29.

VAN HUMBEECK, I., De Vlaamse tragedie. Theater. *Socialistische Standpunten*, 1989, nr. 4, blz. 25-29.

VERHULST, A., *Vijftien jaar cultuurpactwet. Ons Erfdeel*, 1989, nr. 2, blz. 237-243.

10. Tourisme.

MERENNE, E., *Réflexions pour une politique de tourisme en Wallonie. Wallonie 89*, 1989, n° 6, pp. 20-26.

11. Sport.

BOSSCHER, M., CLAEYS, U., VAN MECHELEN, F., *Sportbeoefening van de Vlaamse vrouw anno 1985*. Leuven, Sociologisch Onderzoeksinstituut, 1989, Deel I: Algemene resultaten, 100 blz.

De politieke opiniepeilingen in België in 1989

door Erwin DAS,

Assistent aan de Afdeling Politologie
van de Katholieke Universiteit te Leuven.

Dit jaarlijks overzicht (sedert 1974) van de politieke opiniepeilingen in België is gerubriceerd volgens de grote beleidssectoren: buitenlandse politiek, sociale politiek, economische politiek, financiële politiek, binnenlandse politiek en culturele politiek. Peilingen die weinig of geen betrekking hebben op politiek als dusdanig, zijn ondergebracht in de rubriek "Andere peilingen".

In de inventaris wordt van elke peiling de titel gegeven, een beknopte omschrijving van de inhoud, het instituut dat de peiling doorvoerde, het tijdstip van de bevraging, de omvang en de aard van de steekproef, het aantal vragen, de opdrachtgever en de bibliografische gegevens van de publikatie(s). Het teken X staat voor vertrouwelijk of onbekend.

Deze inventaris werd samengesteld aan de hand van een grondige analyse van de voornaamste Belgische dagbladen - De Standaard, De Morgen, Het Laatste Nieuws, De Financieel Economische Tijd, Le Soir, La Libre Belgique en L'Echo de la Bourse - en weekbladen - Knack, Le Vif/L'Express (Pourquoi-Pas?) en Trends/Tendances. Tevens dankt de samensteller de peilingsinstituten voor de waardevolle aanvullingen en correcties.

A. BUITENLANDSE POLITIEK.

2. Europese politiek.

a) De publieke opinie in de Europese Gemeenschap in het voorjaar van 1989.

De Europese Gemeenschap vandaag. De impact van 1992. De sociale dimensie en het Europa van de Burger. Het Europees Parlement en de Europese verkiezingen. Maatschappelijke problemen in Europa: de Europeanen en de wetenschap, het Europees Programma voor Kankerbestrijding, bescherming tegen radioactiviteit, politieke actie en oordeel over geweld.

DIMARSO. 20-31 maart 1989. Nationale quotasteekproef van 1002 personen van 15 jaar en ouder. Veertigtal vragen. Opdrachtgever: Commissie van de Europese Gemeenschappen.

Publikatie: *Eurobarometer nr. 31*. Commissie van de Europese Gemeenschappen. Brussel, juni 1989.

b) De armoede-ervaring in Europa in 1989.

Hoe ervaren de Europeanen de armoede? Komen ze in hun dagelijks leven in aanraking met armen? Hoe verklaren zij dit fenomeen? Hoe de armoede bestrijden? Eigen levensomstandigheden.

DIMARSO. 21 juni - 3 juli 1989. Nationale quotasteekproef van 1028 personen van 15 jaar en ouder. Dertigtal vragen. Opdrachtgever: Commissie van de Europese Gemeenschappen.

Publikatie: *Eurobarometer, spec.nr. over armoede*. Commissie van de Europese Gemeenschappen. Brussel, maart 1990.

c) De publieke opinie in de Europese Gemeenschap in het na-jaar van 1989.

De Europese Gemeenschap vandaag. De eenheidsmarkt: tot waar, wanneer en voor wie? De Europese Gemeenschap en de wereld: het Oosten, het Westen, de U.N.O. Parlement, democratie en toekomst van de gemeenschap. Maatschappelijke problemen in Europa: het hebben van kinderen en de rol van het gezin vandaag; huisvesting: leefomstandigheden in de Europese Gemeenschap; de Europeanen en het geloof; volksgezondheid: drugs, alcoholisme, aids en kanker.

DIMARSO. 6 - 10 november 1989. Nationale steekproef met random-start van 508 personen van 15 jaar en ouder (telefonische enquête). Vijftien vragen. Opdrachtgever: Commissie van de Europese Gemeenschappen.

Publikatie: *Eurobarometer nr. 32*. Commissie van de Europese Gemeenschappen. Brussel, december 1989. Volume I en II.

d) Europa 1992.

Attitudes van de Vlamingen t.a.v. de Europese verkiezingen en Europa 1992.

DIMARSO. Laatste week van mei 1989. Aselecte telefonische enquête bij 600 Vlaamse kiesgerechtigden. Negentien vragen. Opdrachtgever: weekblad Panorama.

Publikatie: *Panorama*, 20 juni 1989.

e) Zie ook peiling C.5.a., E.3.a. en E.5.d.

4. Oost-West-betrekkingen.

a) Grote raketten-enquête.

Bedreiging door de U.S.S.R. Noodzaak van Amerikaanse kernwapens in België en West-Europa. Bereidheid van de U.S.S.R. tot verdere ontwapening.

MARKETING UNIT. 22 - 28 september 1989. Nationale steekproef van 1007 Belgen van 15 jaar en ouder. Vijf vragen. Opdrachtgever : de Internationale van Oorlogstegenstanders.

Publikatie : *Humo*, 6 april 1989.

b) Gorbatchov.

De Belgische publieke opinie over Gorbatchov.

SOBEMAP. 16 - 20 oktober 1989. Nationale telefonische enquête bij 500 personen van 15 jaar en ouder. Vijf vragen. Opdrachtgever : Le Soir.

Publikatie : *Le Soir*, 13 november 1989.

c) De hereniging van Oost- en West-Duitsland.

Inhoud : cf. titel.

DIMARSO. 1 - 2 december 1989. Nationale aselechte steekproef van 995 personen van 15 jaar en ouder (Computer Assisted Interviewing). Twee vragen. Opdrachtgever : Het Laatste Nieuws.

Publikatie : *Het Laatste Nieuws*, 5 december 1989.

d) Zie ook peiling A.5.d.

5. Defensiepolitiek.

a) Legerdienst.

Opinie van de milicien over het nut, de rol en de organisatie van het Belgisch leger.

UNIOP-INUSOP. Voorjaar 1989. Representatieve steekproef van 3000 dienstplichtigen. Aantal vragen : X. Opdrachtgever : de Minister van Landsverdediging.

Publikatie : *De Morgen*, 23 oktober 1989 (overname uit het militair weekblad *Vox*).

b) Het militair beroepskader doorgelicht.

Opinie van de beroepsmilitair over zijn werkomgeving, carrière en materieel.

UNIOP-INUSOP. Juni 1989. Representatieve steekproef van 3000 beroepsmilitairen. Aantal vragen : X. Opdrachtgever : de Minister van Landsverdediging.

Publikatie : *De Morgen*, 17 augustus 1989.

c) Militaire dienstplicht.

Beeldvorming. Nut. Dienstplicht versus beroepsleger. Gevoel van bedreiging. Revalorisatie van de militaire dienst. Burgerdienst. Dienstplicht voor meisjes.

SOBEMAP. 28 augustus - 20 september 1989. Nationale steekproef van 500 personen van 15 jaar en ouder (face to face omnibus). Acht vragen. Opdrachtgever : Le Soir.

Publikatie : *Le Soir*, 3 en 4 oktober 1989.

d) 50 jaar W.O. II en 40 jaar N.A.T.O.

Kennis over en interesse voor W.O. II. Opinie over de N.A.T.O. Kernwapens. Toekomstverwachtingen. Geliefdheid van de Duitsers, de Sovjets en de Japanners. Bereidheid tot verdediging van het vaderland.

DIMARSO. De steekproef- en onderzoeksgegevens zijn niet gekend.

Publikatie : *De Morgen*, 14 november 1989.

e) Defensiebudget.

Moet het Belgische defensiebudget verhoogd worden, constant blijven, of moet het verlaagd worden ?

DIMARSO. Tijdstip van bevraging : X. Nationaal gestratificeerde steekproef van een duizendtal personen van 18 jaar en ouder. Eén vraag. Opdrachtgever : De Morgen.

Publikatie : *De Morgen*, 18 december 1989.

f) Zie ook peiling A.4.a.

B. SOCIALE POLITIEK.

1. Regime van de arbeid.

a) Waardering van vrije tijd.

Vermindering arbeidsduur tegenover meer vrije tijd en verlies aan inkomen. Vrijtijdsbesteding.

FONDATION TRAVAIL - UNIVERSITE. Tijdstip van bevraging : X. Steekproef van 1500 actieve en niet-actieve personen uit Wallonië en Brussel. Aantal vragen : X. Opdrachtgever : Equipes Populaires (M.O.C.).

Publikatie : *Le Soir*, 23 oktober 1989.

2. Tewerkstellingsbeleid.

a) Tewerkstellingskansen na mislukte studies.

Beschrijving van de onderzoekspopulatie. Duur van de werkloosheidsperiode. Factoren die de werkloosheidsduur beïnvloeden. Arbeidstevredenheid.

ICSOP-IMSA (IAO). 5 - 23 mei 1989. Steekproef van 1588 Brusselse jongeren die hun studies voortijdig (wegens mislukking) hebben stopgezet. Zesendertig vragen. Opdrachtgever: Staatssecretaris voor het Brussels Gewest J. Valkeniers.

Publikatie: *De Morgen*, 17 juni 1989 en *La Libre Belgique*, 17 en 18 juni 1989.

b) Zie ook peiling C.5.c.

3. Beroepsorganisaties.

a) De grote vakbondsenquête.

Onderzoek naar de relatie tussen de Belgische werknemers en de syndicaten.

UNIOP-INUSOP. 10 mei - 9 juni 1988. Nationaal gestratificeerde quotasteekproef van 2710 personen. Aantal vragen: X. Opdrachtgever: A.B.V.V.

Publikatie: de algemene dagbladpers, eind maart - begin april 1989.

b) Zie ook peiling C.5.c.

6. Volksgezondheid.

a) Verslaving bij de Oostvlaamse jeugd.

Onderzoek naar het drug-, alcohol- en tabakgebruik bij adolescenten in Oost-Vlaanderen.

R.U.G. September - november 1988. Steekproef van 1877 jongeren van 14 tot 19 jaar uit 36 Oostvlaamse scholen van alle netten uit het algemeen, het beroeps- en het technisch secundair onderwijs. Een honderdtal vragen. Opdrachtgever: de Oostvlaamse Provinciale Commissie voor het voorkomen van misdadigheid.

Publikatie: de Nederlandstalige dagbladpers, 17 mei 1989.

b) Jongeren en aids.

Onderzoek naar het seksueel gedrag van de Belgische jeugd.

U.I.A. en U.L.G. Eind 1989. Gestratificeerde steekproef van 806 jongeren (458 nederlandstaligen en 348 franstaligen) van 15 tot 23 jaar. Aantal vragen: X. Opdrachtgever: het Staatssecretariaat voor Volksgezondheid.

Publikatie: *De Morgen*, 18 maart 1989.

c) Overconsumptie van geneesmiddelen.

Oorzaken. Beleidsmaatregelen.

ICSOP-IMSA. 3 - 20 februari 1989. Nationaal gestratificeerde quotasteekproef van 1000 personen van 18 jaar en ouder. Honderdtal vragen. Opdrachtgever: Ministerie van Sociale Zaken.

Publikatie: in de gespecialiseerde pers.

d) Evaluatie van de gezondheidsvoorlichting.

Inhoud: cf. titel.

ICSOP-IMSA. 3 - 20 februari 1989. Steekproef van 1000 franstalige Belgen (500 Walen en 500 Brusselaars) van 18 jaar en ouder. Honderdtal vragen. Opdrachtgever: de Franse Gemeenschap.

Publikatie: X.

e) Leven met kanker.

Kennis over en houding t.o.v. kanker. Voorkomen van kanker. Financiële steun aan het wetenschappelijk onderzoek ter bestrijding van kanker.

SOBEMAP. 22 februari - 1 maart 1989. Nationale representatieve steekproef van 1000 personen van 15 jaar en ouder (face to face omnibus). Elf vragen. Opdrachtgever: Le Soir.

Publikatie: *Le Soir*, 6 en 7 maart 1989.

f) Beeld van de ziekenhuizen in Henegouwen.

Inhoud: cf. titel.

ICSOP-IMSA. 28 april - 10 mei 1989. Representatieve steekproef van 1196 inwoners van de provincie Henegouwen. Honderdveertig vragen. Opdrachtgever: X.

Publikatie: X.

g) Het gebruik van natuurlijke hormonen in de Belgische melkveeteelt.

In welke mate en onder welke omstandigheden zijn melkveehouders bereid natuurlijke stoffen (eiwithormonen) te gebruiken en vinden ze het al of niet schadelijk voor zowel mensen als dieren?

ITC. Juni 1989. Nationale enquête bij 300 melkveehouders, gedeeltelijk telefonisch, gedeeltelijk face to face. Aantal vragen: X. Opdrachtgever: X.

Publikatie: X.

10. Leefmilieu en ruimtelijke ordening.

a) Loodvrije benzine.

Kennis, gedrag en attitude van de Belgische automobilist t.o.v. loodvrije benzine.

DIMARSO. Laatste week van januari, van april en van juli 1989. Nationale telefonische enquête bij telkens een 800tal autobestuurders. Tien vragen. Opdrachtgever: Dimarso.

Publikatie: de algemene dagbladders.

b) De inwoners van Bergen keuren hun stad.

Identiteit van de stad. Stadsrenovatie. Toeristische bezienswaardigheden. De samenleving binnen groot-Bergen.

ICSOP-IMSA. 8 - 15 juli 1989. Steekproef van 1008 inwoners van Bergen. Honderdtal vragen. Opdrachtgever: de Minister van Ruimtelijke Ordening van het Waalse Gewest.

Publikatie: *La Libre Belgique*, 3 oktober 1989.

c) Zie ook peiling C.6.a.

11. Welzijn.

a) Zie peiling A.2.b.

C. ECONOMISCHE POLITIEK.

2. Organisatie van de economie.

a) Zie peiling C.5.c. en C.9.b.

5. Conjunctuurpolitiek.

a) **Conjunctuurenquête consumenten.**

Beoordeling van de algemene en persoonlijke economische situatie en verwachtingen voor de toekomst.

DIMARSO. Eerste veertien dagen van elke maand. Nationale quotasteekproef van ongeveer 2000 personen van 15 jaar en ouder. Vijftien vragen. Opdrachtgever: Commissie van de Europese Gemeenschappen.

Publikatie: *European Economy. Supplement B: Business and consumer survey results*. Commissie van de Europese Gemeenschappen. Brussel, maandelijks.

b) Vlaamse K.M.O.-barometer.

Onderzoek naar het sociaal-economisch klimaat bij de Vlaamse kleine en middelgrote ondernemingen.

MARKETING DEVELOPMENT en BBM. Trimesterieel. Telefonische enquête bij een representatief staal kleine en middelgrote ondernemingen uit de handel en verwerkende nijverheid (tot 50 werknemers). Aantal vragen : X. Opdrachtgever : N.C.M.V.

Publikatie : o.a. *De Standaard*, 18 mei 1989.

c) Het imago van de Belgische onderneming.¹

De overheid en de privé. De bedrijfswereld versus de syndicaten. Recht op arbeid. Stakingsrecht. Onderneming en fiscaliteit. Oorzaken van en oplossingen voor het werkloosheidsprobleem. De troeven van de Belgische bedrijven met het oog op 1992. De vraag naar informatie binnen de onderneming. Studiekeuze en troeven voor de arbeidsmarkt. Mobiliteit.

SOBEMAP. Oktober 1987 - januari 1988. Nationale representatieve steekproef van 850 volwassenen van 25 jaar en ouder en van 500 jongeren van 18 tot 24 jaar. Aantal vragen : X. Opdrachtgever : het Instituut van de Onderneming (I.V.O.).

Publikatie : *De Standaard* en *La Libre Belgique*, 16 maart 1989.

d) Bedrijfsbarometer.²

Grootte, sector, anciënniteit van bedrijf. Allerlei bedrijfseconomische gegevens (omzet, winst, tewerkstelling, investeringen, e.d.m.). Algemeen economische vooruitzichten. Europa 1992.

SOBEMAP. Februari 1989. Nationale representatieve telefonische enquête bij 300 K.M.O.'s en 100 grote bedrijven. Vijfendertig vragen. Opdrachtgevers : De Financieel Economische Tijd en L'Echo de la Bourse.

Publikatie : *De Financieel Economische Tijd* en *L'Echo de la Bourse*, 23 mei 1989.

(1) Cf. soortgelijke onderzoeken in 1977 en 1984.

(2) Zie ook de V.B.O.-enquête (i.s.m. de Nationale Bank) in het voorjaar van 1989 m.b.t. de Belgische bedrijven en de economische expansie na 1992 (*De Financieel Economische Tijd* en *L'Echo de la Bourse*, 25 mei 1989).

e) Zie ook peiling C.9.a.

6. Energiebeleid.

a) Houding van de Belgische bevolking tegenover kernenergie.

Hoe staat de Belgische bevolking tegenover kernenergie? Voor- en nadelen ervan. Gevolgen voor het milieu. Alternatieve mogelijkheden.

ITC. December 1989. Nationale representatieve steekproef van 2554 personen van 16 jaar en ouder. Vierentwintig vragen. Opdrachtgever: X.

Publikatie: X.

7. Infrastructuur - vervoer - communicaties.

a) De grote openbare werken.

Wat vinden de Belgen van de grote openbare werken?

MARKETING UNIT. 3 - 18 mei 1988. Nationale aselechte steekproef van 2005 personen. Aantal vragen: X. Opdrachtgever: l'Association des entrepreneurs belges de travaux de génie civil (A.D.E.B.).

Publikatie: de algemene dagbladders, einde februari - begin maart 1989.

8. Industriële politiek.

a) De Vlaamse spitstechnologie.

Profiel van de Vlaamse 'high-tech' bedrijven: kapitaalstructuur, tewerkstelling, omzet, export. Actie Derde Industriële Revolutie Vlaanderen. Europa 1992.

BBM. Tijdstip van bevraging: X. Een representatieve steekproef van bedrijven uit de vier grootste marktsegmenten van de Vlaamse 'high tech'. Aantal vragen: X. Opdrachtgever: N.C.M.V.

Publikatie: *High-tech bedrijven in Vlaanderen. Wie loopt er in de spits?* (rapport).

Zie ook *Het Laatste Nieuws*, 13 april 1989.

b) Overheidssteun aan K.M.O.'s.

Overheidssteun voor het opstarten en de expansie van kleine en middelgrote ondernemingen.

ICSOP-IMSA. 8 - 18 april 1989. Representatieve steekproef van 928 inwoners van het arrondissement Namen. Achttien vragen. Opdrachtgever: het Waalse Gewest.

Publikatie: X.

11. Landbouwpolitiek.

- a) Zie peiling B.6.g.

D. Financiële politiek.

1. Investerings en sparen.

a) Beursbarometer.

Verwachtingen inzake de evolutie op de beurs op korte (3 maanden) en middellange (6 maanden) termijn.

DIMARSO. Maandelijks telefonische enquête bij 18 Belgische beursspecialisten. Vijf vragen. Opdrachtgever: De Standaard.

Publikatie: *De Standaard*.

b) De spaarzame Belgen.

Hoe beleggen de Belgen hun spaargeld? Geografie van het spaarwezen.

ICSOP-IMSA. 11 - 15 september 1989. Nationale steekproef van 1372 personen van 18 jaar en ouder. Acht vragen. Opdrachtgever: L'Echo de la Bourse.

Publikatie: bijzondere editie van *L'Echo de la Bourse*, oktober 1989.

3. Fiscale politiek.

- a) Zie peiling C.5.c.

E. BINNENLANDSE POLITIEK.

0. Kronieken en algemeenheden.

a) Populariteitsbarometer.

Populariteit van leidende nationale politici.

DIMARSO. 30 januari - 2 februari 1989. Nationale systematische steekproef met random-start van 1023 kiesgerechtigden (telefonische enquête). Eén vraag. Opdrachtgever: Knack en Le Vif/L'Express.

Publikatie: *Knack*, 15 februari 1989.

(3) Voor het cijfermateriaal en bijhorende grafische voorstelling, zie: M. VERMINCK, Statistisch overzicht van het politieke jaar 1989. In: *Res Publica*, 1990, nr. 2-3, blz. 229-254.

b) Seizoensbarometer van de publieke opinie.³

Populariteit politici. Kiesintenties. Vertrouwen in Martens VIII. Beleidsprioriteiten.

MARKETING UNIT. 28 februari - 9 maart 1989. Nationale quotasteekproef van 2049 kiesgerechtigden. Vier vragen. Opdrachtgever: La Libre Belgique.

Publikatie: *La Libre Belgique*, 20 maart 1989.

c) Seizoensbarometer van de publieke opinie.³

Populariteit politici. Kiesintenties. Vertrouwen in Martens VIII. Beleidsprioriteiten.

MARKETING UNIT. 4 - 14 september 1989. Nationale quotasteekproef van 1968 kiesgerechtigden. Vier vragen. Opdrachtgever: La Libre Belgique.

Publikatie: *La Libre Belgique*, 18 september 1989.

d) Seizoensbarometer van de publieke opinie.³

Populariteit politici. Kiesintenties. Vertrouwen in Martens VIII. Beleidsprioriteiten.

MARKETING UNIT. 23 november - 8 december 1989. Nationale quotasteekproef van 1784 kiesgerechtigden. Vier vragen. Opdrachtgever: La Libre Belgique.

Publikatie: *La Libre Belgique*, 27 december 1989.

e) Politieke problemen.

Wat is het grootste probleem waaraan de politici dringend iets zouden moeten doen? Kiesgedrag bij de Europese verkiezingen.

DIMARSO. Juli 1989. Nationaal gestratificeerde steekproef van 506 kiesgerechtigden. Twee vragen. Opdrachtgever: Afdeling Politologie, K.U.Leuven.

Publikatie: rapport '*Politieke problemen*', augustus 1989.

f) Vanden Boeynants.

De publieke opinie beoordeelt VDB.

ICSOP-IMSA. 18 - 19 februari 1989. Aselecte telefonische enquête bij 250 Brusselaars en 250 Walen. Negen vragen. Opdrachtgever: Le Vif/L'Express.

Publikatie: *Le Vif/L'Express*, 24 februari 1989.

1. Organisatie van de staat.

a) De houding van de Belgen t.o.v. de staatshervorming.

De houding van de Belgen t.o.v. de federalisering en de vijfde grondwetsherziening. Het eenheidsgevoelen van de Belgen. Opinie t.o.v. de politieke partijen. Afschaffing van de stemplicht.

MARKETING UNIT. 13 - 21 januari 1989. Nationale quotasteekproef van 1006 kiesgerechtigden. Aantal vragen : X. Opdrachtgever : de v.z.w. 'Belgen fier het te zijn'.

Publikatie : de algemene dagbladpers, 16 maart 1989.

b) De houding van de Belgen t.o.v. het federalisme.

Inhoud : cf. titel.

UNIOP-INUSOP. Maart 1989. Representatieve steekproef uit de Belgische bevolking. Aantal vragen : X. Opdrachtgever : INUSOP.

Publikatie : Région wallonne. D'un état de fait à un état d'esprit. *Les Cabiers de l'INUSOP*, mei 1989.

c) De Revolutie-enquête.

Hoe revolutionair of anti-revolutionair is de Vlaams-Belgische ingesteldheid vandaag de dag?

DE MORGEN. 21 maart 1989. Enquête in het dagblad De Morgen met 379 respondenten. Vijfentwintigtal vragen. Opdrachtgever : De Morgen.

Publikatie : bijlage bij *De Morgen*, 26 mei 1989.

d) Revolutionair België.

Verwachtingen t.a.v. een revolutie in België en in West-Europa. De toekomst van de monarchie.

MARKETING UNIT. Tijdstip van bevraging : X. Nationale representatieve telefonische enquête bij 1000 personen. Vijftal vragen. Opdrachtgever : De Morgen.

Publikatie : bijlage bij *De Morgen*, 26 mei 1989.

e) De Belgen en de staatshervorming.

Vertrouwen in de nieuwe staatsinstellingen. Beleidsevaluatie. Verwachtingen t.a.v. het beleid van de Executieve van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Populariteit politici. Kiesgedrag bij de vorige nationale verkiezingen. Kiesintenties.

ICSOP-IMSA. 8 - 9 juli 1989. Nationale aselecte steekproef van 1500 kiesgerechtigden (500 per gewest). Vierentwintig vragen. Opdrachtgever : L'Echo de la Bourse.

Publikatie : *L'Echo de la Bourse*, 12 en 13 juli 1989.

f) Zie ook peiling E.3.d.

2. Nationale instellingen.

a) Weddeverhoging ambtenaren.

Hoogte van een eventuele weddeverhoging voor de ambtenaren en wijze van financiering.

DIMARSO. 2 - 6 oktober 1989. Nationale aselecte telefonische enquête bij 1000 personen van 18 jaar en ouder. Twee vragen. Opdrachtgever : De Morgen.

Publikatie : *De Morgen*, 17 oktober 1989.

b) Zie ook peiling E.1.d. en E.5.g.

3. Regionale en plaatselijke instellingen.

a) Brussel en het Europa van 1992.

Identiteit van de Brusselaars. Toekomst van Brussel. Europa 1992 en de gevolgen voor Brussel. Het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Communautaire problemen. Stemrecht voor E.G.-burgers.

SOBEMAP. November 1988. Steekproef van 300 Brusselaars van 15 jaar en ouder. Aantal vragen : X. Opdrachtgever : Europe Brussels International.

Publikatie : de algemene dagbladers, 21 februari 1989.

b) Beeldvorming van de Belgen over Wallonië.

Inhoud : cf. titel.

UNIOP-INUSOP. Februari 1989. Representatieve steekproef uit de Belgische bevolking. Aantal vragen : X. Opdrachtgever : X.

Publikatie : Région wallonne. D'un état de fait à un état d'esprit. *Les Cahiers de l'INUSOP*, mei 1989.

c) Mentaliteitsevolutie in Wallonië.

Deze enquête heeft tot doel de mechanismen te achterhalen die aan de basis liggen van de maatschappelijke identiteitsvorming van een bevolking en de verschillende dimensies van die identiteit te ontdekken.

CLEO-ULG. Maart 1989. Gestratificeerde quotasteekproef van 1000 Walen. Tweehonderdtal vragen. Opdrachtgever: het Waalse Gewest.

Publikatie: *L'évolution des mentalités en Wallonie*. In: *Région Wallonne*, maart 1990.

d) Evaluatie van het bestuurlijk optreden in Wallonië.

Kennis en waardering van de werking van het Waalse Gewest. Kennis van de nieuwe bevoegdheidsverdeling in de Bijzondere Wet van 8 augustus 1988.

CLEO-ULG. Maart 1989. Gestratificeerde quotasteekproef van 1000 Walen. Zeventigtal vragen. Opdrachtgever: het Waalse Gewest.

Publikatie: *L'évaluation de l'impact des actions des pouvoirs publics*. In: *Région Wallonne*, maart 1990.

e) Het moreel van de Walen.

Het moreel van de Walen volgens studieniveau, beroepscategorie, leeftijd, woonplaats...

SONECOM. Maart - april 1989. Steekproef van 500 Walen. Aantal vragen: X. Opdrachtgever: La Cité.

Publikatie: *La Cité*, 25 mei 1989.

f) Het imago van Brussel in Vlaanderen.

Inhoud: cf. titel.

ACCENT. April 1989. Een zeer beperkte steekproef van 151 niet-Brusselse Vlamingen (diepte-interviews). Aantal vragen: X. Opdrachtgever: de Nederlandse Cultuurcommissie van het Brusselse Gewest (N.C.C.).

Publikatie: *De Standaard* en *De Morgen*, 25 april 1989.

g) Imago van de Provincie Henegouwen.

Kennis en beoordeling van de provinciale beleidsinstanties en van de voogdij-overheid. De provinciale beleidssectoren. De periodiciteit van de provinciale verkiezingen.

ICSOP-IMSA. 20 - 27 juli 1989. Representatieve steekproef van 1003 kiesgerechtigden uit de provincie Henegouwen. Zeventig vragen. Opdrachtgever: de Provincie Henegouwen.

Publikatie: X.

h) De Brusselaars en de Waalse Gemeenschap.

Houding van de franstalige Brusselaars t.o.v. de Walen. Samenhorighedsgevoel: één Waalse Gemeenschap?

SONECOM. Oktober 1989. Telefonische enquête bij 300 franstalige Brusselaars. Aantal vragen: X. Opdrachtgever: La Cité.

Publikatie: *La Cité*, 26 oktober 1989.

i) De Brusselaars over Brussel.

Wat vinden de Brusselaars van hun stad? Is Brussel nog leefbaar?

SONECOM. Oktober 1989. Telefonische enquête bij 300 franstalige Brusselaars. Aantal vragen: X. Opdrachtgever: La Cité.

Publikatie: *La Cité*, 2 november 1989.

j) Wallobarometer.

Beeldvorming en verwachtingen van de diverse sociale lagen van de Waalse bevolking t.a.v. de regionale instellingen en personaliteiten. Kennis en waardering van de acties van het Waalse Gewest.

CLEO-ULG. November 1989. Gestratificeerde quotasteekproef van 1000 Walen. Tweehonderddrieënzestig vragen. Opdrachtgever: Het Waalse Gewest.

Publikatie: Les opinions de la population en Wallonie. In: *Région Wallonne*, maart 1990.

k) Zie ook peiling B.10.b., E.1.e., E.5.e., E.5.g., E.8.a., F.6.a. en F.6.b.

4. Politieke partijen.

a) Populariteit van de kandidaten-voorzitter van de P.R.L.

Inhoud: cf. titel.

ICSOP-IMSA. September 1989. Aselecte telefonische enquête bij 500 franstaligen van 18 jaar en ouder (250 Walen en 250 Brusselaars). Negen vragen. Opdrachtgever: Le Vif/L'Express.

Publikatie: *Le Vif/L'Express*, 22 september 1989.

b) Zie ook peiling E.1.a.

5. Verkiezingen.

a) Kiesintenties.⁴

Inhoud: cf. titel.

DIMARSO. Januari, februari, maart, april, mei, oktober, november en december 1989. Nationale steekproef met random-start van 1000 tot 1300 kiesgerechtigden (telefonische enquête). Drie vragen. Opdrachtgever: De Standaard en nadien De Morgen.

Publikatie: *De Standaard* (een laatste maal op 17 juni 1989) en *De Morgen* (een eerste maal op 18 oktober 1989).

b) Kiezen zonder kiesplicht.

De electorale gevolgen van de afschaffing van de kiesplicht.

SOBEMAP. 10 - 22 februari 1989. Nationaal gestratificeerde quotasteekproef van 1000 kiesgerechtigden (face to face omnibus). Drie vragen. Opdrachtgever: La Dernière Heure.

Publikatie: *La Dernière Heure*, 13 april 1989.

c) Opiniepeilingen.

Beïnvloeden opiniepeilingen tijdens de verkiezingsperiode het kiesgedrag van de kiezer?

ICSOP-IMSA. 4 - 5 maart 1989. Aselecte steekproef van 1000 franstalige (500 Waalse en 500 Brusselse) kiesgerechtigden (telefonische enquête). Zeven vragen. Opdrachtgever: ICSOP.

Publikatie: de resultaten werden bekend gemaakt en besproken tijdens een colloquium georganiseerd door ICSOP-IMSA aan EFAP (Ecole de formation aux métiers de la communication) te Brussel op 22 april 1989.

d) De Europese verkiezingen.

Kiesintenties. Populariteit kandidaten.

ICSOP-IMSA. 28 april - 5 mei 1989. Nationale representatieve steekproef van 1500 nederlandstalige en 1500 franstalige kiesgerechtigden. Twee vragen. Opdrachtgever: L'Echo de la Bourse.

Publikatie: *L'Echo de la Bourse*, 17 mei 1989.

(4) Voor het cijfermateriaal en bijhorende grafische voorstelling, zie: M. VERMINCK, Statistisch overzicht van het politieke jaar 1989. In: *Res Publica*, 1990, nr. 2-3, blz. 229-254.

e) De verkiezingen voor de Brusselse Hoofdstedelijke Raad.

Kiesintenties. Populariteit kandidaten.

ICSOP-IMSA. 28 april - 5 mei 1989. Representatieve steekproef van 1950 kiesgerechtigden uit de Brusselse kieskantons. Twee vragen. Opdrachtgever: Le Vif/L'Express.

Publikatie: *Le Vif/L'Express*, 12 mei 1989.

f) De impact van de affichecampagne n.a.v. de Brusselse regionale verkiezingen van 18 juni 1989.

Inhoud: cf. titel.

SONECOM. November 1989. Steekproef van 300 kiesgerechtigden uit het Brussels Gewest. Aantal vragen: X. Opdrachtgever: X.

Publikatie: *La Libre Belgique*, 21 november 1989.

g) Het electoraat in de drie gewesten.

Kiesintenties. Politieke dossiers. De regionale overheden. De nationale regering.

ICSOP-IMSA. 2 - 5 december 1989. Nationale steekproef van 1494 kiesgerechtigden. Vierentwintig vragen. Opdrachtgever: L'Echo de la Bourse.

Publikatie: *L'Echo de la Bourse*, 14 december 1989.

h) Zie ook peiling A.2.a., A.2.d., E.0.b., E.0.c., E.0.d., E.0.e., E.1.a., E.1.e., E.3.a., E.3.g. en E.8.a.

6. Rechten en vrijheden.

a) Zie peiling C.5.c en E.12.b.

8. Taalproblemen en minderheden.

a) **Vlaamse Brusselaars over Brussel.**

Het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en de verkiezingen van 18 juni 1989. Taal-kennis van de Brusselse Vlamingen en de taalproblematiek te Brussel. Verhuisplannen en beweegredenen. Europa en 1992.

ICSOP-IMSA. 28 april - 5 mei 1989. Steekproef van 500 'bewuste' nederlands-talige Brusselaars (diegenen die in het Brussels telefoonboek hun adres in het Nederlands lieten registreren). Twaalf vragen. Opdrachtgever: Vlaams Komitee voor Brussel.

Publikatie: de algemene dagbladders van 11 tot 16 mei 1989.

b) Zie ook peiling E.3.a.

9. Handhaving van de orde.

a) Het imago van de Belgische politiediensten.

Inhoud : cf. titel.

SOBEMAP. 10 - 23 november 1988. Nationaal gestratificeerde quotasteekproef van 1270 personen van 15 jaar en ouder. Vier vragen. Opdrachtgever : Le Soir.

Publikatie : *Le Soir*, 2 januari 1989.

10. Nasleep van de oorlogen.

a) Zie peiling A.5.d.

11. Vreemdelingenproblemen.

a) De Belgen en de migranten.

Beelden en houdingen m.b.t. de migranten. Spreiding en regionale verschillen. Verklaring. Relatie houding met sociale kenmerken. Feitelijke contact met migranten. Effect op politiek gedrag. Preferenties beleidsalternatieven. De realisatie van een wenselijk samenlevingsmodel.

S.O.I.-K.U.LEUVEN. 15 september - 1 december 1989. Nationale aselechte steekproef van 1605 kiesgerechtigden (664 uit Vlaanderen, 518 uit Wallonië en 423 uit Brussel) van 18 tot 75 jaar ; aangevuld met een steekproef van 140 kiesgerechtigden uit Genk en 130 kiesgerechtigden uit Borgerhout. Tweehonderdtal vragen en items. Opdrachtgevers : de Minister en de Staatssecretaris voor Wetenschapsbeleid.

Publikatie : J. BILLIET, A. CARTON en R. HUYS, *Onbekend of onbemind. Een sociologisch onderzoek naar de houding van de Belgen tegenover migranten*. Leuven, Sociologisch Onderzoeksinstituut, 1990.

b) De Vlaamse opinie over het migrantenvraagstuk.

De Vlaamse opinie over een aantal facetten van het migrantenvraagstuk.

ASSEOC. Eind 1989. Telefonische enquête bij 1018 Vlamingen. Tiental vragen. Opdrachtgever : PVV-fractie-leider van de Kamer W. Beysen.

Publikatie : de algemene dagbladpers, 6 januari 1990.

12. Levensbeschouwelijke problemen.

a) Legalisering van abortus.

Voorwaarden. Gevolgen. Scheiding van Kerk en Staat. Gevaar voor regerings-crisis.

SOBEMAP. 2 - 8 september 1989. Nationale telefonische enquête bij 500 personen van 15 jaar en ouder. Vijftal vragen. Opdrachtgever: Le Soir.

Publikatie: *Le Soir*, 19 en 20 september 1989.

b) De permissieve maatschappij.

De sexuele moraal. Houding van de Kerk. Houding tegenover censuur. Homosexualiteit. Aids.

SOBEMAP. 5 - 17 december 1988. Nationale representatieve steekproef van 1241 personen van 15 jaar en ouder (face to face omnibus). Tien vragen. Opdrachtgever: Le Soir.

Publikatie: *Le Soir*, 11, 13 en 14 februari 1989.

13. Verhouding staat en kerken.

a) Zie peiling E.12.a.

14. Verkeersproblematiek.

a) Het file-probleem.

Motivatie autogebruik. Het file-probleem. Voorgestelde oplossingen.

BURKE. Voorjaar 1989. Enquête bij een duizendtal automobilisten. Aantal vragen: X. Opdrachtgever: Febiac.

Publikatie: de algemene dagbladers, 17 mei 1989.

b) Verkeers(on)veiligheid.

Rijgedrag. Dragen van veiligheidsgordel. Overdreven snelheid. Vrees voor auto-ongeval. Te nemen maatregelen om het groot aantal verkeersongevallen te verminderen.

SOBEMAP. 2 - 6 juni 1989. Nationale telefonische enquête bij 1000 personen. Achttal vragen. Opdrachtgever: Le Soir.

Publikatie: *Le Soir*, 12 en 13 juni 1989.

F. CULTUURPOLITIEK.

1. Onderwijs.

a) Het imago en de rol van het onderwijs.

Socio-grafische gegevens. Imago van het onderwijs. Waardering van het lerarenberoep. Evaluatie van het onderwijs. Verwachtingen t.a.v. het onderwijs. Keuze van onderwijsinstelling. Participatie aan het schoolleven.

LE SOIR - INAS. 20 september 1988. Enquête in het dagblad *Le Soir* met 7492 respondenten (5271 studenten, 1435 ouders en 786 leraren). Dertigtal vragen. Opdrachtgever: l'Institut d'Administration scolaire de l'Université de Mons (INAS).

Publikatie: *Le Soir*, 24, 25 en 26 april 1989.

2. Wetenschappelijk onderzoek.

a) Zie peiling B.6.e.

4. Vrijtijdsbesteding.

a) Zie peiling B.1.a.

5. Jeugd.

a) De culturele identiteit van de Waalse jeugd.

Maatschappelijke kenmerken van de Waalse jongeren. Hun levensvisie. Beeldvorming over Wallonië. Socio-politieke kennis.

CLEO-ULG. Januari 1989. Gestratificeerde quotasteekproef van 1000 Waalse jongeren van 12 tot 19 jaar. Honderdvijftigtal vragen. Opdrachtgever: de Minister van Onderwijs en Wetenschapsbeleid van de Franse Gemeenschap.

Publikatie: de franstalige dagbladpers van 20 en 21 december 1989.

b) De opinie van de Waalse jeugd.

Waardenschalen. De toekomstige ontwikkeling van Wallonië en de relaties met de buitenwereld. De nieuwe technologieën.

ULG en SES-GSW (UCL). Eerste helft 1989. Representatieve steekproef van 3000 laatste jaars humaniora-studenten uit Wallonië. Aantal vragen: X. Opdrachtgever: Minister van het Waalse Gewest A. Liénard.

Publikatie: de franstalige dagbladpers, 29 augustus 1989.

8. Massacommunicatie.

a) Geweld op T.V.

Opinie over geweld op T.V. Te nemen maatregelen.

MARKETING UNIT. 5 - 12 juni 1989. Telefonische enquête bij 474 franstalige Belgen van 15 jaar en ouder. Aantal vragen : X. Opdrachtgever : La Libre Belgique.

Publikatie : *La Libre Belgique*, 5 augustus 1989.

b) Reklame op BRT.

Opinie t.o.v. reclame op BRT - radio en - T.V.

DIMARSO. 4 - 8 december 1989. Nationale aselechte telefonische enquête bij 1000 personen. Twee vragen. Opdrachtgever : De Morgen.

Publikatie : *De Morgen*, 16 december 1989.

10. Toerisme.

a) Toeristische barometer.

Vakantiebestemming zomer 1989. Uitgaven. Vervoermiddel. Preferenties. Logies.

MARKETING UNIT. 4 - 14 september 1989. Nationale quotasteekproef van 1968 personen van 18 jaar en ouder. Zeven vragen. Opdrachtgever : La Libre Belgique.

Publikatie : Dossier spécial tourisme d'hiver, bijlage bij *La Libre Belgique* van 27 oktober 1989.

G. ANDERE PEILINGEN.

a) De figuur van de jaren '80.

De figuur van de jaren '80, nationaal en internationaal.

DIMARSO. 6 - 10 november 1989. Nationale aselechte telefonische enquête bij 1000 personen van 18 jaar en ouder. Twee vragen. Opdrachtgever : De Morgen.

Publikatie : *De Morgen*, december 1989.

b) De mannen of de vrouwen van 1989.

Wie is de man of de vrouw van 1989 op nationaal politiek en economisch vlak en op internationaal vlak?

SOBEMAP. De eerste week van de maand december 1989. Nationale representatieve steekproef van 1000 personen van 15 jaar en ouder. Drie vragen. Opdrachtgever : Le Vif/L'Express.

Publikatie : *Le Vif/L'Express*, 29 december 1989.

c) Decennium '90.

Verwachtingen. Welvaartsbedreigingen. Maatschappelijke problemen (milieu, misdaad, drugs, aids, dreiging U.S.S.R., dreiging kernoorlog). Pensioenleeftijd. Dominantie buitenlandse ondernemingen.

TRENDS. 28 december 1989. Enquête in het weekblad Trends met 422 respondenten. Zes vragen. Opdrachtgever : Trends.

Publikatie : *Trends*, 25 januari 1990.

d) De Belg verwacht...

DIMARSO - GALLUP INTERNATIONAL peilde voor het negende opeenvolgende jaar naar de toekomstverwachtingen van de burgers van dertig landen (waaronder België) op internationaal, sociaal, economisch en financieel vlak.

Publikatie : *De Standaard*, 2 januari 1990.

Adressenlijst van opiniepeilingsinstituten

BUREAU VOOR BEDRIJFSADVIES EN MARKETING (BBM), Stevinstraat 14, 1040 Brussel.

CENTRE LIEGEOIS D'ETUDE DE L'OPINION - UNIVERSITE DE LIEGE (CLEO - ULG), Boulevard du Rectorat 7, Sart Tilman, 4000 Luik.

DIMARSO, Lambermontlaan 78, 1030 Brussel.

ICSOP - IMSA (IAO), Reigerboslaan 100, 1170 Brussel.

ITC, Sneeuwbeslaan 20, 2610 Antwerpen - Wilrijk.

MARKETING DEVELOPMENT, Lambermontlaan 108, 1030 Brussel.

MARKETING UNIT, Louisalaan 430, 1050 Brussel.

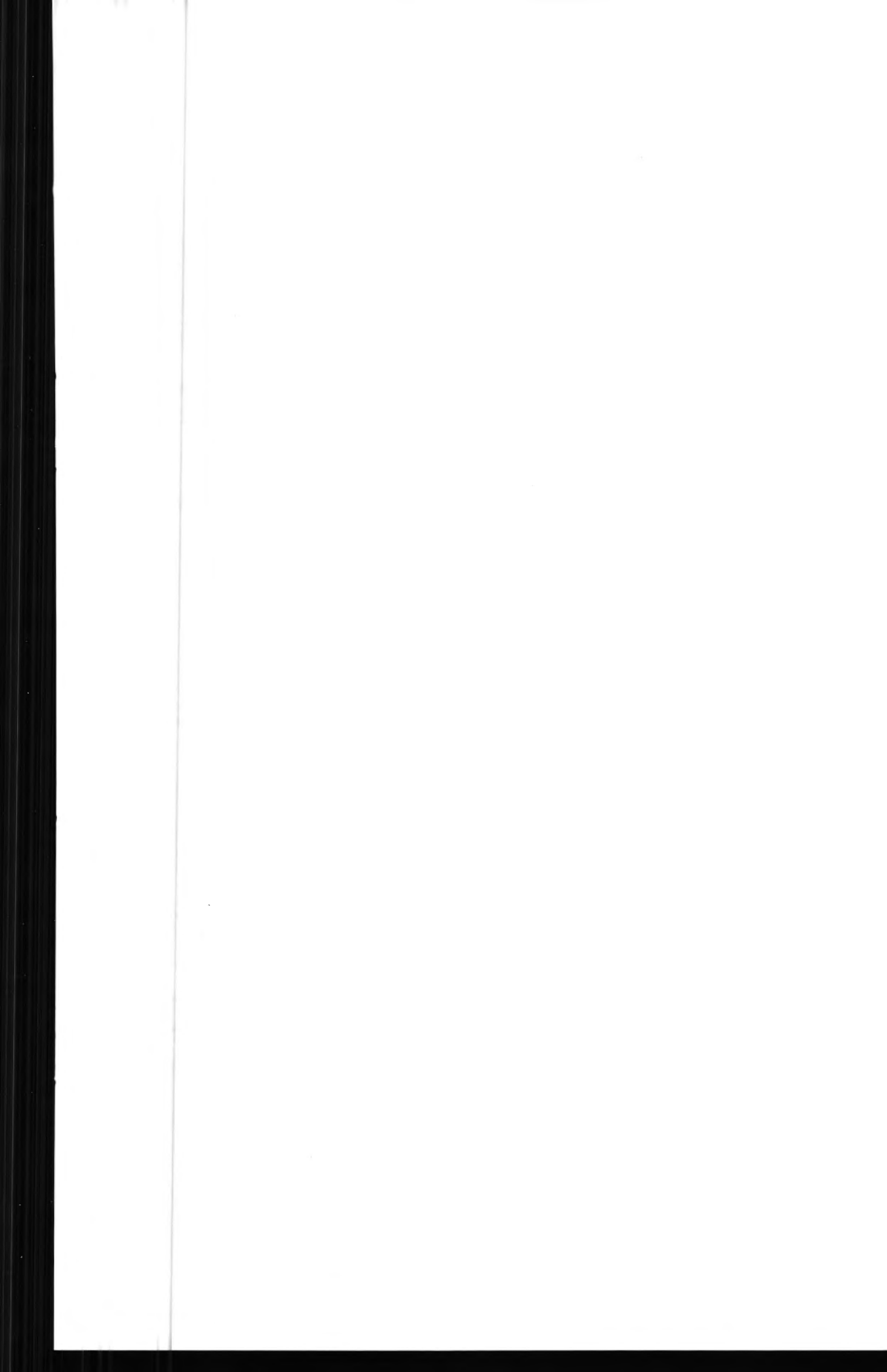
SERVICE D'ENQUETES ET DE SONDAGES - UNIVERSITE CATHOLIQUE DE LOUVAIN (GROUPE DE SOCIOLOGIE WALLONNE) (SES - GSW), Place Montesquieu 1, 1348 Louvain-la-Neuve.

SOBEMAP, Marsveldplein 5, 1050 Brussel.

SOCIOLOGISCH ONDERZOEKSINSTITUUT - KATHOLIEKE UNIVERSITEIT TE LEUVEN (S.O.I. - K.U.LEUVEN), E. Van Evenstraat 2C, 3000 Leuven.

SONECOM, Rue des Merciers 5, 1300 Waver.

UNIOP - INUSOP, Johannalaan 44, 1050 Brussel.

RES PUBLICA

Tijdschrift voor Politologie Revue de Science Politique

Uitgegeven door het **Politologisch Instituut v.z.w.**

Publié par le **Politologisch Instituut a.s.b.l.**

Hoofdredacteur Rédacteur en chef: **Wilfried DEWACHTER**

Redactiesecretaris Secrétaire de rédaction: **Mieke VERMINCK**

Redactieadres Adresse de la rédaction

E. Van Evenstraat 2B, B-3000 Leuven

De bijdragen moeten persklaar aangeboden worden, getypt met dubbel interlinie. Zij moeten vergezeld zijn van een Engelstalige samenvatting van maximum 150 woorden. De niet opgenomen manuscripten worden niet teruggezonden.

De Nederlandse teksten dienen in de voorkeurspelling gesteld.

Het Politologisch Instituut neemt geen verantwoordelijkheid op zich voor de uitgebrachte meningen; deze verbinden alleen de auteurs.

Niets uit dit tijdschrift, behalve de abstracts, mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm of op welke wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Les articles qui nous sont envoyés devront être dactylographiés en double interligne et accompagnés d'un court résumé (max. 150 mots) en anglais. Les manuscrits non insérés ne sont pas rendus.

Le «Politologisch Instituut» n'assume pas la responsabilité des opinions émises; celles-ci n'engagent que les auteurs.

Tous droits de traduction, d'adaptation et de reproduction (sauf les résumés), y compris les microfilms et les photocopies, sont réservés pour tous pays.

Erratum R.P. 1989, nr 3: Kaftontwerp-Maquette: Lutt Clijsters

Abonnements- en verkoopvoorwaarden van het tijdschrift

Conditions d'abonnement et de vente de la revue

1. Jaarabonnement Abonnement annuel	B.F. - F.B.
persoon - personne	850
instelling - Institution	1.800
Uitsluitend voor België: student (mits vermelding van de universiteit, de studierichting, het studiejaar en het inschrijvingsnummer aan de universiteit) - Uniquement pour la Belgique: étudiant (en mentionnant l'université, l'orientation et l'année des études, le numéro d'immatriculation)	500
2. Verkoop per nummer (nog uitsluitend vanaf 1980) - Vente au numéro (à partir de 1980 seulement)	
persoon - personne	300
instelling - Institution	600
Verkoop dubbel nummer (nog uitsluitend vanaf 1980) - Vente numéro double (à partir de 1980 seulement)	
persoon - personne	600
instelling - Institution	1.200
3. Verzameling van 1963 tot 1976 (zo lang de voorraad strekt)	
Collection de 1963 à 1976 (jusqu'à épuisement du stock)	
België - Belgique	5.000
Andere landen - Autres pays	6.000

ZETEL VAN HET INSTITUUT SIEGE DE L'INSTITUT

Politologisch Instituut v.z.w.: Egmontstraat 11, B-1050 Brussel
Politologisch Instituut a.s.b.l.: rue d'Egmont 11, B-1050 Bruxelles
Rekening - Compte: 091-0034240-28

Het tijdschrift RES PUBLICA wordt uitgegeven met de steun van het Ministerie van Onderwijs

Wettelijk depot - Dépôt légal: D/RP 1990/2-3
ISSN 0486-4700

Gedrukt in België - Imprimé en Belgique

RES PUBLICA

Belgian Journal of Political Science

Editor: Wilfried DEWACHTER

Assistant editor: Mieke VERMINCK

Address: Van Evenstraat 2B, B-3000 Leuven

Manuscripts to be considered for publication should conform to the following requirements: two type-written copies (double-spaced) must be submitted, ready for press: they must include a summary in English, not longer than 150 words. Manuscripts that are not accepted are not returned.

The «Politologisch Instituut» bears no responsibility for opinions expressed by authors; the latter are solely responsible for the opinions they forward.

No part of this publication, except the abstracts, may be reproduced in any form by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

Annual subscription and sales conditions

1. Annual subscription	
Individuals	850 BF
Institutions	1.800 BF
2. Single issue (only from 1980 on)	
Individuals	300 BF
Institutions	600 BF
Double issue (only from 1980 on)	
Individuals	600 BF
Institutions	1.200 BF
3. Collection 1963-1976 (as long as the issues in stock last)	
Belgium	5.000 BF
Other countries	6.000 BF

Claims for undelivered copies must be made no later than three months following month of publication. The publisher will supply missing copies when losses have been sustained in transit and where the reserve stock will permit.

PUBLISHER

POLITOLOGISCH INSTITUUT v.z.w. : Egmontstraat 11, B-1050 Brussels

Subscriptions can be paid by bank account : 091-0034240-28.
and 300.82.940 for the Netherlands

The Journal RES PUBLICA is sponsored by the Belgian Ministry of Education

The articles of Res Publica are abstracted in the following journals

ABC POL SCI.

Advanced Bibliography of Contents : Political Science and Government.

International Bibliography of Political Science

Bibliographie internationale de science politique.

International Bibliography of the Social Sciences

Bibliographie internationale des sciences sociales.

International Bibliography of Economics

Bibliographie internationale de science économique.

Social Sciences Citation Index. An International Multidisciplinary Index to the Literature of the Social, Behavioral and Related Sciences.

Sociological Abstracts.

Bulletin analytique de documentation politique, économique et sociale contemporaine.

United Nations. Monthly Bibliography. Selected articles.

Nations Unies. Bibliographie mensuelle. Articles sélectionnés.

Bulletin de Renseignements documentaires. Communautés Européennes.

Documentation bulletin. European Communities.

Printed in Belgium

